

НАШ УКРАЇНСЬКИЙ ДІМ

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори

№ 2

Ніжин – 2021

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори
«Наш український дім»
№ 2, 2021 рік.

Свідоцтво про державну
реєстрацію
друкованого засобу масової
інформації
від 06.03.2007 р.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Ніжинського
державного університету
імені Миколи Гоголя.
Протокол № 3 від 07.10.2021 р.

Засновник:

Центр гуманітарної співпраці з
українською діаспорою
Ніжинського державного
університету
імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Україна).

Склад редакції:

Самойленко О. Г.,
канд. іст. наук, доц.;
Мельничук О. В.,
докт. фіз.-мат. наук, проф.;
Михед П. В.,
докт. філол. наук, проф.;
Онищенко Н. П.,
директорка Центру; членкиня
Нац. спілки журн. України;
Самойленко Г. В.,
докт. філол. наук, проф.;
Сидоренко В. О.,
канд. філол. наук, доц.;

Відповідальний редактор:

Онищенко Н. П.

Верстка, макетування:

Бобрик Д. М.

Літературне редагування:

Конівненко А. М.

Зміст

Українознавство

- Тимошик М.** Документ надзвичайного духу і волі 4
Брецько О. «Shards of Life» українки в Австралії 13

Наукові розвідки

- Єржиківська Н.** Микола Вороний. До питання: рецепція – комунікація – традиція 16
Генералюк Л. Quo Vadis, Україно? Поема «Сім літ» Святослава Гординського: візуалізація періоду 1914–1920-х рр.....29
Терамає Н. Фінський старт Марії Заньковецької 50
Баров В. Від сестер-жалібниць до воячок: жінки в армії УНР.....54
Щур Ю. Зв'язкова Мелітопольського окружного проводу ОУН Надія Артюхова 59
Гайденко О. Катерина Червінська та її роль у збереженні творчого спадку Валер'яна Підмогильного 63
Клапчук В. Тріо «Львів'янки» та його внесок у розвиток і популяризацію української музичної культури 68
Дубровіна І. Атрибуція спадщини Сидора Воробкевича як відображення історичної пам'яті 74
Ролік А. Чи володів Гоголь італійською? 79

Проза, переклади, рецензії

- Онищенко Н.** Хресна дорога канадських українців 86
Антипович Г. Леся Богуславець: «Я вдячна Всевишньому за все...» 93
Григорук А. Мелодія розчахнутої душі 98
Смольницька О. Лицарі, тролі, високі замки: чарівно-героїчний світ шотландських і скандинавських балад 100
Король Генрі (з мови скотс переклала **Смольницька О.**) 109
Привид милого Вільяма (з мови скотс переклала **Смольницька О.**) 112
Фрьодінг Г. Лісовиця (зі шведської переклала **Смольницька О.**).....114
Пан Маннеліг (зі старонорвезької переклала **Олена О'Лір**)...115
Три круки (з мови скотс переклала **Олена О'Лір**) 117

Шановні добродіі!

Часопис, який Ви тримаєте в руках, є науково-популярним виданням, що може бути цікавим не тільки учителям-практикам, а й усім, хто причетний до вивчення та викладання української мови, літератури, історії, культури в Україні та поза її межами.

На нашу думку, на сьогодні вже назріла потреба в такого типу періодичних виданнях, оскільки вони надають можливість обмінюватися думками, ділитися досвідом і фахівцям із діаспори, які довгий час були відірвані від України, проте завжди переймалися проблемами українознавства.

Публікації, які представлені в нашому часописі, охоплюють доволі цікаве коло питань, актуальних і водночас проблемних: наукові розвідки, методичні матеріали для шкільництва, поетичні, прозові та драматичні твори й переклади сучасних маловідомих авторів. Маємо надію, що в нашому журналі Ви знайдете відповіді на свої запитання та зможете використати його у своїй практичній діяльності, пропагуючи ідею українства.

Будемо щиро вдячні за співпрацю з нами, за надіслані матеріали для публікації, за висловлені побажання та пропозиції щодо роботи редакції.

З повагою, редакційна колегія

УКРАЇНОЗНАВСТВО

Микола Тимошик

ДОКУМЕНТ НАДЗВИЧАЙНОГО ДУХУ І ВОЛІ

У Варшаві віднайдено оригінал повного тексту заповіту Домініка Огієнко

Початок січня в новітній українській історії позначений датою народження одного з Великих Українців – Івана Огієнка, що припадає на 2 (14 за старим стилем) січня. 2022 року йому виповнюється 140 років від дня народження. А незмінна супутниця життя цього діяча Домініка Данилівна (з дому Литвинчук) Огієнко – народилася усього лиш на два дні пізніше свого чоловіка – 4 січня того ж року.

Нині виникає особлива нагода розповідати й пізнавати ще багато про незнані досі факти з життя цих двох надзвичайно талановитих, високо патріотичних і неймовірно працьовитих особистостей. Адже під час недавнього наукового відрядження до Варшави авторові цих рядків пощастило віднайти в архіві Інституту національної пам'яті Польщі ту частину архіву Огієнка, що і він сам, і дослідники його життя досі вважали втраченою назавжди.

Домініка Огієнко

Про обставини, що вивели мене на слід, здавалося б, повністю знищеної війною так званої варшавсько-холмської архівної колекції видатного українського ученого-державотворця і релігійного діяча, її обсяг, проблематику кореспонденції, коло персоналій та інституцій уже оприлюднена перша моя публікація, щоправда, у зарубіжному виданні [4, с. 106–122].

А в цій статті хочу ознайомити читачів усього лиш із одним документом зі значного масиву досі не оприлюднених матеріалів цього архіву.

Цей документ, на мою думку, є одним із найсильніших, найнесподіваніших і, вочевидь, найстрашніших – за силою впливу не лише на тих, кому він адресувався, а й на кожного, хто його читатиме нині. Ідеться про передсмертний заповіт дружини Івана Огієнка, що вона сама й назвала: *«До мужа й дітей своїх моє останнє слово»* [1, с. 3–14].

П'ять епізодів із життя панни Домініки до заміжжя

Про Домініку Данилівну Огієнко (з дому Литвинчук) українці знають дуже мало. Вона весь час була в тіні свого чоловіка. За словами сучасників, жила тихо та скромно, і на той світ відійшла непомітно. Але в тому, що Іван Огієнко встиг за своє життя так багато зробити на мало обробленому українознавчому полі, він сам завдячував насамперед дружині.

Ось слова з його спогадів: «На мій світогляд мала вона перша сильний і вирішальний вплив – це вона зробила мене свідомим українцем... Все, що тільки могла зробити в кожній моїй праці, любовно робила. Коректу зо мною читала всі 30 літ пожиття, багато займаючись цим ще й на смертному одрі»... [2, с. 236]

Ця мудра, високоосвічена і скромна жінка, яка невідступно упродовж тридцяти років спільного життя крокувала поруч із чоловіком непростими житейськими дорогами, допомагаючи йому нести той тяжкий хрест на Голгофу, заслуговує на добру пам'ять і згадку про неї тих, хто читатиме, вивчатиме творчу і наукову спадщину Івана Огієнка, хто не раз розмірковуватиме над феноменом Огієнкової одухотвореної терпимості, надлюдської працездатності й безмірної любові до України.

А тепер – про окремі житейські епізоди.

1. Домініка виростала в освіченій, патріотичній і заможній сім'ї. Батько Данило Литвинчук походив із козацького роду. Батьків брат оженився із донькою місцевого дяка Григорія Барвінського – представника знаного шляхетського роду на Галичині, з якого вийшли кілька відомих діячів національно-визвольного руху. Гілка Барвінських на Київщині помітно вирізнялася з-поміж місцевого населення своїм високим і неприхованим українством – усі вони були переконливі гетьманці-самостійники. Так і дітей виховували. Брусилівська пані Барвінська стала хрещеною матір'ю Домініки. Мати ж Акулина Жураківська – зукраїнізована польська шляхтянка. Під впливом свого чоловіка стала справжньою українською патріоткою. В обох родинх вірили в Бога, шанували Шевченка й не любили «москалів».

2. З-поміж своїх ровесників дівчинка вирізнялася кількома особливостями: від природи наділена сильним співучим голосом (змалку співала в церковному хорі); мала великі здібності до наук (у школі весь час була відмінницею); володіла дивовижним даром пам'яті, якій пізніше завжди по-доброму заздрич чоловік (напам'ять знала чи не всього «Кобзаря» й цитувала великі шматки драм Шекспіра в англійському оригіналі).

3. По закінченні школи Домініка відклала на певний час свою подальшу науку і влаштувалася вчителькою в сільській церковноприходській школі. За тодішніми звичаями, у таких школах учителів утримували батьки учнів натуральною оплатою: і молоденькій учительці селяни почергово приносили на щодень їжу. Та вона мала достатньо харчу, який стало привозити їй із домівки. Тому принесеним від селян годувала кілька убогих дівчаток-школярок.

4. Після нетривалого в часі сільського вчителювання Домініка поїхала на навчання до Києва, здобула фах акушерки і знову повернулася додому. Пізніше вона все ж вступить до Київського народного українського університету, однак не встигне його закінчити. За літами вона була ровесницею свого майбутнього чоловіка. Більше того, їхні дні народження майже збігаються: Іван – 2 (14), а Домініка – 4 (16) січня того ж 1882 року. Утім вчилася класом старше, але в одній і тій же Брусилівській церковноприходській школі. Сироту Івана мати привела в школу на рік пізніше.

5. Кохання між цими двома молодими людьми спалахнуло тоді, коли 19-річний Іван по закінченні військово-фельдшерської школи в Києві повернувся на місячну відпустку додому. Було то в травні 1901 року. Відтоді, аж до смерті Домініки, вони по життю йшли разом. Вінчалися 11 червня 1907 року у Свято-Воскресенському храмі Брусилова, де їх обох 25 літ перед тим і хрестили. Цю стародавню церкву (2020 року виповнилася чверть тисячоліття як вона була вдруге освячена), знищила більшовицька влада, а нині її брусилівчани відбудовують методом народної толоки.

П'ять епізодів із життя в Києві і Кам'янці-Подільському

1. Перша спільна житейська пристань молодого подружжя (орендована квартира на вулиці Дорогожицькій у Києві) була досить короткою в часі. Через брак коштів довелося шукати дешевше житло поза Києвом. Отож незабаром – переїзд у звичайну стареньку хату в село Дзвонкове неподалік залізничної станції Мотовилівка. Чоловік щодень добирається до столиці й повертається назад принагідними поїздами-товарняками. Молода дружина – з немовлям обходиться днями сама.

2. Сіро-чорні смуги на ще білому полотні молодого життя ставали щораз ширшими. Такими, зокрема, були перші роки їхньої спільної долі. У жовтні 1908-го Домініка народжує сина Євгена, а через місяць помирає чоловікова мати. У липні 1910 – смерть півторарічного первістка, а через місяць на світ з'явиться другий син – Анатолій. Здавалося б, смуга невдач мала минути. Але в цей же час перед чоловіком закриваються двері для подальшого навчання в університеті: учорашньому випускнику-відміннику Іванові Огієнку, незважаючи на рекомендацію авторитетного філолога професора Володимира Перетця, адміністрація вишу відмовляє в аспірантурі. Причина – «улічюн в сепаратистських настроєнях і действиях». У грудні 1911-го Домініка народжує третього сина, якого нарекли Юрієм. Та радість від появи нового життя притлумлювали тривожні думки про завтрашній день – без сталих матеріальних засобів, без надійної крівлі над головою, без ясного майбутнього...

3. Упродовж 1918–1921 років Домініці Огієнко випала висока місія бути, майже одночасно, і пані ректорою, і міністрою. Усіх високоповажних гостей (професори, міністри, високі урядовці, дипломати, члени Директорії, кілька разів сам Симон Петлюра), яких немало перебувало в кам'янецькому помешканні ректора університету і міністра освіти (згодом – міністра віровизнань, а під кінець – Головноуповноваженого уряду УНР), приємно вражали європейські манери господині дому: інтелігентність, чемність, повага до гостя, освіченість). З гостями дому спілкувалася винятково українською. Чоловікові пояснювала свою позицію так: «Ти можеш говорити з ними й по-польському, а я – господиня дому і гості мусять мене вшанувати бодай тим, щоб розуміти мою мову». Трималася гідно, а дотримання в домі українських звичаїв уважала за найсвятіший обов'язок.

4. У лютому 1920 року в Кам'янці-Подільському польська влада арештувала прем'єр-міністра уряду УНР Ісака Мазепу. На початку він перебував під посиленою вартою в домі Головноуповноваженого уряду Івана Огієнка. І це врятувало арештованому життя. Адже саме пані Домініка відважилася готувати втечу прем'єр-міністра через вікно своєї кімнати. Про ризик для свого життя, чоловіка й дітей вона знала, адже за законами воєнного часу такий вчинок підлягав під найвищу статтю покарання – розстріл.

5. Улітку 1919 року пані міністрова не «купилася» на пропозицію банкіра Хаїма Пейсатого обміняти одержані від київського видавця за нововидані підручники Огієнка українські гривні, курс яких у Кам'янці-Подільському невпинно падав, на іноземну валюту. Навіть бувало банкіра спантеличила тоді відповідь Домініки Данилівни: «Українському міністрові не пристало збувати своїх рідних грошей. Про виміну грошей одразу довідається цілий Кам'янець, а це викличе грошову паніку, бо ж сам міністр збуває свої гроші». Цей епізод Іван Огієнко пізніше доповнив у своїх спогадах так: «І нічого ми не зміняли, а потому пішли на еміграцію бідніші бідних, пішли на нужду та поневіряння... Але ніколи покійна ані слівцем не згадала про ту втрачену можливість стати людьми багатими... Бо вміла бути патріоткою на ділі».

П'ять епізодів до Заповіту

1. 1932 рік – критичний для родини. Адміністрація Варшавського університету звільняє професора Огієнка з роботи. Він стає безробітним. Найдраматичніше в тому, що

цьому ганебному й несправедливому звільненню сприяли не чужинці, а свої ж. Про їхню роль у наступних бідах родини професор напише згодом так: «Ті “приятелі”, що довели до втрати катедри, відкрито тріумфували й погрожували мені ще й висилкою за границі Польщі. Чекали мого зломлення й поклонення їм. Але цього не сталося, хоч власне ті приятелі й довели до смерти мою дружину... Та й вона не зігнулася, але... зломилася...» Від тих переживань й від щоденної праці для принагідного підробітку на кусень хліба Домініка Данилівна справді зломилася. 10 березня 1934 року в шпиталі Св. Лазаря у Варшаві їй зробили тяжку операцію – вирізали одну нирку. Аналізи показали, що її з'їв рак. Довірчо лікар сказав чоловікові, що невиліковна хвороба може перекинутися на інше місце і швидко призвести до смерті.

2. 1 січня 1936 року – знову шпиталь, знову операція – невдала. Рак перекинувся на хребет. Лікування в шпиталі вже не мало сенсу. Не було тоді й знеболювальних ліків від цієї хвороби. І хвору відправляють додому. 26 квітня того ж року, відчуваючи, що терпінню настає край, потай від чоловіка, дочекавшись, що він вийде з дому на чергові пошуки якоїсь роботи, вона прикликає до хати трьох найбільш прихильних і наближених до родини в непривітній Варшаві людей: архімандрита Палладія Вітибіти-Руденка, отця Олександра Чубук-Подільського, інженера Опанаса Нестеренка й магістра Івана Коровицького. Перемагаючи щораз частіші приступи болів, пише при них, власноруч, свою Духівницю-Заповіт (на 14-ти сторінках). Просить присутніх засвідчити його своїми підписами й зберігати в таємниці від родини до дня її смерті. Просить також відкрити документ на другий день після її поховання та прочитати в присутності чоловіка і трьох її дітей...

3. Після написання Заповіту Домініка Данилівна прожила ще 17 місяців – лежачою, прикутою до ліжка, у нерівному змаганні з немилосердними болями. Але не просто чекала смерті. Вона... працювала. Вичитувала коректуру редагованих чоловіком журналів «Рідна Мова» та «Наша Культура», що все ще виходили в світ; готувала письмові відповіді на звернення читачів – практично всю «чорнову» роботу науковця, автора, редактора, видавця і коректора перебирала на себе. Як і раніше, продовжувала формувати для чоловіка будь-які українознавчі вирізки з еміграційної преси; палила те з надрукованого, де траплялися відкриті брутальні напади на нього (газета «Діло», журнал «Назустріч»). Коли приходили діти, вимучувала на обличчі посмішку і тихо повторювала «Мама видужає»...

4. На кінець квітня 1937 року дні «пані ректорової і міністрової» були пораховані. Стала марити Брусилівим і Україною. Ось два останні монологи, що зміг записати професор Огієнко:

«А місто мучить мене, як могила. Люди бездушні, лицеміри... Не знаєш, хто твій приятель, а хто ворог. Кого найбільше поважала, відвернулися від нас, зубожілих, а тепер і не відвідають... Наші селяни чемніші, як ці бездушні інтелігенти...»

«Від усього ми з тобою відмовилися, все віддали на працю для нашого народу. А до чого ми доробилися? Що більше ми працювали, то більше на нас нападали різні «діла» та «назустрічі». Тяжко було жити серед ворогів та злиднів, а ще тяжче вмирати й лишати тебе самого на наругу та знущання...» [2, с. 236]

5. Домініка Огієнко померла в середу 19 травня 1937 року в помешканні на вулиці Сталовій 10, що в останні роки слугувало і квартирою для родини Огієнків, і офісом створеного професором видавництва «Наша культура». Поховали її на Волоському православному цвинтарі Варшави, який у середовищі української еміграції називається «На Волі», – тут похований увесь цвіт української політичної еміграції пори визвольних змагань 1917–1921 років. Служба Божа і хор, який її супроводжував, відбувалися українською мовою. Зворушливе слово архімандрита Палладія, що ховаємо не тільки професорову, але й

довгорічну міністрову, спонукало пізніше професора Огієнка занести до свого щоденника таку болісну нотатку: «Це останнє відбулося якимось збентеженим ехом на кладовищі... Взагалі я поховав Дружину, а діти Матір. Що ховали довголітню міністрову з часу нашої Казки – ніхто ані словом не згадав. Видно, ця Казка випала вже з зачерствілих українських сердець».

Суть цього болю професора Огієнка, викликаного аж занадто дивним ставленням офіційних емігрантських кіл до цього похорону (офіційно екзильний уряд УНР перебував тоді в Польщі) правдиво виказав львівський часопис «Новий Час» у випуску від 25 травня того ж року: «Жодних привітань, промов чи інших знаків уваги (поза вінком від УЦК (Українського Центрального Комітету – М. Т.) з боку емігрантських політичних чинників на могилі цієї шляхетної української Міністрової не було... Зійшла зо світа скромно, як і жила...» [3].

П'ять епізодів після Заповіту

1. За місце для могили на цвинтарі «На Волі» професорові Огієнку не довелося платити. Рішенням предстоятеля Православної церкви в Польщі митрополита Діонісія ці витрати покрила церква.

2. Тривалий час залишався неоплаченим рахунок за перебування Домініки Данилівни у Варшавському шпиталі упродовж 43 днів за період від 10 лютого по 25 березня 1934 року. Сума боргу родини становила 274,5 злотих. Знайдений нещодавно автором цих рядків у Варшавському архіві документ – офіційна відповідь відділу соціальних виплат міста Варшави – засвідчує, що на письмове прохання професора Огієнка покрити ті витрати за рахунок медичного страхування заявникові було повідомлено, що під категорію оплати лікування державним коштом, у відповідності із законом Польщі 1933 року, пані Домініка Огієнко не підпадає... [5, с. 1–2]

Відповіді на запитання про те, коли і хто міг оплатити той рахунок, у наявних архівних документах віднайти не вдалося.

3. На другий день після похорону професор Огієнко за свіжими слідами переживань пише нотатки про свою дружину у формі нарису й публікує їх під назвою «Раз добром налите серце» з посвятою «Світлій пам'яті Д. Д. Огієнкової: замість вінка надмогильного» у черговому, травневому, числі журналу «Наша Культура» за той же 1937 рік. У цій публікації він наводить окремі витяги із Заповіту Домініки Данилівни, однак випускає з нього важливі пункти, від чого зміст документу має неповний вигляд. Зокрема, не були повністю опубліковані пункти про заборону матері одружуватися синам і виходити заміж доньці за чужинців, про перепоховання її і поховання чоловіка в Україні – у Львові чи Брусилові, про обов'язки синів перед батьком, про обов'язки братів перед сестрою...

4. За родинними документами, що автор цих рядків досліджував в архіві митрополита Іларіона в Канаді, стає зрозумілим, що діти Огієнків... не дотрималися материного Заповіту. І то чи не в головному її рішенні: «Синам моїм женитися з чужинками, а доньці моїй виходити заміж за чужинця свого благословення я рішуче не даю...» Старший син Анатолій одружився з полькою, Юрій – із єврейкою. Здавалося б, заповідь матері уволіла Леся. 10 травня 1946 року в православному храмі столиці Швейцарії Берні вона обвінчалася з Костянтином Бідою – українським емігрантом, який на той час одержав докторський ступінь і викладав славистику в Бернському університеті. Однак незабаром, із переїздом до канадського Монреалю, вона письмово звертається до батька у Вінніпег з проханням розірвати церковний шлюб із її чоловіком. Незважаючи на категоричну відмову батька –

митрополита Іларіона – Лариса Огієнко-Біда вступила в цивільний шлюб із російським емігрантом єврейського походження.

5. Домініка Огієнко відійшла та той світ 1937-го, так і не дочекавшись онуків. Покидаючи цей світ, вона боялася одруження синів і заміжжя доньки з чужинцями. Боялася не тому, що була націоналісткою в советському розумінні цього слова чи не любила чужинців, а тому, що дуже хотіла, аби й за умов чужини був продовжений український рід Огієнків, аби онуки могли піднести не завершену славетним дідом справу. Прощаючись зі своїми дітьми, чоловіком, вона не оплакувала їх слізьми, не просила прощення, а благословила Івана на тяжку і невдячну подальшу працю, якій він сповна присвятив життя й талант. Дітей просила повсякчас допомагати батькові в цьому. Не дочекавшись зняття з чоловіка огульних звинувачень офіційної радянської влади в «запроданстві і зраді інтересів радянського народу», Домініка Данилівна боялася, аби в суворих умовах еміграції троє її дітей не розчарувались в ідеалах батьків, не зневірилися в своєму українстві, не зрадили батькову справу.

Не дочекався онуків від своїх дітей і митрополит Іларіон (Огієнко), ідучи до Всевишнього у березні 1972-го. Чи то за випадковим збігом обставин, чи в тому була своя закономірність, але нікому з дітей Огієнків Бог не послав власних дітей.

Замість висновків

Повний текст нещодавно віднайденого автором цих рядків оригіналу Заповіту Домініки Огієнко друкується нижче. Без скорочень, без купюр і без коментарів.

Документ цей – для читання вдумливого, розважливого, співчутливого.

Єдине, про що має пам'ятати читач, коли впускатиме до своєї душі пункт за пунктом із цього надзвичайної великої емоційної, пізнавальної і виховної сили Заповіту, – то це умови життя її авторки та обставини, за яких цей текст створювався. Ознайомившись з такими обставинами із викладеної вище хроніки знакових епізодів долі Домініки Огієнко, приходиш до висновку: окремі категоричні слова і фрази Заповіту, писані за умов неймовірної тяжкості душевних і фізичних болів, які щораз більше знесилювали тіло і дух, можна нині кожним сприйняти по-різному: і як прохання, і як благання, і як моління, і як... заклинання.

Історія цього Заповіту спонукає до думання. Насамперед за кожне слово, писане, вимовлене, виговорене нами за різних обставин: у миті радості й печалі, гніву й зневіри, журби й безсилля...

І ще. У кожного народу віддавна так заведено, що останню волю тих, хто відходить за небокрай, слід виконати. Чекає виконання (і цілком очевидно, що не без участі державних чинників) одне з останніх побажань Домініки та Івана Огієнків: бути похованими вдома, на рідній землі, серед своїх, українців...

На часі – позитивне розв'язання за давнього питання створення Національного Пантеону Великих Українців над дніпровими кручами. Прах подружжя Огієнків у ньому має право зайняти почесне місце.

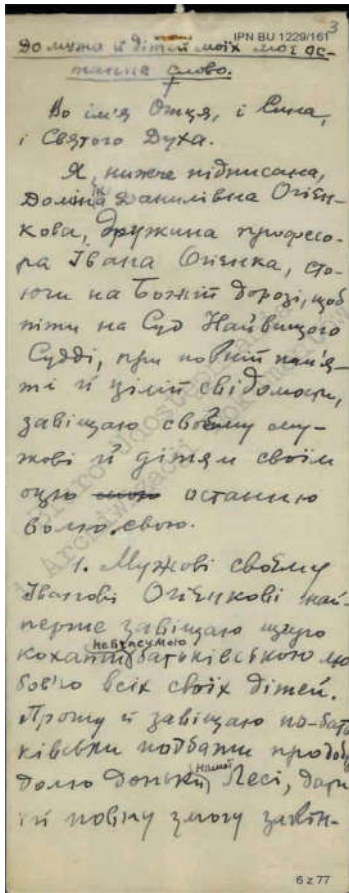
Мовою архівного документа: публікується в науковому виданні вперше

«ДО МУЖА Й ДІТЕЙ МОЇХ МОЄ ОСТАННЄ СЛОВО»

Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа.

Я, нижчепідписана, Домініка Данилівна Огієнкова, дружина професора Івана Огієнка, стоячи на Божій дорозі, щоб піти на Суд Найвищого Судді, при повній пам'яті й цілій свідомості, завішаю своєму мужові й дітям своїм цю останню волю свою.

1. Мужові своєму Іванові Огієнкові найперше завіщаю щиро кохати неугасимою батьківською Любов'ю всіх своїх дітей. Прошу й завіщаю по-батьківськи подбати про добру долю доньки нашої Лесі, дати їй повну змогу закінчити гімназію, а також школу вищу, в

**Перша сторінка
заповіту Домініки
Огієнко**

чому батькові мають матеріально допомагати обидва сини, Анатолій та Юрій. Як Леся дійде літ, а Бог пошле їй мужа, завіщаю мужові своєму оточити родину Лесі своєю найбільшою батьківською Любов'ю. Завіщаю також своєму мужові по-батьківськи подбати, щоб син Юрій якнайскоріш закінчив Варшавський Політехнічний Інститут. Нарешті завіщаю й прошу, щоб муж мій по-батьківському подбав про кращу долю обох синів своїх і допоміг їм знайти відповідні посади, а в разі потреби – допомагав і матеріально, аж поки не стануть на власні ноги.

2. Коли б муж мій захотів оженитися вдруге, – від щирої душі дозволяю йому й прошу його про те. Але завіщаю й прошу брати тільки таку, віком відповідну, що по-материнському щиро любитиме всіх моїх дітей, а особливо Лесю. Але не дозволяю йому оженитися з занадто молодою або з чужинкою.

3. Цілий вік свій я сердечно віддала своєму мужові, щиро й вільно допомагала йому в його повсякчасній праці на користь знедоленого українського народу. Завіщаю своєму мужові й решту віку свого віддати виключно на гарячу й віддану службу своєму Українському Народові. Завіщаю йому, щоб він і далі, аж до кінця віку свого, позостався вірним своїм безкомпромісовим патріотичним та національним переконанням, хоч би за це йому довелося так само тяжко терпіти, як він досі терпів. Стоючи перед Престолом Найвищого, я буду ревно й невпинно молити про полегчення йому цієї тернистої дороги та про здійснення його національних бажань.

4. Усім своїм дітям, яких я ціле життя своє палко кохала та по-материнському виховувала, – Анатолію, Юрію та Лесі – завіщаю, щоб вони ціле життя своє щиро, палко й віддано кохали батька свого. Пам'ятайте, що окремі члени родини тільки тоді матимуть правдиве щастя, коли буде між ними повний спокій та віддана любов. Як не будете ви щиро й віддано любити батька свого, як голову нашого роду, то сумління Ваше не буде чисте й спокійне ціле життя ваше, і від своїх власних дітей не дочекаєтесь ви ліпшого ставлення.

5. Завіщаю синам своїм інженерам Анатолію та Юрію, щоб вони, починаючи з 2 січня 1941-го року, щоби, коли мужові моєму Іванові Огієнкові сповниться шістьдесят літ, зачали видавати йому синовню допомогу, а саме – по сімдесят п'ять злотих щомісячно, щоби вдвох разом по сто п'ятдесят злотих, аж до смерті його. Це буде та доживотна пенсія, яку батько щиро заслужив і добрим вихованням вас, і своєю безкомпромісовою ціловічною службою Рідному Народові. Від цього вашого обов'язку, в разі непотреби його, може вас звільнити сам батько ваш. Коли б матеріальний стан доньки моєї Лариси позволяв, вона так само мусить видавати своєму батькові матеріальну допомогу в розмірі, який зможе.

6. Пункт 5-й цієї моєї Духівниці внесений сюди тільки тому, що муж мій, Іван Огієнко, через свої без компромісові національні переконання й поступовання позостався без

усякого забезпечення на старості. Глибоко вірю в шляхетність моїх дітей і завіщаю їм не позоставити батька свого безпомічним на старість.

7. Завіщаю, що вільно синам моїм оженилися, з ким вони захотять. Щиро прошу тільки, щоб про свої оженіння обидва сини мої перше порадилися з батьком своїм та в'язали його благословення. Те саме звіщаю й доньці своїй Лесі. Синам моїм женитися з чужинками, а доньці моїй виходити заміж за чужинця свого благословення я рішуче не даю...

8. Завіщаю обидвом синам моїм, Анатолію та Юрію, якнайбільше подбати про закінчення Лесиної освіти. Завіщаю, щоб ви матеріально щедро допомогли в цьому своєму батькові.

9. Завіщаю всім своїм дітям – Анатолію, Юрію та Лесі – ціле своє життя добре й ясно пам'ятати про своє українське походження та про свої національні обов'язки до своєї обездоленої Батьківщини – України. Нехай вам буде взірцем для цього ваш батько, що ціле життя своє сильно терпів від своїх і чужих за свої безкомпромісові національні переконання й поступовання. А коли Бог дасть дочекатися діток своїх, виховайте їх національно так само, як ми виховували вас.

10. Як чоловік мій стане на Божу дорогу й відходитиме від світу цього, гаряче прошу його, роблячи тоді свою Духівницю, передати своє майно найперше дітям нашим – Ларисі, Юрієві, Анатолієві – в міру їхньої потреби.

11. Муж мій часто просив мене, щоб, на випадок його смерті, поховати його серед українців у Львові. Завіщаю це дітям своїм, додаючи до того моє найбільше побажання – в разі можливості, перевезти тіло мого мужа й моє в Україну, й поховати на рідному кладовищу в м. Брусиліві на Київщині.

12. Відходячи з цього світу, від повної душі й щирого серця благословляю дорогого мужа свого, з ким прожила я вік свій, та також даю своє щире матірнє благословення всім своїм коханим дітям. Перед Престолом Найвищого гаряче буду молити для всіх вас кращої долі. Усім тим, що спричинилися до втрати моїм мужем катедри в Варшавському університеті, а тим самим до моєї хвороби, по-християнському щиро прощаю, – нехай їх судить за це Сам Господь Справедливий!

Нехай оця остання воля моя буде вас усім завжди в пам'яті! Нехай вона світить вам провідною зорею в цім вашім житті! Духом невидимим я буду невідступно з вами! Амінь!

Варшава. Шпиталь Дитятка Ісуса.

26 квітня 1936 року.

Домініка Огієнкова (підпис)».

Публікація професора Миколи Тимошика за архівними документами Інституту національної пам'яті Польщі у Варшаві.

Література

1. До мужа й дітей своїх моє останнє слово. Instytut Pamięci Narodowej (IPN). Warszawa (Polska). 1229/ 161: Dominika Ohijenko – zona profesora. Oryginalny twesmament Dominika Ohijenko (takze wersja wstepna i kopie), nekrologi, zdijecia dowodne, ze szpitala oraz z pogzzedu, dokumenty finansowe [1934]. Strona 3–14.

2. Огієнко І. Раз добром налите серце: Світлій пам'яті Д. Д. Огієнко. *Наша Культура*. Варшава, 1093. Кн. 5. С. 236.

3. Пам'яті Д. Д. Огієнкової. *Новий Час*. Львів. 1937. 25 трав.

4. Тимошик М. Невідомий досі архів професора Івана Огієнка за польський період еміграції: обсяг, персоналії, проблематика кореспонденції (на матеріалах архіву Інституту

національної пам'яті Польщі у Варшаві) *Studia Polsko-Ukraińskie* (Warszawa, Polska). 2020. Ч. 7. С. 106–122.

5. Do pana Prof. Dr. Jana Ogijenko. List Ubezpieczalnia Społeczna w Warszawie 27 sierpnia 1934 r. Instytut Pamięci Narodowej (IPN). Warszawa (Polska). 1229/ 161: Dominika Ohijenko – z żoną profesora. Oryginalny dokument Dominika Ohijenko (także wersja wstępna i kopie), nekrologi, zdjęcia dowodowe, ze szpitala oraz z pogrzebu, dokumenty finansowe [1934]. Strona 1–2.

Одарка Брецько

«SHARDS OF LIFE» УКРАЇНКИ В АВСТРАЛІЇ

31 липня 2021 року виповнилося 55 років Відділу ім. Лесі Українки Союзу Українок Австралії Західного Сіднею. Його активною учасницею була Олена Борис.

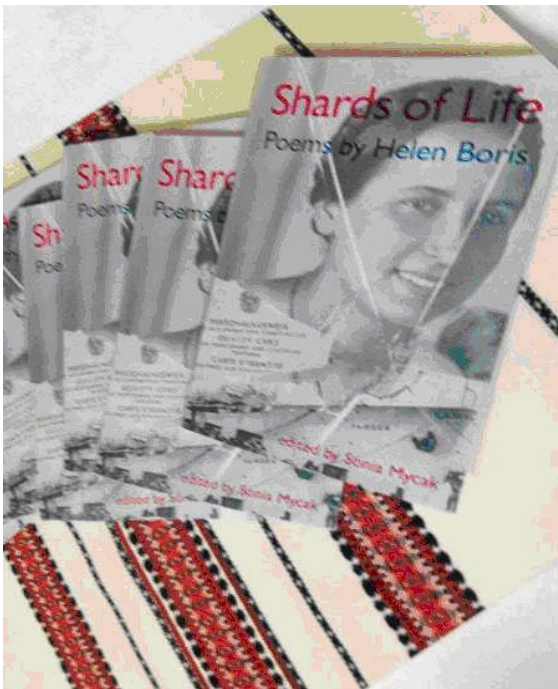
Відійшла у вічність ОЛЕНА БОРИС (27.03.1920–24.05.2021)

На 101-му році життя відійшла у вічність заслужена довголітня Почесна членкиня Союзу Українок Австралії – Відділу ім. Лесі Українки Західного Сіднею, мовознавиця і літературознавиця – **світлої пам'яті Олена Борис.**

Вічна Їй Пам'ять!

Замість квітів, на Нев'янучий Вінок у її пам'ять, уділено кошти на збереження і розвиток української мови серед школярів і студентів в Україні, на Міжнародний конкурс з української мови ім. Петра Яцика, що його Олена Борис завжди підтримувала. Склали свої пожертви:

Відділ і членки ім. Лесі Українки Західного Сіднею.....	\$450.00
Стейтова Управа Союзу Українок Австралії НПВ.....	\$250.00
Родина покійної.....	\$300.00
	<u>Разом \$1,000.00</u>

**Схиляємо наші голови перед її світлою
пам'яттю**

Родині висловлюємо глибоке співчуття.

Відділ Союзу Українок Австралії ім. Лесі Українки Західного Сіднею

Олена Борис часто відвідувала Україну і мала тісний зв'язок з цікавими людьми. Особливо любила відвідувати м. Суми, три школи, Спілку письменників, Союз Українок, бандуристів, артистів. Потрібно згадати від Стейтової Управи СУ НПВ, що св. пам. Олена Борис була засновницею і довголітньою головою «Гуртка Книголюбів», що проіснував понад 30 років, мав близько 40 членів, виконував поважну творчу літературну працю, був під Патронатом Стейтової Управи Союзу Українок НПВ.

Олена Борис була постійною прихильницею СФУЖО (підтримувала фінансово), також приятелькою вже покійної Др, Наталії Пазуняк.

ОЛЕНА БОРИС

Автобіографія

Народилась я 27.3.1920 у м. Смілі, але дитинство моє пройшло на Полтавщині. Від 5 до 14 років я жила на Науково-Дослідній Селекційній станції Веселий Поділ, поблизу села Веселий Поділ. Батько мій був науковим директором цієї установи. Я закінчила десятирічну середню школу і 4 роки (4 курси) філологічного факультету КДУ (Київського державного університету) імені Тараса Шевченка. Залишався ще 5-й курс, але почалася війна й німецька окупація. Університет закрили, і на цьому моя формальна освіта закінчилася.

Доля моєї родини «під сонцем сталінської конституції» була, як і долі багатьох, трагічною. Під час страшного періоду 1937–38 років мій батько, Дмитро Пилипович Дузь-Крятченко, який незадовго до цього одержав учений ступінь кандидата наук і звання професора, був заарештований і через 11 місяців помер у Київській Лук'янівській тюрмі після страшного побиття працівниками НКВС (Народний Комісаріят Внутрішніх Справ).

Під час війни я з матір'ю Оксаною Макарівною виїхала до Німеччини 1943-го року, вирішивши ніколи більше не жити під советською комуністичною системою.

У Німеччині до кінця війни ми жили в таборі для «Остарбайтерів» (Ostarbeiter Lager), а після війни до 1949 року в таборі DP (Displaced Persons), для «Переміщених осіб». Я одружилася в Німеччині і при виїзді до Австралії 1949 ми з чоловіком мали трирічну доньку. До Австралії припливли пароплавом «Captain Sturgis» 21.5.49. Після короткого перебування у м. Bathurst (NSW), деякий час я з матір'ю і дочкою жила в таборі для жінок і дітей («Holding Centre») біля містечка Грета (NSW), де я працювала помічницею медсестри (Nursing Aid) у таборівій лікарні. Після переїзду в Сідней працювала в різних фабриках, найдовше на фабриці, що виробляла жіночі торбинки. Останні 11 років працювала на пошті («Sydney Mail Exchange»), сортуючи листи на електронних машинах. Ця робота давала мені змогу відвідувати різні лекції, що їх організовувала Workers' Educational Association (Освітня Асоціація для працівників). Вибір був дуже широкий, і я могла знайти те, що мене найбільше цікавило: лекції з літератури, поезії, історії, філософії, дискусії поточних подій (Current affairs). Це спонукало мій мозок бути активним і звело з людьми моїх інтересів.

Приблизно саме тоді я вступила до організації Fellowship of Australian Writers (скорочено FAW). Це Товариство Австралійських Письменників об'єднує переважно початківців і аматорів, хоч між його членами трапляються і такі, що їх твори опубліковані. Я вступила в FAW з метою удосконалити моє знання англійської мови. Спроби писати поезії англійською мовою дійсно мені дуже допомогли в цьому напрямку. Мої вірші були надруковані в кількох антологіях (збірках), виданих FAW і деякими іншими творчими гуртками. Я також пробувала перекладати дещо з української поезії на англійську мову (Леся Українка, Василь Голобородько, Василь Стус). Також я переклала твори для дітей («Ріпку» Івана Франка і «Сороку-Білобоку» Наталі Забіли).

До Союзу Українок вступила ще в Німеччині, у таборі Ді Пі. Відновила своє членство у Сідней, ставши членкою Відділу СУА ім. Лесі Українки (Зах. Сідней). Брала активну участь у створенні програм для відзначення Дня Патронки, ювілейних свят й інших, що їх влаштував Відділ. Як представниця Відділу і української громади була (і є зараз) членом Multicultural Committee при бібліотеці м. Блектаун, що дало мені можливість переконати адміністрацію бібліотеки відкрити секцію українських книжок для українських читачів. 20.3.1983 року відбулося офіційне відкриття цієї секції. Разом із союзнянками Відділу ім. Лесі Українки, ми організували пообідник, присвячений українській культурі, де виступали молоді бандуристки – учениці п. Петра Деряжного, та співочий гурток нашого Відділу «Сім

струн». До цієї програми я підготувала і прочитала доповідь англійською мовою про український фольклор і українські пісні. Відділ подарував бібліотеці велику кількість українських книжок. У теперішній час я ще беру участь у праці цього комітету, зокрема в його програмі «Poetry Aloud», читаючи власні вірші англійською мовою.

Деякий час я учителювала в українських суботніх школах у Блектавні та Тунгебі, але змушена була припинити цю діяльність через хворобу і смерть моєї матері. Будучи членкинею редколегії журналу СУА «Наше Слово», що виходив у Сідней під керівництвом (тепер покійної) пані Люби Гордієвої, допомагала коректувати і редагувати журнал.

Подорожуючи в Україну декілька разів, я мала можливість відвідувати м. Суми для укріплення дружніх зв'язків між Відділом СУА ім. Лесі Українки (Зах. Сідней) та Союзом Українок, школами, і культурними організаціями м. Суми. Щоразу, відвідуючи це місто, передавала фінансову допомогу трьом школам, Союзу Українок, сиротинцям та культурним організаціям м. Суми. Союз Українок цього міста, учителі та батьки учнів і культурно-громадські діячі (включно з незабутньою пані Валентиною Кайнарою) завжди тепло і надзвичайно гостинно зустрічали і приймали мене та інших представниць Союзу Українок з Австралії. Також регулярно відбувався обмін книжками поміж Сумами і Відділом Західного Сіднею. Зв'язок із Сумами (відвідування 3-х шкіл, Союзу Українок, сиротинців, бібліотеки, мистецького центру «Собор», музеїв у Сумах, Лебедині, шкільного музею Лесі Українки в с. Косівщина і молодечого літературного клубу «Джерельце» та зустрічі з місцевими письменниками, художниками й бандуристами) були плідними і надзвичайно цікавими для обох сторін, скріплюючи нашу дружбу і любов до України і віру в її краще майбутнє.

Багато років я була головою Гуртка Книголюбів під патронатом Стейтової Управи СУ НПВ, що не раз готував програми про українських письменників і поетів для союзнянок і всіх зацікавлених. На 30-літній ювілей Гуртка Книголюбів я підготувала доповідь про творчість сучасних українських поеток. У вересні 2012 року виступила з доповіддю «Жіночі Образи у творах Лесі Українки» на відзначенні 140-ліття від дня народження поетки, організоване Стейтовою Управою і Відділами СУ НПВ. Багато років я належала до групи «Українське Товариство» при MRC («Migrant Resource Centre») у м. Блектавн, де керувала культосвітніми програмами.

Союз Українок відіграє дуже велику роль в житті українського суспільства в Австралії, невтомно працюючи в різних ділянках (збереження української культури, традицій, мови і друкованого слова, мистецтва, виховання дітей і молоді, зв'язок і допомога Україні). Тому Союз Українок Австралії займає таке велике місце в моєму житті, не тільки в суспільному, а й в особистому. Серед союзнянок я знайшла вірних друзів і підтримку в тяжкі часи мого життя, бо ми, союзнянки, ділимо свої радощі і горе.

У липні 2016 року відбулася презентація збірки англійської поезії Олени Борис «Shards of Life» за присутності Надзвичайного і Поважного Посла України Миколи Кулініча, Союзу Українок Австралії та представників українського громадського та церковного суспільства. Була коротка мистецька програма та перекуса для присутніх.

НАУКОВІ РОЗВІДКИ

Наталія Єржиківська

МИКОЛА ВОРОНИЙ. ДО ПИТАННЯ: РЕЦЕПЦІЯ – КОМУНІКАЦІЯ – ТРАДИЦІЯ

Микола Кіндратович Вороний (1871–1938) – поет, критик, публіцист і перекладач, 150-річчя з дня народження якого виповнюється 7 грудня 2021 року. Відомий як актор, режисер, талановитий журналіст, театрознавець і мистецтвознавець.

Якщо означувати віхи життя, творчого становлення і діяльності поета, то можна розділити їх на такі більш-менш сталі періоди: харківський (1872–1875), ростово-надонський (1875–1895; 1917, коли доглядав за хворим батьком), віденський (з ранньої весни до пізньої осені 1895), львівський (пізня осінь 1895–1897; 1922 – квітень 1926), катеринодарський (1901–1902), одеський (1903), чернігівський (1901–1910), київський (1910–1920), варшавський (1920–1922) та радянський (1926–1938). Накреслена схема не є зовсім незмінною рамковою системою; вона потребує доповнення, на основі вивчення архівних документів, реставраційних відтворень, уважного вивчення рецептивного поля кін. ХІХ–ХХ-го ст., словом, глибокого аналізу художнього спадку автора поезії «Контрасти». Треба враховувати іншу думку, якою б вона не була, себто брати до уваги різні погляди, враження, прижиттєві оцінки дані поетові, й пізніші критичні рецепції, кулуарні plotki пера тодішніх зоїлів. Варто дивитися на них крізь призму життєвих і творчих взаємин, контактів і обставин. Тим паче, що М. Вороний працював у різних установах, у редакціях газет і журналів, служив у театрі, обертався в мистецьких колах, гастролював на різних сценічних майданчиках у столичних і провінційних містах і містечках, об'їздивши, за його словами, майже весь Крим і Південно-Західний край. Доля зводила з надзвичайно цікавими творчими особистостями, наповнюючи новими враженнями, впевняла вірою в себе, у мистецький потенціал. Якби поставити собі за мету накреслити топографічну карту поетових життєвих і творчих шляхів, то постало б нелегке завдання, і чи можливо врахувати все до останньої крапки?...

Іноді здається, ніби сам Григорій Сковорода, автор «Розмови п'яти мандрівників про істинне щастя в житті», спрямував юнака на творчі дороги, наставляючи пізнати навколишній світ і себе. У циклі М. Вороного «Мандрівні елегії», що складається з трьох поезій, названих за першим рядком, у вірші «Знов стелиться переді мною шлях», особливо привертає увагу один маленький уступ; він ніби вкладений у вуста молодого поета українським філософом-мудрагелем:

Запав туман... І в тиші урочистій

Я бачу шлях у далині імлістий.

Бери ж, мандрівцю, костур і рушай...¹

Зрештою, напевне не буде великою помилкою, якщо припустити: те неспокійне творче русло, що нуртувало в генах поета, могло, духовно дістатись у спадщину від українського мислителя Григорія Савича Сковороди... Адже для нього, уродженця Катеринославщини (нині – Дніпровщина), родина якого згодом оселилася на Слобожанщині, так само як і

¹ Вороний М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика... С. 42.

для автора «Саду божественних пісень», цей «любий край», і місто Харків, відігравали чималу роль у культурних і літературно-мистецьких засягах і творчих виявах. Із ними пов'язувалися вагомі біографічні віхи. Так само, як і з Віднем, Львовом, Золочевом, Тернополем, Одесою, Черніговом, Києвом, Каневом, Полтавою, Лубнами, Кишеневом, Вільнюсом, Катеринодаром, Петербургом, Москвою і Варшавою... Та доробок М. Вороного не рясніє поезіями, присвяченими конкретно тому чи іншому місту. Хіба що в циклі, озаглавленім «З хвиль життя», натрапляємо на вірш «Ніч у Вільні», що відчитується двояко. Ідеться про той, що увійшов до збірки «Поезії» (1920).

Зміст цього тексту, предметність описів, дає підстави припустити, що його написано під час перебування поета в Литві, водночас основні мотиви, комплекс переживань пов'язаний з душевною невизначеністю і сум'яттям ліричного персонажа, може бути навіяний біографічними фактами Тараса Шевченка у вільнюський період життя. Процитую три промовистих фрагменти з середньої (рядки 18–28) і прикінцевої (29–33) і фінальної частин (37–44).

В експозиції вірша – уславлення краси «коханої вродниці – землі», а його основа – пантеїстичне поклоніння природі, усьому суцшому, небу, місяцям і зорям... Наведу звідси невеликий уривок:

... А скрізь в небесному просторі,
Як в неозорі в синім морі,
Розлита божжа благодать!
Чудова ніч! Повітря груди,
Немов цілющу воду п'ють,
Мов легше стало їм дихнуть
І тиша ллється в них зівсюди,
Неволя спить, заснуло лихо.
І разом на душі зробилось тихо,
Зробилось ясно, любо, тихо
Настав бажаний супокій²...

Дивовижа доквілля, викликана мальовничістю ночі, що своїм серпанком «оповила гори і поля, краї зелені і оселі»; сповнила натхненням ліричного героя, наділила Божою іскрою:

...І зграї легкокрилих мрій
Сплелися в образи, видіння,
І в пасмах срібного проміння
Літає їх чудовий рій...³

Настрій об'єкта твору перемінний: спершу мажорно-піднесений, а насамкінець сповнений прикрої досади, жалю за тим, що поряд нікого немає, що ні з ким поділитися своїми пориваннями душі, бо:

... краса цієї ночі,
Либонь нікого не живить,

² Вороной М. Поезії. Том перший. Видання друге, змінене й доповнене. Черкаси; Київ: Видавниче Т-во «Сіяч», 1920. С. 135–136.

³ Там само. С. 136.

*І не чії не вабить очі.
Поснули люде, Вільна спить
В Вілейці місяць поринає
І надбережні чагарі
І ліс, і замок на горі,
Своїм промінням осяває⁴.*

Невідомо, чи був М. Вороной у Литві, а якщо й так, то коли фортуна привела його туди, теж не можна дізнатися, адже під віршем не зазначено ні місця, ні дати написання. Утім, завдяки цій поезії, візуалізується простір нічного міста, його – ландшафтні й архітектурні реалії: замка на горі, Віклейка – центральна проща, де розташовані костел Святої Анни, набережна річки Вілії.

Доречно буде декількома штрихами окреслити той фактажний матеріал, який міг мати прямий чи опосередкований вплив на М. Вороного до ознайомлення і глибшого зацікавлення спадщиною українського поета й філософа. Перш за все, услід за іншими повторю, і водночас нагадаю про те, що твори Г. Сковороди поширювалися в рукописах, увійшли до репертуару лірників, а «Пісня 10-а» («Всякому городу є свій звичай...») із «Саду божественних пісень, що проріс із зерен священного писання», використав Іван Котляревський у популярній п'єсі «Наталка Полтавка» (1819); вона значилася в репертуарі багатьох українських труп як аматорських, так і професійних, з якими було пов'язане сценічне діяння автора книжки «Український театр». Не виключаю, що ця поезія могла мати прямий чи непрямий вплив на тканину «Старого міста» (цикл «Співи старого міста»). У всякому випадку вона надається до порівняння, або протиставлення, безпосередньо дотична, до художнього зображення життя міста, показу його «нрав і права»⁵.

Часто вживається дослідниками «Слово про Сковороду, з приводу рецензії на твори любомудра в “Русском Слове”» Миколи Костомарова, оприлюднене, як відповідь Вс. Крестовському, у журналі «Основа» (1862. – № 8, 9). Наведу тут одну цитату, вона хоч не дослівна, але зате в ній збережено і передано зміст оригіналу і висловлені автором думки. «Мало можна назвати таких народних постатей, – писав відомий історик, – якою був Сковорода і, які так пам'ятав би та поважав народ. На всім протязі од Воронежа до Києва висять його портрети. Кожен грамотний українець знає про нього. Ім'я його відоме багатьом з неграмотних людей. Його бродяче життя – предмет оповідань та анекдотів. У деяких місцях нащадки дідів та батьків знають про ті місця куди він навідувався, де любив бувати, і вказують на них з повагою»⁶.

Відомо, що на формування Вороного як поета великий вплив мала творчість Т. Шевченка, з якою він ознайомився ще в роки дитинства, знав напам'ять поему «Катерина», зачитувався «Кобзарем», декламував його вірші, присвятив низку творів, зокрема поезію «Привид». Шевченкове слово органічно вплетене в поетичну тканину вірша Вороного – то у вигляді цитати, то як ремінісценція⁷. Тож, звісно, вірш «А. О. Козачковському», у змісті якого згадано філософа («... І зроблю / Маленьку книжечку хрестами / І візерунками з квітками / Кругом листочки обведу. / Та й списую Сковороду...»⁸), добре знав.

⁴ Там само. С. 136.

⁵ Сковорода Г. С. Повне зібран. творів: в 2 т. / ред. колегія В. І. Шинкарук (голова), Л. Є. Махновець та ін. Григорій Сковорода. Київ: Наук. думка, 1973. Т. 1. С. 324–356; С. 346.

⁶ Измайлов А. Два філософи (Лев Толстой і Григорій Сковорода). Рада. 1910. 9 листопада. № 254. С. 2.

⁷ Див.: Левчик Н. Вороной Микола Кіндратович. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. Т. 1.: А – Б / НАН України; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) та ін. Київ: Наукова думка, 2013. С. 710.

⁸ Шевченко Т. Кобзар / ред. Є. А. Шахнюк. Сімферополь: Крим, 1969. С. 331.

Маємо і пряме свідчення поета про те, що в 1902 році він кілька місяців проживав у Харкові, працюючи в «Комітеті грамотності» «з Дм. Ів. Багалієм»⁹, поряд з ретельним дослідником спадщини філософа. Саме завдяки старанням Дмитра Івановича 1894 року були видані, «Сочинения Григория Савича Сковороды, собранные в редактировании проф. Д. И. Багалием (сьомий том «Сборника Харьковского историко-филологического общества), приурочені до 100-ліття з дня смерті автора «Нарциса. Слова про те: Пізнай себе».

У статті М. Вороного «З сумної подорожі: II Кулішеві роковини», а по суті, це – репортаж з місця подій про вшанування 27 липня 1911 року тринадцятих роковин з дня смерті Пантелеймона Куліша. У ньому подибуємо небезітересний пасаж: «Після панахиди якось несподівано починає промовляти селянин Безлюдний. У своїй промові він вихваляє господарський хист Куліша, що вчив як ходити коло бджоли, шанувати худобу, обробляти землю, промовляє він їх в якійсь віршованій формі, що нагадує колишні вірші Сковороди; нарешті закінчив великою цитатою з поезій самого Куліша»¹⁰.

У рамках модернізму і, зокрема українського, представники якого «прагнули відновити ідеали високої “книжності”, властиві для староукраїнського письменства»¹¹, знаковою стала переоцінка минулого. Як, слушно, наголосила Тамара Гундорова, центральною постаттю при цьому був український мислитель. Про це ж свідчить і одбитка з журналу «Українська Хата» окремим виданням критичної розвідки Андрія Товкачевського «Г. С. Сковорода» (К., 1913), цикл «Мандрівні елегії» М. Вороного.

Репрезентую зі статті О. Ковалевського «Микола Вороний (3 приводу 25-літнього ювілею)» ще один виразний штрих, що дає поживу для роздумів, які тексти українського філософа позначилися (прямо чи опосередковано) на доробку поета-символіста. Зокрема автор статті зазначає: «Під впливом філософії Шеллінга й Сковороди Микола Вороний пише цілу низку поезій, де яскраво окреслюється пантеїзм»¹². І далі: «Природа, взагалі, посяде значне місце в творчості Миколи Вороного. Він відчуває її дихання, її силу, її чарівну природу.

Пустка земля. Але небо. Але зірки, величність всього світу – хіба немає там життя й вічної дійсної непереможної краси? Хіба там не народжуються вічні мрії, пісні великого, далекого, невідомого?»¹³

Дотичне до цієї розмови і спостереження Ярослава Поліщука, що «у стилістиці східноукраїнського модерну, мабуть, найцікавіші для спостереження топоси ліричного героя, як мандрівця із перехідними станами його внутрішнього самоаналізу, божемного поета-пророка, а також суперечливий портрет міста, що чи не вперше виступає в нашій літературі як естетизована модель буття»¹⁴. Топос, за його словами, блукача схимника типово-сецесійний. Вчений також акцентує на українську традицію, пов'язану з кобзарством, їхнім мандрівним способом життя, та виокремлює постать Г. Сковороди, «котрий обрав мандрівне

⁹ Вороний М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / упоряд. і прим. Т. І. Гундорова, автор вст. ст. і ред. тому Г. Д. Вервес. Київ: Дніпро, 1996. С. 611.

¹⁰ Микола Вороний. З сумної подорожі. II. Кулішеві роковини. *Рада*. 1911. 31 липня. № 172. С. 1.

¹¹ Гундорова Т. Проявлення слова: Дискусія раннього українського модернізму. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ: Критика, 2009. С. 97.

¹² Ковалевський О. Микола Вороний (3 приводу 25-літнього ювілею). *Книгарь. Літопис українського письменства*. 1919. № 17. С. 1028.

¹³ Там само. С. 1029.

¹⁴ Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму: монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. С. 204.

життя властивою формою втілення власних філософських поглядів».¹⁵ Стосовно Воронівського образу мандрівця, то він, на мій погляд, виступає в тексті твору і поетовим alter ego і наратором. Погоджуюсь з дослідником, що митець «вживлює» цей «канонічний обезбарвлений сецесійний образ в українську традицію, в український ґрунт»¹⁶.

II

Опинившись у Львові та маючи рекомендаційний лист до Івана Франка, Микола Вороний знайомиться зі своїми однолітками-галичанами Василем Щуратом та Філаретом Колессою, – молодими талановитими людьми, котрі навчаються у Віденському університеті. Можна припустити, що саме хтось із них порадив Миколі Вороному прослухати курс лекцій у цьому виші.

Перед юнаком, що переїхав через кордон між Росією та Австро-Угорщиною, постав інший світ: традиційний і модерний, інший науковий і культурно-мистецький простір: архітектурні ансамблі, історичні пам'ятники, величний собор св. Юра, католицькі й греко-католицькі костьоли, каплиці з органною музикою, оперний театр, університет... Студентське середовище. Мовне багатоголосся (німецька, українська, польська), різна вимова (діалекти, звороти, наголоси), – світ ще невідомий, непізнаний, привабливий і зовсім не схожий з тим, звідки приїхав. Несхожість відчутна майже у всьому: у побуті, етикеті, моді й смаках; вона в протиріччях між прозаїчним і поетичним сприйняття дійсності. Перше – більшою мірою заключне на консерватизмі, що проявляється в дотримванні чіткої пунктуальності, практичності, холодному розрахунку, скептицизмі. Друге – чутливе, піднесене, захоплено-натхненне. Теми, якими перейнята суспільна опінія на поверхні. Консерватори й моралісти не хочуть нічого чути про нові віяння. Національне питання, соціальні проблеми, як і фемінізм, рух жінок за свої права, подразнює їх, викликає обурення. Студентські диспути теж не менш дражливі... З-поміж них і обмін думками про філософський роман-трактат Фрідріха Ніцше «Так мовив Заратустра» (1883–1985).

Окрім того, цей багатонаціональний культурний простір яскраво або невибагливо проявлений, був розділений на провідні локаційні майданчики, а саме: «віденський», «польський», («варшавський», «краківський»), український, москвофільський. На межі позаминулого і минулого віку активізувалися їх точки перетину, відбулося прискорення ревербераційного ритму різносторонніх взаємопроникнень. І ще одна цікава реалія – у всьому найбільше відчувалася близькість до австрійської столиці, – з одного боку, а з іншого – до краківської «молодопольської» творчої модерної динаміки. Тому серед львів'ян, перейнятих об'ємною, дихаючою на повні груди, палкою літературною, музичною і театральною пристрасстю, завжди десь там можна було почути про віденські, краківські, мюнхенські, паризькі та тутешні останні новинки концертних програм, сценічних постановок, репертуарних вистав, анонсів і малярських публічних виставок. В акурат читалися місцеві й іномовні газети, журнали, книжки, що видавалися у місцевих видавництвах, і ті, що привозилися «поспішною поштою» і «звичайним» потягом, дипломатичним і приватним способом. Більш віддалений, але викликав не меншу зацікавленість римським, ватиканським, міланськими, женецьким напрямом, пов'язаний із релігійними, світськими та науковими справами.

У студентських аудиторіях і особистому спілкуванні немало мовилося про читання новочасних художніх творів у літературних кав'ярнях Відня та Кракова, зокрема

¹⁵ Там само. С. 205.

¹⁶ Там само. С. 205.

віденському «Грінштайдлі» й краківській «Химері», нові твори скандинавців Генріка Ібсена, Кнута Гамсуна, німецьких декадентів Гуго фон Гофманстала Артура Шніцлера, Германа Бара, автора роману «Fin de siècle» («Кінець століття»), датованого 1891 роком, польських символістів і неоромантиків Станіслава Пшибишевського, Станіслава Висьп'янського – письменників, репрезентантів модерністського гурту «Молода Польща». Отже, добре помітно було те, чому надавали суттєву перевагу. Вона проявлявся в незгасимому інтересі до німецьких філософських шкіл і течій, французької, німецької, польської модерної літератури, віденської сецесії та її музичних смаків.

Розвиток музики після бетховенського періоду на австро-угорських землях розділився, власне, на два табори: прихильників Шуберта, Шумана і Брамса, що сповідували істинний дух і німецькі музичні традиції, та послідовників Лістового-Вагнерівського напрямку. Стрімко наростало європейське поклоніння автору опер «Лоенгрін», «Тангейзер», «Трістан та Ізольда», «Нюрнберзькі мейстерзінгери» та ін. Та справжній критичний шквал викликала симфонічна поема Ріхарда Штрауса «Так мовив Заратустра» (1896), написана під враженням однойменної книги Фрідріха Ніцше. Молодий угорський композитор Бела Барток, котрий сприйняв її захоплено, на прем'єрі в Будапештській філармонії 12 лютого 1902 року, в автобіографії писав: «Це був удар блиски, який наповнив мене великим ентузіазмом: врешті я узрів напрям, з концентрацією чогось нового. Я кинувся вивчати партитури Штрауса і знову почав писати музику»¹⁷. Можна довіритися тому, що сказано в автобіографії молодого, усебічно обдарованого, двадцятидворічного композитора, – у цих словах відчитується те, чим була спрагла його душа.

Цікаво дізнатись про відгуки в Наддніпрянській Україні стосовно творчості цього композитора і його музичних шедеврів. У хронікальній рубриці газети «Рада» першого десятиліття двадцятого віку натрапляємо на декілька повідомлень про виконання творів німецького композитора. В одному із них зазначалося, що він написав нову оперу на текст п'єси Гуго фон Гофманстала «Електора», прем'єра якої відбудеться восени цього року в Дрездені¹⁸. Щоправда вона відбулася в цьому ж місті, тільки на чотири роки пізніше. Наступна інформація дотична опери на одну дію «Саломея», створену за однойменною драмою Оскарда Уайльда, перша вистава якої відбулася 1905 року. За цим мовилося про бенефіс д. Теретьєва, і фортепіанне виконання ним «Танця Саломеї». Утім, обурювали дописувача, що через якісь «російські незалежні обставини» цікава музична одноактна драма «у нас не може бути поставлена»¹⁹. Щодо решти звідомлень, то в них ішлося про бенефіси другого симфонічного оркестру фінського віолончеліста і диригента Георга Шнеевойгта, який коротко працював у Києві, приїхавши сюди з Мюнхена, де протягом трьох років керував філармонічним оркестром. Під його орудою 17 і 19 травня 1910 року прозвучали симфонічні поеми «Тіль Уленшпігель»²⁰ і «Життя героя»²¹. Цього року, 28 листопада, у залі Купецького зібрання відбувся концерт відомої віолончелістки С. Ізєбської, серед програмних творів котрої була і музика Р. Штрауса²².

І, нарешті, в середині червня наступного року друкуються два анонси і один відгук про перше виконання в Києві, під диригуванням Г. Шнеевойгта 30-хвилинної симфонічної поеми «Так мовив Заратустра» (складалася з дев'яти фрагментів, що аналогічних назві

¹⁷ Уйфалуші Й. Бела Барток: Життя і творчість / пер. Марії Погань-Берталан (р. I – VIII), Людмили Шаргіної (р. IX – XIII). Будапешт: Університетська типографія, 1971. С. 32–33.

¹⁸ Рада. 1908. 21 січ. № 18. С. 4.

¹⁹ М. Купецький сад. Бенефіс д. Теретьєва. Рада. 1909. 6 черв. № 127. С. 3.

²⁰ М. Григ... Купецький сад. Другий симфонічний концерт Г. Шнеевойгта. Рада. 1910. 21 січ. № 133. С. 4.

²¹ Рада. 1910. 19 серп. № 187. С. 4.

²² Рада. 1910. 28 лист. № 266. С. 3.

деяких розділів першоджерела). Музичний оглядач М. Григ писав, що Р. Штраус не зумів передати того, що хотів сказати автор цього роману-трактату, бо «його поема, хоч і перегружена всякими “надмузичними” вигадками не дає ніякого поняття про характер Übermtensch’a...»²³. Підсумовуючи, із позицій того, як проявляється з тексту, хто уважно читав твори Ф. Ніцше заключає: «Це – не вплив великого духу, а рука досвідченого майстра»²⁴. І що цікаво, у двох номерах газети, де анонсувався концерт, подибуємо матеріали Миколи Вороного про видання творів Т. Шевченка та переклад П. Ніщинським. Це дає підстави уважати, що він був на одному з прем’єрних концертів. До слова, Соломія Павличко підкреслювала, що «ніцшеанство лягло в основу дискурсу хатян»²⁵, себто київського журналу «Українська хата» (1909–1914). З колективом цього часопису тісно контактував автор циклу «Разок намиста», тут друкувалися його витвори.

Микола Вороний навчався спочатку у Віденському, а потім у Львівському університетах на філософському факультеті. Спілкування й дружба з І. Франком, і з тими творчими особистостями, кого автор поеми «Мойсей» знав, з ким спілкувався і співпрацював, мали відповідний вплив на формування світогляду, етичних і літературних зацікавлень, доброзичливих порад і спонук до театральної, журналістської й перекладацької діяльності.

З автобіографії Миколи Вороного відомо, що він працював бібліотекарем і коректором у Науковому товаристві ім. Т. Шевченка, режисером українського театру «Руська бесіда», у редакції журналу «Життя і слово» вів рубрику «Вісті з Росії», допомагав Іванові Франку у виданні газет «Громадський голос» і «Радикал», деякий час був неофіційним редактором журналу «Зоря».

Через два роки автор поезії «Старе місто», на короткий час, виїздить зі Львова до Тернополя, згодившись взяти на себе керівництво театральною трупю. Водночас звертається з листом-проханням до режисера українського професійного театру Марка Лукича Кропивницького зарахувати його та молодшого за нього на рік «закоханого в театр» галичанина Северина Паньківського, до штату театру. Щодо останнього, то він, як зазначав у спогадах, безпосередньо під впливом двох наддніпрянських приятелів, автора циклу «З Галицького зшитка» і Юрія Тобілевича, який навчався у Вищій політехнічній школі (сина Івана Карповича Тобілевича, відомого під псевдонімом Карпенко-Карий. – *Н. С.*), наважився покинути Львів.

«На обрії помалу виринав золотoverхий Київ, – згадував актор. Вороний був тоді мені за товариша і за чічероне, і я піддався під його команду... Ми заїхали в готель «Аріон». Поснідавши та умившись ми вирушили з Вороним на місто і перше всього зайшли до університету, де Вороному треба було знайти свого родича чи знайомого. Я зостався в коридорі, а Вороний пішов нагору...»²⁶.

Спогади С. Паньківського – це, розповідь про пережитий час, його атмосферу, творчих людей з якими зустрічався і спілкувався, і що мали вплив на глибоке пізнання театрального життя формування і розвиток його як актора і перекладача. З іншого боку, – це ретроспективний погляд у минуле, у якому віднаходимо сліди М. Вороного.

Процитую ще один фрагмент, щоб більш зримо постало перед нами місто, його мешканці, аура господи Софії (уроджена Лисенко) і Михайла Старицьких: «Скоро вернувся Вороний і ми рушили далі. Ми спустились вниз по Караванській вулиці, де жили Старицькі... Вороний представив мене господарям... Розмова почалася вільно і легко

²³ Рада. 1911. 18 черв. № 137. С. 3.

²⁴ Там само. С. 3.

²⁵ Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ: Либідь, 1997. С. 128.

²⁶ Паньківський С. За синьою пташкою. *Наші дні*. 1943. 1 лютого. № 2. С. 4.

навколо інтересів театру і мистецтв, бо в цьому домі жив мистецтвом і літературою кожний куточок...»²⁷

З 1897 року М. Вороний служить на сцені актором. За його свідченням це були українські та російські театральні трупи: Марка Кропивницького, Панаса Саксаганського, Миколи Садовського, Олени Ратмирової, Васильєва, Олексія Петрова, Віктора Форкатті (спраж. – Людвігов). 1901 року залишив сцену в установах Катеринодара, Харкова, Одеси, Чернігова. Але часто виступав як декламатор і режисер. Наведу декілька промовистих прикладів з газетних публікацій. Цікаво, що питання «сродної праці» не полишало поета: шальки терезів то хилилися донизу, то злітали вгору: художня творчість чи театральна діяльність, що головне, а що другорядне? Як виявилось, у сув'язі перше і друге були його покликанням.

Магдалина Ласло Куцюк в експозиції статті «Михайло Коцюбинський і Артур Шніцлер» висловила свій погляд на український літературний процес кін. XIX – поч. XX століття. Він полягав у здобутку українською літературою такого темпу розвитку, «що письменники й читачі відчували потребу її синхронізації зі стадією досягнутою в європейських літературах. Саме ця потреба була виражена майже одночасно у зверненні М. Вороного 1901 р. з приводу видання альманаху «З-над хмар і долин» і М. Коцюбинського та М. Чернявського 1903 р. з приводу видання альманаху «З потоку життя»...»²⁸.

Направду, особливий резонанс в українських літературно-мистецьких колах викликала публікація М. Вороним 1901 року відкритого листа програмного характеру в журналі «Літературно-науковий вісник». Звертаючись до ліриків і белетристів, він заохочував їх подавати свої оригінальні творчі напрацювання до «Українського альманаху», що його планував упорядкувати й видати найближчим часом. Тридцятирічний актор і поет наголошував: «... бажалося б творів хоч з маленькою піхою оригінальності, з незалежною свобідною ідеєю, з сучасним змістом; бажалося б творів, де було б хоч трохи філософії, де б хоч клаптик яснів того далекого блакитного неба, що манить від віків нас своєю неосяжною красою, своєю незгубною таємничістю...»²⁹

Власним девізом, а відтак і тих українських письменників, що орієнтувалися на найкращі зразки рідного слова, світові й європейські мистецькі цінності, він проголошував такі рядки:

... Йти за віком

І бути цілим чоловіком³⁰.

Тільки два роки потому вдалося Миколі Вороному видати альманах під назвою «З-над хмар і долин» (Одеса, 1903), підготовлений до друку, більшою мірою в руслі проголошеного маніфесту. На заклик редактора відгукнулися письменники різних поколінь, а саме Борис Грінченко, Петро Карманський, Василь Щурат, Ольга Кобилянська, Михайло Коцюбинський, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Старицький, Леся Українка, Іван Франко та ін.

1910-го М. Вороний оселився в Києві, працював у театрі М. Садовського, викладав у театральній школі. Ліричні твори, переклади, театральні і літературні, рецензії, відгуки й

²⁷ Там само. С. 4.

²⁸ Ласло Куцюк М. Михайло Коцюбинський і Артур Шніцлер. *Велика традиція*. Бухарест: Критеріон, 1979. С. 211–212.

²⁹ Вороний М. Український альманах. *Українська літературна критика XX століття*: антологія: в 2 т. / наук. ред. В. Дончик, упоряд. та авт. прим. О. А. Бартко, О. А. Гожик, А. В. Матюшенко. Київ: Наукова думка, 2015. Т. I. С. 60.

³⁰ Вороний М. Іванові Франкові (відповідь на його посланіє). *Українська літературна критика XX століття*... С. 147.

огляди, публіцистичні й полемічні статті постійно друкувалися на сторінках літературних журналів «Зоря», «Літературно-науковий вісник», «Українська хата», «Засів»; альманахів «Молода Муза», «Акорди», «З-над хмар і долин», «Багаття», «Нова Рада» та ін., але дебютних книжок, як не було, так і не було. Перші чотири роки нового десятиліття 1900-х рр. для Миколи Кіндратовича стали плідними в плані появи його книжкового доробку: три збірки віршів «Ліричні поезії» (Київ, 1911), «В сьйві мрій» (Київ, 1913). З-поміж критичних статей, розвідок і досліджень подибуємо такі праці: «Театр і драма», «Михайло Щепкін» (обидві – 1913), «Український театр у Києві» (1914).

Андрій Ніковський, під псевдонімом Ан. Василько, відгукуючись на першу збірку, захоплено писав: «Признання, вдячність і пошана Миколі Вороному! З'явище просто небувале в українському життю, щоб поет виступав біля двадцяти років перед публікою і виступав весь час не без успіху, – і за ці двадцять років мав мужність і скромність не видавати своїх поезій окремою книжкою!..»³¹

Аналізуючи сутність змісту текстової тканини «Ліричних поезій», критик, прокресливши тематично-композиційні аспекти, мовив про символізм і зацікавлення ним, виокремлював особливості версифікаційної майстерності: образність, милозвучність, багатство і красу ритмів. Різнобарв'я поетичної палітри, головних мотивів і лейтмотивів, уважав, що проявилось, з одного боку, у реалістичному ключі, насичені патріотичним пафосом і прозаїзмами (вірш театр «На свято відкриття пам'ятника Котляревському», окремі відтинки поеми «Євшан-зілля»). Глянувши на текст іншим оком, стають помітними іронічні інтонації і жартівлива гра з ритмом і римами (вірші «Мушка», перетрактування російськомовної поезії «Слива»). Та, на погляд рецензента, найдинамічніше і найекспресивніше виписаний лірично-драматичний цикл «За брамою раю», що охопив події 1903–1910 рр., присвячений «Йй незабутній...» (дружині Вірі Вербовій. – Н. Є.).

А. Ніковський доброзичливо й сердечно привітав автора з появою довгоочікуваної поетичної книжки. Підсумовуючи сказане, він писав: «Інтерес і цінність “Ліричних поезій” М. Вороного міряються взагалі ролею і впливом чистої лірики: суб'єктивні переживання поета будять відповідні настрої або просто відповідають настроям читача. З аналогічних ліричних драм нам пригадуються “Зів'яле листя” Івана Франка та “Пальмове гілля” А. Кримського, а по артистичності виконання, викінченості вірша і легкості поетичного механізму твори Вороного займуть, на нашу думку, одно з перших місць», справді «дійсного, талановитого, і здається єдиного щирого у нас декадента»³².

«Маленька книжечка М. Вороного “В сьйві мрій”, – привітально озивалася про другу збірку поезій Софія Русова, – справді наче вся виткана з гарних мрій і захоплює читача музичною гармонією віршів. Вірш так і грається й розсипається ніжними мрійними згуками...»³³. У цій збірці виразно й емоційно-чуттєво відчутний поетичний настрій, із мозаїчно опрацьованих філософських сентенцій, радісних і журливих акордів. Відразу чутний і приємний довірливий нараторський тон, і акустично звучна мелодійність інтонаційних акцентів. Філософські категорії «краса», «прекрасне» з пори античності завжди перебували в полі зору мислителів і письменників, не минули її і в епоху *fin de siècle*. Ось як пояснює її значеннєву роль С. Черкасенко: «Красу розлито всюди, зумій відчутти її. І поезія М. Вороного розмаїта, як розмаїті і вияви Краси у всесвіті та змаганнях духу. У його поезії знаходять відгуки космічні з'явища і глибоко-філософська думка і події всесвітньої історії і соціальні

³¹ Василько Ан. Микола Вороний. Ліричні поезії. Рада. 1912. 16 лютого. № 38. С. 2.

³² Василько Ан. Микола Вороний. Ліричні поезії... С. 2.

³³ Русова С. М. Вороний. В сьйві мрій. Київ, Вид. «Сяйво». 1913. Рада. 1913. 19 вересня. № 214. С. 4.

конфлікти і сили природи, – все, чому властивий елемент краси... Але все ж таки найкращі співи його – то співи кохання...»³⁴

Крім того, у буремні революційні часи вийшли книжка «Поезії. Том перший» (Черкаси; Київ: «Сіяч», 1920) та вступне слово «Микола Вороной: Нарис літературного портрета» опорядив Спиридон Черкасенко.

Позаяк це дещо доповнений і модифікований його ж ліричний ескіз, написаний вісімнадцять років тому, то щоб представити більш імпульсивну і більш настроєву оцінку репрезентативного письма, дану щирим другом і побратимом побратиму, звернуся за покликанням саме до нього. «З усіх сучасних співців наших, – наголошував Черкасенко, – почесна назва поета-лицаря, що свято й безпечно шанує таємничі заповіді прекрасної Богині, належать у найбільшій мірі Миколі Вороному...»³⁵. Автор передмови вдається до метафоричного означення Евтерпи, як «прекрасної Богині», одної із дев'яти мистецьких муз, покровительки ліричної поезії і музики, а поет-звитяжець, за його трактуванням, – поціновувач і звеличник милозвучної натхненниці, винахідниці флейти, зображуваної митцями з вінком квітів і сувоєм у руці.

Знаючи добре вдачу свого товариша, з яким неодноразово, невтомно обговорювалося, з гарячим запалом дискутувалося про традиційні та новочасні мистецькі течії, літературні й релігійно-філософські питання тощо, він запевняє, що «характерна риса творчості М. Вороного – се активність, горіння, шукання»³⁶. Стосовно ж ліричного письма, то воно пізнається відразу: в артистичній досконалості форми, строфічно-смісловій наповненості, де «... все ніжно мелодійне, як натхненна молитва, часом тиха, елегійна, часом бурхливо-палка, як естаз...»³⁷

Наголошу: характерними для стилістики автора циклу з «Хвилин життя» є висловлення в короткій поетичній формі, знакових для його доби, гасел, віри і сподівань. Їх можна углядіти навіть у текстах на інтимну тематику. Взяти хоча б пеан вірша «Чи зумієш?». В архітектоніці наявна структура діалогу, якщо його відчитувати як конверсацію ліричного героя з коханою дівчиною. Стосовно ж до відокремленого від змісту промовистого уривка, то він уже існує незалежно від цілого тексту, його смислове наповнення заповідається на ширші горизонти:

В світовий процес творіння

Влиймо всі духовні сили...

Щоб згадали покоління,

Як жили ми, як любили»³⁸.

Імовірно, збірка «Поезії» приурочувалася до 25-річного творчого ювілею Миколи Вороного, який випадав на 1918 рік, але у зв'язку з різноманітними обставинами і майже непередбачуваними подіями, – була оприлюднена пізніше. За точку відліку взято дебют у львівському часописі «Зоря», здійснений восени 1893 року, оприявленням поезії «Дівчині», дедукованої Людмилі Старицькій. Помітним уже тут є майстерне вираження думки в лаконічній афористичній формі, окриленої поетом життєствердною, енергією. Це – своєрідне магічні замовляння на добро і віру в краще: «в серці май надію, з нею сподівайся...», «запанують в світі правда і любов»³⁹.

³⁴ Черкасенко. Микола Вороной: Ескіз. *Вороной М. В сьйві мрій*. Київ: Сяйво, 1913. С. 8.

³⁵ Черкасенко. Микола Вороной: Ескіз. *Вороной М. В сьйві мрій*. Київ: Сяйво, 1913. С. 5–11.

³⁶ Там само. С. 6.

³⁷ Там само. С. 11.

³⁸ Вороной М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / упоряд. і прим. Т. І. Гундорова, автор вст. ст. і ред. тому Г. Д. Вервес. Київ: Дніпро, 1996. С. 66.

³⁹ Вороной М. Поезії. Черкаси; Київ: Видавниче Т-во «Сіяч», 1920. Т. 1. С. 111.

Отже, з другої половини кінця 90-х рр. XIX ст. ім'я та прізвище двадцятидвохрічного поета набуває публічної звучності в Галичині й Наддніпрянській Україні.

Справді, автор ліричного циклу «Сонячні хвилини» – неординарна особистість, допитливий митець, неспокійна душа, невтомний подорожній, який міг на «крилах мрій щасливих», немов міфічний Ікар, «до сонця теж літати...»⁴⁰, або, як ніцшеанський Заратустра, жадати благословення, цього «великого світила», тішитися його «спокійним оком, що без заздросців споглядає навіть найбільше щастя»⁴¹. Адже ж огнелика небесна сонячна королева випромінює любов, «непорочність і спрагу творіння»⁴² всього земного життя.

З іншого боку, М. Вороний міг бути занадто земним: заклопотаним, метушливим, безпомічним і поденервованим... Мав непогамований інтерес до життя, не шкодуючи себе занурювався в щоденне нуртування добра і зла, водночас прагнув «стреміти до верха»... Звідси сердечна гризота від напосідання нездійснених бажань і прагнень, накопичення втоми, незадоволеність собою і т. п., що частенько ставало причиною негативних характеристик письменника. Наприклад, для когось він був просто «стандартним поетом»⁴³, «несимпатичним»⁴⁴, дуже «непоетичним»⁴⁵, та ще й «резонером», який «плекав у поезії красномовство як найпересічніший романтик»⁴⁶ і т. д. Та щоб там, і ким не мовилося, а його талант визнавали більшість сучасників, адже, за словами одного з них, багато у чому «Вороний більше всіх їх може, але що зробите – “беспокойный элемент”...»⁴⁷.

Між іншим, зазначу: не рідко серед митців і літераторів можна помітити явище різкого несприйняття один одного, огудження та бажання все те, що зроблене кимось з колег по творчому цеху переробити на свій кшталт... Свого часу відносно такої зміщеної оптики Уільям Ворсворт, англійський поет-романтик, один із засновників «озерної школи», писав:

*Дивитися крізь окуляри на людину
І радісно, й безпечно:
Його ти бачиш усього – вульгарний, злий,
В золі, як Попелюшка, в три шари,
Завзятий і нещасний.
Але з другого боку окуляра
Ти сам такий! Такий!*⁴⁸

Процитований фрагмент узятий з поеми У. Ворстворта «Прелюдії» (1805), а саме з її восьмої частини «Любов до природи приведе до любові до людини». Глумачення здійснене Юлією Олексіївною Качалкіною. Однак мушу застерегти, що ця інтерпретація тексту «поета глибоких і тривожних філософських роздумів», занадто довільна, несумісна з оригіналом.

Вдачу М. Вороного можна охарактеризувати латинськими словами: *poenitentia* *regum* *curidus*, що означає натура неспокійна, постійно шукає нового і досконалішого. Саме тому він не завжди був «приємний і любий» тим, хто його знав, та і йому не завжди вдавалося

⁴⁰ Вороний М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика... С. 62.

⁴¹ Ніцше Ф. По ту сторону добра и зла... С. 7.

⁴² Вороний М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика... С. 124.

⁴³ Маланюк Е. Зовсім інші. *Книга спостережень: Проза*. Торонто: Гомін України, 1962. С. 322.

⁴⁴ Чекаленко Є., Ніковський А. Листування 1908–1921 роки / упоряд.: Н. Миронець, Ю. Середенко, І. Старовойтенко; вст. ст. Ю. Середенко, І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2010. С. 240.

⁴⁵ Журба Г. В старому Києві. *Лицар честі: Микола Вороний у спогадах, листах і матеріалах* / упоряд., передм. та прим. І. М. Лисенко. Київ: Рада, 2011. С. 11.

⁴⁶ Рудницький М. Микола Вороний. *Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке «Молода Муза»? / відпов. ред. Олег Баган*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009. С. 208.

⁴⁷ Ніковський А. – Чикаленкові Є. від 27 червня 1914 року. *Чекаленко Є. Ніковський А. Листування 1908–1921 роки*... С. 240.

⁴⁸ Цит. за кн.: де Боттон А. *Искусство путешествовать / пер. с англ. В. Правосудова*. Москва: Эксмо, 2013. С. 207.

«здѣлать порядок в сердце своем»⁴⁹, бувало, що помилявся і хибив... У автобіографії-спогадах «До статті Олекс[андра] Ів[ановича] Білецького про мене», подибуємо ось такий пасаж: «... матеріалістичний світогляд і релігійний неспокій, тривога, вплив Шопенгауера, Ніцше, хвилини напівбожевілля, аж до маячіння, проклятий Weltschmers (світовий сум. – Н. Є.), упадки духу і злети вгору, алкоголічні компроміси і моменти аскетизму і нарешті тиха радість, яку все частіше починаю, чи стараюся знаходити в праці й у внутрішній зосередженості...»⁵⁰. Як бачимо, перед нами достатньо відверті зізнання старшого чоловіка та прямий навід на характерні особливості свого темпераменту і поведінки, адекватні й неадекватні відповідні реакції на ті чи інші життєві обставини і події. Прочитовані вище рядки, на мою думку, суголосні з римованими рядками, написаними ще в молодості:

*Як тяжко жити в ті похмурі дні,
Коли нема де серцю відпочити,
Коли обсядуть думи навісні –
Голодні, голі, мов циганські діти...
Куди від них подітися мені?
Як страшно жити, о як страшно жити!
Скажений душу роздирає крик,
Стає на той час звіром чоловік⁵¹.*

Наведені приклади розкривають різноманітні аспекти сприйняття й вираження дійсності творчою особистістю; вони торкаються різнобічних граней акторської та письменницької діяльності М. Вороного, означають образне світовідчуття й світосприйняття, водночас окреслюють різносторонні фази психологічної організації письменника, підкреслюють манеру поведінки складної й чутливої натури, богемної та, водночас, дуже вразливої особистості. Не зайвим буде ознайомлення з фрагментом російськомовної поезії автора циклу «За брамою раю». У приватному листі до приятеля, поета й журналіста Петра Гольденова бачиться ніби віддзеркалення притаманних йому рис: мандрівна психологія, недотримання усталених правил, тяжіння бути чесним перед своєю совістю:

*Что ждет меня, какая доля
Меня в засаде сторожит,
Не знаю я... Меня манит
Самодавляющая воля!
И пусть скитальцем беспокойным
Век проживу я без затей,
Пусть просльву я и беспутным
У благомыслящих людей,
Мне все равно. Судья мой – совесть,
Пред ней я не сомкну зениц⁵²...*

Фінальна частина поезії промовисто свідчить про опертя на одну, імовірно, з найвагоміших Кантівських сентенцій, уміщену Вороним на поститульну сторінку другої поетичної збірки «У сяйві мрій». А саме: «Дві речі сповнюють душу вічно новим і вічно зростаючим подивом і побожністю: се зоряне небо наді мною і моральний закон в мені»⁵³.

⁴⁹ Сковорода Г. С. Повне зібр. творів: в 2 т. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 1. С. 351.

⁵⁰ Вороний М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика... С. 62.

⁵¹ Там само. С. 44.

⁵² Там само. С. 610–611.

⁵³ Вороний М. В сяйві мрій. С. 12.

У колі його старших колег і знайомих були українські митці й письменники, зокрема Марко Кропивницький, Панас Саксаганський, Микола Садовський, Микола Лисенко, Олена Пчілка, родини Старицьких, Тобілевичів. Товаришував з Іваном Франком, Михайлом Коцюбинським, Северином Паньківським, Антоном Крушельницьким, Любов'ю Яновською, Лесею Українкою, Володимиром Самійленком, Спиридоном Черкасенком... Тішився нагодами спілкування і з російськими письменниками: Олександром Купріним, Константином Бальмонтом, Юрієм Полетикою, Володимиром Макковейським, Сергієм і Миколою Бердяєвими.

Окрема сторінка в біографії М. Вороного – це контакти з польськими літераторами, зокрема Яном Каспрівичем, Анжеєм Немоевським, Леопольдом Стаффом, Юліаном Тувімом, Казімежем Вежинським, Яном Лехонем, Феліксом Пшісецьким та ін. За свідченням письменника: добре знав усіх корифеїв польської літератури, «(може, любив ще Ю. Словацького)»⁵⁴.

Справді, спадок Миколи Вороного розгортає широкі горизонти перед його дослідниками.

---

⁵⁴ Вороний М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика, с. 600.

Леся Генералюк

Quo Vadis, Україно?
Поема «Сім літ» Святослава Гординського:
візуалізація періоду 1914–1920-х рр.

Напередодні Другої світової війни Святослав Гординський у низці поезій озвучив своє бачення історії України, роздуми про перспективи української державності. Ці твори були розкидані по різних збірках, деякі публікувалися в часописах: берлінському «Нація в поході», львівському «Нові шляхи», у «Краківських вістях» під псевдонімами С. Верес, Юрій Буревій. Митець-універсаліст дорожив своєю Вітчизною як абсолютно унікальним світом, порушував ідеї національної ідентичності в образотворчому мистецтві, у слові художньому, публіцистичному, науковому. Майже всі його твори як довоєнних так і воєнних років пронизані тривогою за майбутнє України. Уже початок періоду нових цивілізаційних зсувів дав Гординському підставу передбачити «чорний вітер лихоліття» та нові випробування для українців: їм знову доведеться, писав, витримати «натиск урагану». У передчутті катастроф поета-візіонера охоплює «жах, тривога, розпач, біль», він чує, як поруч «дише глухо невідоме». Головне питання, що ставить він собі: чи повстане, чи зможе повстати наш народ відстоювати свою державу та скільки ще попереду «боїв тих, поривань, що їм прогуркотіти / По цій землі? І що як не повстане знов? / Як знову прошумить даремно хоругов, / Як знову просурмить безгучно хижий вітер / І все залишиться так, як давно було?» («Вітер над полями», 1938).

Поет не лише осмислює історичні факти чи озвучує свій емоційний стан («Так кров свою ятриш, пропалюєш огнем ти, / Терпкою їддю днів, що мозок рве і їсть»; «Глиб», 1938), він прозирає крізь століття, пропонує масштабні історіософські роздуми, ставить «незручні» питання. До того ж, що не характерно для поетів, вказує на історіософське наповнення своїх творів. Зокрема, констатує: «буває мить, / Коли зблизиться все одвічне / І серце дивно защемить, / Думки ж історіософічні / Тоді, нахлинувши, якось / Тривожать чудно» («Ніч над Віслою», травень, 1939). А пізніше, спостерігаючи початок борні «непримирених сил» у «лютий час, що крицею гримить», у «дні брехні і мсти, і зла й безправ'я» («Знак грифа», 1940), пише: «У діалектах історичних / Тоді ти поринаєш вглиб, / Історіософічне-вічне / Шукаєш у хаосі діб» («Перший вал», 1940).

Візуальність та поетичне слово: інтермедіальні конотації

У вірші «Гомін віків» (1939) та циклі «Кенігсберзький нотатник» (1940) помітно, як легко Гординський «переправляє» себе в минуле й описує віддалені часи так достовірно, ніби щойно переглянув відзняту на камеру плівку. Художник із розвинутим візуальним мисленням, він уміє цілісним зором окинути епоху. Затим, вихоплюючи з масиву зримих явищ найбільш характерні, дає у вірші картинку, котра врізується в свідомість читача. Такі інтермедіальні конотації притаманні стилю Гординського-поета назагал. Умілий вибір візуальних елементів, попри їх невелику кількість, робить його словесні малюнки виразними, знаковими. Праця над історичним матеріалом (наукові дослідження «Слова о полку Ігоревім») виробила навичку інтроспективної реконструкції епохи. Наприклад, зарисовки Кенігсберга він виконав, керуючись апробованою художниками схемою візуальної інтроспекції: артефакти / предмети – око – приховане / давнє: «Тут, за собором, з лип сухе

спливає квіття, / І подих старини накликує: ходи! / І серце лине ген – крізь дні, роки, століття, / У час, як липи ці були ще молоді. / Повз вікна, тінням закриті виноградом, / По ріні на стежках цих вікових / Колись проходив Кант, заклавши руки ззаду...» [5, с. 116]. Щоправда, поїздка в Кенігсберг 1940 р. на відкриття Східного ярмарку була позначена не стільки кантіанською аурую, скільки тривожними символами передвоєнної пори. Українські досягнення в радянському павільйоні були цілком відсутні, натомість афішувалася дружба диктаторів: «...крім великих фото тоді будованої в Москві підземки та монументально-соцреалістичних портретів Гітлера і Сталіна нічого іншого не було» [5, с. 426].

Поетова здатність формулювати суть часу ємнісними візуальними концептами, осмислювати сучасність через екскурси в минуле особливо виразна в його двох поемах – «Ніч над Віслою» (весна, 1939) та «Сім літ» (літо, 1939). Написані напередодні чергового переділу світу, вони стали знаковими в художній історіософії митця. Який, цілком розуміючи «трагічну марність слів» у контексті цивілізаційної катастрофи, виснажений думками про війну і долю України, усе ж озвучив тривогу за її майбутнє. Його поезія передвоєнних та воєнних років – своєрідне катапультивання душі, обтяженої передчуттям нових трагедій, «виплеск глибини, не стриманий нічим». Ще до катастроф, «коли в гарячці лютий / Поривами гримить напруженість важка / І горло кожна мить задихана стиска, / І очі залива іржавим пливом муті, / І крові гнівної ображеної крик / Грюкоче все сильніш, свій струм рвучкіше котить» [5, с. 93], поет-візіонер намагається спрогнозувати геополітичні зміни, хід історії. Симптоматична й емоційна реакція Гординського на події в Карпатській Україні, коли Гітлер дозволив угорцям анексувати державу-провінцію, а Польща «замкнула карпатський кордон», вилилася в «Легенди гір» (1939). Це гімн героям, січовим стрільцям, салют Українській землі, на якій «від Карпат до Донбасових рудень, / Від Дунаєвих гирл до Поліських боліт» карбує Господь століттями тризуб, державності знак [5, с. 96].

Обурила митця й пропаганда ягайлонської Польщі «від моря до моря» та польської місії на східних кресах у транскрипції представника української школи в польській літературі Юзефа Лободовського. Контroversійна фраза з його віршованого відгуку на збірку «Кінцевий крик» Вл. Броневського (опублікований у варшавському тижневику «Myśl Polska») стала епіграфом до поеми «Ніч над Віслою», за спогадами її автора, власне, «написаної в історіографічному аспекті». Зрозумілий гнів його у відповідь на бажання поляків «брязкоти зброї» та «останнього штурму» Києва, на їхнє пихате запевнення, що «прийдемо під звуки сурм / Напоїти в Дніпрі польські коні». Гіркі поетові думи, якими переповнений текст «Ночі над Віслою» веде, зізнається він відверто, не «боязка сторожкість» чи недовірливість – вони зумовлені ненавистю. Пізніше Лободовський переклав цю поему, визнавши, що вона «виклика́ла польську сторону на суд історії, а позов, писаний рукою, якою керувала любов до вітчизни, біль і розгарячення» [5, с. 429], вартував розуміння.

Оцінити історіософське значення цього твору зараз, на жаль, не можемо: він втрачений, окрім деяких фрагментів¹. Попри відсутність повного тексту, уривки дають змогу ствердити, що прийомом візуальної інтроспекції поет користується віртуозно. Хронотопічні стики на зрізі сучасне-минуле, картинки з давнього життя польської шляхти подаються за принципом контрастного кіномонтажу в стилі Гріффіта. Так звані тріумфатори, котрі в рядах полків крилатої кінноти вирушали «по молоко і мед, пшениці буре злото, / По здобич і по

¹ У примітках до поеми Гординський зазначає: «Написана навесні 1939 року, ця більш як 15-сторінкова поема в добу концтаборів Берези Картузької не могла бути надрукована, але копія її була послана Юзефові Лободовському до Варшави, де вона пропала під час німецької агресії. Сам оригінал цілої поеми також пропав у Львові після авторського виїзду до Кракова, збереглися тільки фрагменти, надруковані в берлінській «Нації в поході» [5, с. 428].

дань від українських дів», є зовсім іншими у Варшаві. Тут вони «тихі і негорді / Хмільні володарі серед прив'ялих рож / Виригують вино на м'яту постіль лож, – / Увесь нестримний шал нічних шляхетських оргій» [5, с. 241–242]. Гординський, згадуючи давнє україно-польське протистояння, не відмовив собі закинути Лободовському в тому, що серед козаків був його предок Лобода: «І Наливайко, й Лобода / Знов на Лубни возами рушать / Рипливим табором. І знов / Сухій землі не буде досить / І лядська, і козацька кров / Побиту ковилу заросить» [5, с. 243]. Такі візуальні картинки розбивають «польський міф», показують його хисткість.

Історичний кластер Гординського завжди має інтермедіальну константу – це зрима картинка-реконструкція. І говорить він про себе як про поета-зодчого: «не пишу, / А конструю міст в минуле» [5, с. 241]. Створюючи багатопланову, символічну картину на теми українства, він оприявнює ядро, саму суть подій та явищ: «з минулого іржу / Стираю, щоб ядро і корінь / Знайти того, що в глибині / Зросло в тяжких і гнівних верствах» [Там само]. Володіючи мислячим оком, він бачить завдання художника-поета в тому, щоби «Візіями і снами / Горіти, кликати віщо» [5, с. 170] та виконує його чи не найповніше в поемі «Сім літ».

«Сім літ» – ключовий меседж поета нащадкам

Текст цього твору, на жаль, мало відомий українському читачеві, попри численні програмні установки та важливість сенсів, закладених автором. Він у поемі заново переживає події в Україні 1914–1920-х рр., унаочнює ті, що є, на його думку, суттєвими для прогностики вітчизняної історії. Реконструкція Гординським старту української державності – це його персональний пошук відповіді на питання «quo vadis, Україно?» та «чи здійсниться Держава?» внаслідок нової екзистенційної війни Німеччини з Росією. Спроби відновити державу в 1917–1921 рр., як відомо, відбувалися майже в апокаліптичних умовах – вони й зумовили інтертекстуальну відсилку на Шевченкове «Сім літ / Сокира Божа ліс стинала». Але «сім літ» для поета – індекс періоду не лише 20-річної давності, а й нових катаклізмів, завдяки яким Україна, плекає він надію, зможе стати суб'єктом історії. Звичайно, тоді не міг знати про перспективу реальних семи літ з 1939 по 1945 чи з 2014 по 2020, а лише подав маркування переломного для нації відрізка путі. Причому, історіософськи осмислюючи урок «семи літ», поет-художник показує специфічний лик народу, візуалізує бурхливі прояви національної самосвідомості, різновекторність сил, що виборювали незалежність, тодішні стратегеми, перемоги й поразки. Не ставить за мету відтворити повну картину, для нього важливий факт відстоювання права на суверенітет, самий масштаб визвольної боротьби і масовість пориву, непереборна воля українців мати свою, втрачену Переяславським замиренням 1654 року, державу.

Текст поеми, надрукований у кінці серпня 1939-го в одному з номерів львівського альманаху «Дніпро», тираж якого друкарня НТШ планувала випустити в 1940 році, не дійшов до читача. Після вересневої окупації Львова радянська влада в жовтні спалила наклад альманаху на подвір'ї друкарні, збереглося лише декілька примірників у автора. Транскрипція ним «семи літ» вітчизняної історії мало відома читачам в Україні, хоча сенси, закладені в цю поему великих надій і віри в Українську державу, не втратили своєї актуальності й сьогодні, через 80 років після її написання.

Невеликий за обсягом твір має просту хронографічну структуру, складається із семи розділів, названих за роками. Події чергуються послідовно, подані окремі постаті; цілком оригінальним є формат подання історії в інтермедіальному полі. Вербально-словесний синтез для художника Гординського – звичне явище, але в поемі він звертається не до

малярства чи графіки, а до кінематографічної зображальності. Чергування, власне, монтаж обраних ним картинок-кадрів, нагадує прийоми кінодокументалістики. Причому поет не створює ілюстрацій до наукової історії, не копіює стилістики воєнної кінохроніки тих часів, а завдяки кіноприйомам формує персональну концепцію історії. Або, як писав Ейзенштейн про свій метод, «не підпорядковується якимось іманентним законам абсолютних значень», а сам призначає зримості, формам, звукам служити тим емоціям та сенсам, котрі вважає потрібними. Відтак вибудовує думку «не умовиводами, а викладає її кадрами й композиційними ходами» [10]. За всієї стилізації поеми, епізоди якої нагадують документальну кінохроніку, – це твір художній із широкими підтекстами та символікою. У концентровано-стиислому викладі автором історії становлення держави кінематографічні прийоми монтажу відіграють ключову роль. І, за всієї умовності застосування в літературознавчому аналізі термінів зі сфери кіно, тільки ними можна позначити виразний інтермедіальний дискурс поеми.

Актуалізація Гординським у формі «кінорепортажу постфактум» подій, 20-ти, 25-річної давності – від власних спогадів про Першу світову війну на території Галичини до визвольних змагань на території всієї України, – це його відповідь на головне питання: якщо внаслідок нового переділу світу здійсниться Держава, то в яких рамках? Досвід Судет зумовив маркування ним цієї території. Топологічні сигніфікати чіткі: Карпати, Львів, Дністер, Смотрич, Збруч, Кам'янець-Подільський, Київ, Дніпро, Приазов'я, Одеса, Крим. Поетові важливо показати єдність землі автохтонів – від Заходу до Центру, до Півдня і Сходу, підкреслити рух назустріч галичан і киян, мешканців Карпат і степів Півдня, візуалізувати співмірність їх пориву. Об'єднавчий дискурс його хвилює, адже після Першої світової Україна розчакнута: чотири країни володіють її територіями². Наче передбачав, працюючи над поемою, що в серпні Молотов і Ріббентроп підпишуть ганебний пакт, а вже у вересні СРСР анексує частину Галичини. Тому, відтворюючи звитяги й катастрофи, «працюючи камерою» панорамно та в наближенні, поет формує свій головний меседж: українців різних верств і з усіх регіонів веде незрозуміла, колосальної сили воля мати власну Державу. Адже навіть для істориків була загадкою генеза українського визвольного руху початку ХХ століття. Він виник не як результат історичного розвитку України в ХІХ ст., а вибухнув стихійно – як «щось випадкове, залежне від сторонніх обставин, подій і чинників» (О. Оглоблин).

Інтродукція. 1914 –

Відкриваючи поему розділом «Рік 1914», Гординський показує, що таким чинником, власне, каталізатором націєтворчих процесів, стала Перша світова війна³. Україна в ній була точкою перетину російських, австрійських, польських інтересів і за своєю геолокацією, і як винятково багата (Д. Лівен, Н. Сташевський) земля. Перші строфи, що визначають український світ, – панорамна зйомка, умовно, зі стратосфери, коли камера спускається все нижче, потім короткі стоп-кадри (значущі акценти), – подають архаїзований образ України. Патріархальна, селянська, мирна. Житниця Європи, що від скіфських часів має власний упізнаваний лик:

*Ось на краю Європи
Гливікий чорнозем набух,*

² Польща, Румунія, СРСР, Чехія.

³ Початок військових дій насамперед активізував українські сили у Львові. За ініціативи В. Дорошенка, А. Жука, М. Меленевського, В. Залізняка було створено 04.08.1914 «Союз визволення України», 05.05.1915 на чолі з К. Левицьким – «Загальну українську раду».

*Жито, пшениця
Колосся стозерне клоняють,
Вівці осет скубуть,
Наслинив сопілку пастух,
Дороги ж – ті самі,
Що скитським слалися коням.
В степах могили. Чий?
Полин на сонній душі...⁴.*

Зображення подається, умовно, через зом-наближення – від контурів континенту, панорами полів до маленької сопілки. Територія величезна, по ній – плутанина доріг, могили забутих героїв. Великим планом на тлі могил – гілка полину, символу гіркокого сну нації. Візуально переконливий дискурс місця продовжують кадри, що характеризують людей, котрі на цій землі, із заходу на схід, ведуть один триб життя. Перехресний монтаж дає змогу Гординському показати лик нації автохтонів. Панорамний ландшафт змінюють кадри поселень, постаті людей у їхніх звичних діях, з їхніми антропологічними рисами та в характерному одязі. Почергові кадри-картинки знову йдуть за принципом наближення:

*Дим з-під навислих стріх:
Кароокі виходять люди,
Дівчата в намисті й каліні,
Жінки повногруді
Глеки повні несуть,
Рум'яні крають книші.
З ціпами вусаті мужі,
Гупають глухо токи.
Зерно в долонях сипке,
Міхи конопляні в'яжуть, –
Круторогі ревуть,
Тягнуть за мажою мажу.*

Аранжування зорового ряду на площині «екрана» бездоганне – від ледь помітних пасем диму над дахами до конкретизації теми «житниці Європи»: чоловіки обмолочують зерно, зсипають його в мішки. Український світ поет моделює через візуальні концепти, показуючи, наскільки він самодостатній, невибагливий у матеріальному плані, естетично привабливий. Та коли в цей патріархальний простір вривається «історії кривавий гук», коли «народи люті встають, / Беруть залізо до рук», подальші раті й навали змінюють його докорінно.

1915 –

Розділ «Рік 1915» – воєнна кінохроніка – показує нелюдське лице війни в різні пори року. Усталений триб життя українців у його календарному ритмі перекреслено хаосом, зрушеннями, безконечними пересуваннями армій. Камера то слідує за транспортним потоком восени:

*Вагонів довгі ряди,
На станціях пахне йод,
Поскрипують день і ніч*

⁴ Тут і далі цит. за: Гординський С. Сім літ (Поема). *Поезії: вірші оригінальні і перекладні*. Джерсі-Сіті; Мюнхен: Сучасність, 1989. С. 229–239.

Обози, обози, обози.

Шляхи для людей і машин

По багнах з каміння й колод...

То (перехресний монтаж, раптова зміна кадру) зупиняється на зимовій панорамі боїв і фіксує «кільчасті дроти», «світанки в білій імлі, / Сніги у зворах Карпат, / Окопи в мерзлій землі, / З неба – сніг і шрапнелі», то (знов зміна кадру) показує наслідки бійні в пору «весни тривожної». Сповільнений рух камери, стоп-кадри на контрасті «весняне відродження» – «смерть» підкреслюють абсурд військової кампанії. «Дністром спливає шуга», «отруйний вітер» розносить трупний запах біля Перемишля: «Мárне квіття цвіте, / На перемиських лугах / Падло кінське і людське / Землею ледве прикрите».

Різновекторна динаміка сил розколює те, що від Карпат і до скіфських степів було цілісним. Перша світова принесла Україні, що опинилася між фронтів у протиборстві Австро-Угорщини з Росією на знищення, великі людські жертви і незмірні економічні злидні. Зрушений протистоянням народ потрапив на полях війни в екзистенційну пастку. Зірвані з осілих місць кароокі трудівники, які під вічним небом, під Великим возом палили «пахучі люльки», тепер під стягами різних держав змушені вбивати один одного. Лапідарні картини абсурду від Гординського:

Окопи в мерзлій землі,

З неба – сніг і шрапнелі:

Кільчасті дроти, у штурм

На брата зривається брат,

Українець на українець

Встає у чужій шинелі (Підкреслення моє – Л. Г.)

Автохтони руйнували в боях землю, що плекали з правіку, воювали самі проти себе: з австрійського боку як «русини», з російського – як «малороси». Пізніше Я. Грицак говорив, що одягнені у військові мундири селяни не розуміли, заради чого їх покликано на фронт і кинуті в окопи. Від них очікувалося, що вони повинні віддати своє життя за Батьківщину. Але чим була їхня Батьківщина, коли вони виконували накази австрійських та російських командирів? [6, с. 105]

Питання набувало особливої гостроти перед очима смерті, в умовах окопних боїв. Гординський не показує гори понівечених тіл, вирв, як це робить Голівуд, відтворюючи Першу світову, його «кінодокументалістика» має іншу мету. Він візуалізує обставини, котрі змусили українців шукати відповідь на «чому?» й «заради чого?», показує сили, котрі зумовили поворот у свідомості й привели до розуміння власної ідентичності. Кадри, відзняті за тим же принципом зоом-наближення, подають середньостатистичного українця в умовах позбавлених сенсу страждань: «Лютень лютий іде, / Стинають землю морози. / Світ у заметах густих, / На вусах звисає лід, / Ноги обвиті шматтям, / Від холоду цокають зуби».

Окопи Першої світової активізували національне питання, стали каталізаторами націогенезу в країнах, що воювали. І якщо Юджин Вебер визнав, що провансальці й бретонці в цей час остаточно ідентифікували себе як французи й «остаточно перейшли із провінційних селян до французької нації», то зовсім інші процеси відбувалися з народом, експлуатованим двома імперіями. Тодішні русини й малороси в окопах і таборах полонених усвідомили себе українцями. Микола Куліш говорив, що «став свідомим українцем, перебуваючи на австрійському фронті у Галичині». Самоідентифікації сприяла й уже згадувана боротьба за українців між імперіями. У прокламації за 24 серпня 1914 р. царський уряд звертався до «русинів»-галичан, закликаючи їх скинути іноземне ярмо й підняти прапор великої і

неподільної Росії, продовжити справу великого князя Івана Калити. Агітація мала наслідки: російська армія легко займала галицькі міста і вже 3 вересня без бою взяла Львів. Натомість австрійці й мадяри в 1914–1917 рр. розстріляли й повісили сотні українців за «злочини державної зради», а кілька тисяч галичан, котрі ніколи не ставили під сумнів свою лояльність до Габсбурзької монархії, були вивезені до австрійських концентраційних таборів Талергоф і Терезін (лише новий цісар Карл I указом 8 від березня 1917 р. звільнив в'язнів Талергофу).

Перемога російської армії була нетривкою. Улітку 1915 р. вона відхлинула назад з більшості земель Галичини внаслідок наступу німецьких і австрійських військ. Свідком цієї борні, зокрема, Карпатської операції (07.01–20.04.1915), Горлицької наступальної операції німецьких та австро-угорських військ був і десятирічний Святослав Гординський. Зазначав у коментарі до поеми, що вона «включає авторські спогади про роки російсько-австрійських боїв у Галичині» [5, с. 428]. Пересування військ, бої, що за декілька років війни спричинили колосальне руйнування українських земель, попри все сприяли кристалізації національної ідеї.

1916 –

У розділі «Рік 1916» концентровано подачу візуальних картинок можна б означити як нагнітання жахів, якби читач не розумів услід за словами поета «серця захлистує жах», що це епізоди реальних подій. Війна перекреслила триб життя народу і тривалий час катком проходить Україною. Край плюндрують полчища чужих армій, котрі

... важкі переходять походи

Із сходу на захід,

Із заходу знову на схід.

Риплять колеса возів,

Побрязкує сталь і мідь

Від рання до вечора.

Земля-житниця перетворилася на місиво з живих істот і металу:

Порозмокали шляхи,

В грязюці гарматні рури.

Коні у три ряди, –

Бичі і дощ по хребтах...

Рвуться намоклі шлеї,

Назустріч ранені

Кричать з-під брезентових плахт.

Природа безнадійно-гнітюча в унісон із безладом боїв – тут, очевидно, мовиться і про завершальний етап Брусиловського прориву⁵, коли зіткнулися бійці УСС та українці, що воювали в російській армії. Нескінченна «мжичка осінніх днів», всюди згарища, руїни:

... сонця не видно,

Туманом повите їдким,

В селах позривані стріхи,

Чорніють горалень мури,

Блискавиці навколо,

Від обріїв згар і дим.

⁵ З червня 1916 р. чотири російські армії під командуванням генерала О. Брусилова відвойовували територію Галичини в австро-угорських і німецьких військ. Найзапекліші бої відбувалися в серпні–вересні 1916 між російською армією та полком Українських січових стрільців.

Усі ці панорамні кадри, «зафільмовані» з висоти пташиного лету достовірні картини боїв, подано коротко, але винятково експресивно. Подальші рядки довершують інfernальний образ війни в художньо-документальній кінорозповіді поета:

*Проломів пекло червоне
Рови і нори в землі;
На кільчастих дротах убиті,
Трупи пливають Стоходом.*

На цьому тлі безумного всетотального нищення і смертей⁶ не менш вражаючими стали інші символічні кадри, «відзняті» у якості контрапункту до знайомого за розділом «Рік 1914» колективного портрету українців, статурно-красивих хліборобів:

*Люди вилазять з печер,
Хліб – з кори і трави,
Немовлята якісь чудні,
Очі монгольські шулять:
Пройшло ж дивізій сюди –
Москви, чувашів, мордві, –
Побив би їх всіх Господь,
Не минула б їх перша куля!*

Авторська візуальна репліка стосовно фатальної долі земель на цивілізаційному переломі – більш ніж промовиста.

1917 –

У розділі «Рік 1917» оптимістичні картини весни українства, яку зумовила Лютнева революція в Петрограді, складають контраст із трагічною кінохронікою попередніх двох частин поеми. Виснажлива війна триває четвертий рік. У стилі Великого німого поет показує епохальні події: «Шумлять березневі води, / Злітають корони з голів, / Встає сіромашний світ». Відречення від престолу Романових Миколи II (03.03) і Михаїла (04.03) «знято», безумовно, ефектно. Зміни раптові, що й фіксує камера: «Рвуться кудись фронти»; кінометафора щодо солдатів, котрі покидають окопи, повертаються «з фронту додому вночі» та віддають «медалі гратися дітям» надзвичайно промовиста. Їм пишати нічим: ризики, каліцтво, подвиги, нагороди – усе знецінено в братовбивчій війні. Гординський подав дезертирство як позитивний факт для національної свідомості. В українізованих частинах російської армії воювало понад чотири мільйони українців, з падінням трону 16 дивізій саморозпустилися. Подібна самовільна демобілізація спостерігалася і в австрійській армії. Українці вертали додому.

Гординський фільмує повернення солдата: «У поле вийти: дзвенить / Спів жайвора», показуючи, що головним для хлібороба є мир, вищою цінністю – земля: «...млосно пахне земля / Сонцем украй нагріта». Як фаховий кінооператор він знову вибудовує візуальний контраст з жахіттями бійні, зупиняючись камерою на ціннісних аспектах людського буття:

*Подих перших покосів,
Хмаринка рожсева лине,
Ромашка повзе стеблом,
Коника скрекіт тонкий, –
Покластись на свитку й так*

⁶ У роки Першої світової війни, за підрахунками дослідників, загинуло 393 тисячі українців у складі російської армії та близько 92 тисяч – австро-угорської. Значних втрат зазнало і цивільне населення з обох боків фронту через бойові дії, хвороби, репресії.

Дивитись у небо синє...

Українці, які повернулися з окопів, перестали бути пасивними: березень–квітень 1917-го знакові заявою про автономію України, загальним піднесенням мас. Пасторальні кадри змінюють побутові мізансцени, поет-режисер подає революцію в селі як дуже конкретну ділову річ. Заклопотані люди:

*Тешуть вербові кілки,
Ланами бродять: землі б
Приділити порівну всім, –
Вже досить на інших праці!..
З-під лоба крутять дядьки
Цигарки з прокламацій.*

По-іншому відбувається революція в місті. Тут вирує «походів шум, / Клекіт розгойданих мас; / – Не треба царів, богів, / Лиш воля й земля повік нам!». Повсюдно юрми студентів, молоді («серця такі молоді!»), «у гімназії вибиті вікна», гомін, сміх. Заслугує на увагу й експресивний авторський хід – зворушливі кадри то з максимальним наближенням камери, то з віддаленням об'єкта:

*Стягів жовтоблакит,
Тепла дівоча рука
Стрічку чіпляє маленьку...
І вперше у рушниках
На брук виходить Шевченко.*

Останній епізод важливий: мова не стільки про портрет, винесений кимось на вулицю в багатолюдний натовп. Тут ідеться про екзистенційну присутність серед пробуджених мас людини, яка є «символом довгожданої свободи, яка заздалегідь готувала суспільні потрясіння», але їй «було заборонено з'являтися на людях» [1, с. 142–143]. За вказівкою царського уряду святкування шевченківського ювілею 1914 р. було вкрай мінімальним. І передана засобами кіномайстерності Гординського українська революція за присутності Шевченка постає святковим нуртуванням юрм, котрі в той момент абсолютно резонували з «Кайдани порвіте!».

Рвалися кайдани якраз у березневі дні традиційного вшанування поета. Одразу після зречення Романових з різноманітних суспільних груп і партійних рухів було сформовано український парламент на чолі з М. Грушевським – Центральну Раду, що ліквідувала органи царської влади на території України (5.03) і над якою було піднято блакитно-жовтий прапор (13.03). Березень 1917 – квітень 1918, час проголошення Універсалів, Гординський репрезентує як торжество незалежності. Одним з її виявів було Свято Свободи (16.03.1917) – чи не найбільша національна маніфестація в історії України. Не виключено, що саме вона й зафіксована у вищенаведених рядках.

1918 –

Розділ «Рік 1918» продовжує розгорнутий показ серії святкувань на вулицях столиці – це реакція людей на перші кроки з формування автономії. На початку року, 22 січня, було затверджено IV Універсал, який проголосив Україну незалежною державою, а 9 лютого ця держава, хоча й не була суб'єктом війни, підписала перший мирний договір у Першій світовій війні⁷, квітень позначено створенням Гетьманату. Картини, котрі пропонує

⁷ Брест-Литовський сепаратний договір між Німеччиною, Туреччиною, Болгарією, Австро-Угорщиною і УНР визнавав незалежність України державами Четвірного союзу. Мав економічну основу: в обмін на необхідні їм харчові ресурси держави надавали УНР військову допомогу. Укладення його дало підставу для договору з

Гординський, стосуються, очевидно, кінця березня, коли до Києва прибули українські дивізії в синій уніформі, сформовані за допомогою Німеччини з полонених нею українців:

*Стяги лопочуть; марш,
Дзвонів розгойданих гуд,
Іскри з підкутих чобіт
Креше за лавою лава.
Київ навипиньки стає:
Синьожупанники йдуть,
З тисяч захоплених уст
«Ще не вмерла» гримить і «Слава!»
На вітрі чуби і шлики,
Козацтво встало з могил,
Виблискують спрагло шаблі,
Як під Корсунем і Конотопом;
Вершники в сідлах нові –
Від штолень, плугів, горнил,
Очі свої протри,
Глянь, очманіла Європо!*

Закадрові фанфари Гординського, що стосуються відродження П. Скоропадським козацтва й регулярної української армії, походу «нових вершників»⁸, що продовжить традицію перемог, зрозумілі. Україна від початку Першої світової займала чільне місце в планах протиборчих сторін. Російська імперія з її ідеями панславізму давно поширювала свій вплив на Галичину й Закарпаття, австрійська не проти була просунути свій кордон далі Збруча, а пруська корона вважала Київ «ключем до Росії». Визнавши суверенітет УНР, держави тим врятували її від поглинання більшовицькою Росією. Новостворену армію захоплено зустрічали в багатьох містах. Володимир Сосюра, котрому дуже подобалися козацькі однострої – він описав їх у 43-й главі «Третьої Роти», згадує, як воїнів Третього гайдамацького полку війська УНР, де він служив, вітали жителі Кам'янця-Подільського: «Коли ми йшли по місту, українська інтелігенція кричала нам “слава” і обсипала квітками наші струнки, наче вилиті з міді, ряди» [8, с. 167]. Отже, якщо перед 1914-м про українську державність взагалі не йшлося, то після 1918-го вона стала доконаним фактом, котрий дає авторові привід для торжества й промовистих наступних кадрів: воїни УНР ідуть у бій на захист своєї країни, готові віддати життя за неї:

*Скінчились походи чужі,
У свої вирушати тепер...
Лежати в болотних шанцях,
Приймати кулю у груди
Не за москвина й германця,
А за землю свою,
За землю свою і герб.*

Німеччиною (зацікавленою як і Австро-Угорщина в поставках зерна з України та створенні буферної держави між Росією) про формування дивізій синьожупанників.

⁸ Говорячи про нових вершників «від штолень, плугів, горнил», автор, очевидно, подає закадрову вказівку на цехові з'їзди 1917–18 рр.: з'їзд сільських кооператорів (14–16.03.1917), резолюція якого зафіксувала автономію України й забезпечення підтримки Центральної Ради; на Всеукраїнський робітничий з'їзд (11–14.07.1917); Хліборобський конгрес (29.04.1918). Останній, де 8 тис. делегатів обрали гетьманом П. Скоропадського, дав підставу для національної ейфорії, зображеної тут.

Кулі не забарилися. Дещо порушивши хронологію, Гординський показує бої в січні під Крутами, де наступ чотирьохтисячної армії М. Муравйова стримували невеликі військові загони, зокрема, й студенти-добровольці; бої на території «Арсеналу», де Січові стрільці зупинили більшовицьке повстання. Це знакова частина поеми-кінохроніки:

*Йдуть січневі сніги,
Орда надходить від Крут,
На платформах гармати,
Над містом шрапнелі грюкіт,
Знов набої в руках,
Сиплется скло на бруки –
По цей і по той бік Дніпра.*

Росія жорстко тримала фронт проти УНР. Українські війська, попри свій героїзм відступали в нерівних боях. І хоча в добу Гетьманату за підтримки Німеччини були здійснені розбудовчі кроки, а Українську державу визнало 30 країн, військова реформа не була завершена через несприятливу внутрішньополітичну ситуацію. В середині країни панувала анархія. Творення держави просувалося мляво, адміністрування було вельми недосконалим. Рух за незалежність спалахнув так стихійно, що проявив декларативний характер національно орієнтованих сил, які не могли виробити єдиної продуманої державотворчої стратегії. Українська державність визрівала в хаосі ідей та чину. Спалахи патріотизму, прагнення відновити історичну справедливість, нурт емоцій переважав над системним плануванням етапів суверенітету. Вал дискусій стосовно впровадження необхідних законів часто нівелював найменший поступ. Хоча, у хаосі суспільних катастроф, що сколихнули світ на початку ХХ ст., за блискавичної зміни політичних декорацій та мінливих позицій країн Антанти, не спрацювали б будь-які чіткі стратегіями. Українська держава творилася в 1918–1920-х рр. методом спроб і помилок урядів, у стихійних зусиллях мас та головним чином на фронтах Першої українсько-російської війни, зумовленої захистом країни від Червоної та Білогвардійських армій⁹.

У період цієї війни бої відбувалися переважно за залізничні вузли, просування військових частин здійснювалися залізничними коліями потягами та панцерниками. Простими кадрами «з місця подій» Гординський показує захист молоді держави регулярними військовими формаціями УНР. Він чергує великі плани з кадрами на відстані, подає монтаж типових для того часу картин:

*Тоненька стрічка в руці,
Свічка поблимує тьмаво,
Цокає апарат.
Паровозу далекий свист,*

⁹ Радянська Росія встановлювала владу в Україні шляхом а) створення фіктивного уряду та б) інтервенції Червоної армії. Більшовики восени 1917 р. програли в Україні вибори до Установчих зборів, тому 25.12.1917 зібрали в Харкові Всеукраїнський з'їзд рад. У березні 1918 р. на фоні бойових дій, що Росія вела з початку року проти Києва, проголосили Українську Радянську Республіку зі столицею в Харкові. Пізніше, 28.11.1918 «створений» ними в Курську, у залізничному вагончику Тимчасовий робітничо-селянський уряд України направив частини Червоної армії в наступ і вже 09.01.1919 Харків був окупований. Маріонетковий уряд більшовиків, підтримуваних російським та єврейським міським населенням, забезпечив видимість громадянської війни. Так виконувалася директива Леніна про паралельні радянські уряди, що «забирали можливість у шовіністів України, Литви, Латвії, Естляндії розглядати рух наших частин, як окупацію». На ноту протесту Директорії комісар закордонних справ Г. Чичерін заявив: «...військ РСФРР в Україні нема, а проти Директорії воює армія українського радянського уряду, який є цілком незалежним». Білогвардійська армія вела окупацію українських земель у 1919 р., зайнявши Лівобережжя та територію Південної України. Білий рух, діячі якого декларували намір не випускати Україну зі сфери впливу Росії, підтримали держави Антанти.

*Ешелони ідуть на фронт
За тебе, Державо!*

Водночас за самостійну Україну воювала не лише регулярна армія. Тому прийом перехресного монтажу (загальні плани на контрапункті змінює промовиста деталь) поет повторить двічі, показуючи, по-перше, нуртування стихійної партизанщини:

*Гуде повстаннями степ.
В соломі у клуні маузер.
Охляп осісти коня
І навперейми – у ліс;
Поночі місто кричить,
Нікому ласки нема вже,
Збройним – право і суд,
Бахає в лоб обріз.*

По-друге – специфіку махновщини:
*Влада? – Влади не треба!
Вільна душе, гуляй,
Ох, утни гопака
З батьком Махном ускоки:
Є ж розмахнутись куди –
По всій Україні широкій.
За пасом нагани два
І хвацько свистить нагай.*

Художній простір у цих рядках отримує особливу експресію через чергування великих планів з панорамою степу / міста, через раптові зсуви, власне, й через нагнітання фактажу. «Обріз», «нагани», «нагай» (великий план) замінили засоби праці хліборобів (розділ «Рік 1914»). Кінематографічно експресивну семантику простору в поемі посилює ще один контрапункт – суміщення реальних та умовних планів. На тлі стихійної боротьби знову виринає постать Шевченка, але вже не в іпостасі могутнього пророка, а марева над хаосом і безумством боїв. Тривожний знак, своєрідне попередження нації:

*Встає кривава зоря.
Вгадати долю землі –
Де ти, віщуне?
Гігантська тінь Кобзаря
Просторами важко йде,
Невидні шарпає струни.*

Гіперболізовано-фантастична фігура народного апологета перегукується з візуалізацією наближення лиха в «Страшній помсті» Миколи Гоголя – з образом вершника-гіганта, «велетенська тінь якого страшно перебігає по горах» [3, с. 176]. Надалі ентузіастично-динамічні картини, з яких починається розділ, змінюють кадри, що демонструють наслідки Першої українсько-російської війни, партизанщини, махновщини. Камера Гординського, як і в попередніх розділах, «опредмечує» тривалі процеси на великих територіях, зупиняється на фрагментах історичного кінополотна. Глядач (читач) бачить трагедію, розвал, занепад:

*Облогом голодні поля,
Мутний самогон у бечівках.
Трави, тачанками збиті,
У травах труп.
Ворони не ласі вже.*

*Кров з розірваних губ.
П'яно регоче земля,
Розхристана дівка.*

Здійснений поетом відбір кадрів у відеосюжеті, яким він закінчує «Рік 1918», залишає мало надій на переможний результат української справи. Подібність цього візуального ряду з вибіркою картин у частині «Рік 1916» – сигніфікатами розрухи, наслідку Першої світової війни, війни без перемоги, не випадкова.

Як відомо, Директорія УНР надто пізно прийняла факт війни з Росією. Війну з боку Червоної Росії вона визнала тільки 16.01.1919, а з боку Білої Росії – аж 13.09.1919¹⁰, уже після денікінської окупації значних територій України й захоплення Києва.

Кульмінація. 1919 –

Пам'ятаючи про ставлення ЗУНР до білогвардійського опору більшовикам¹¹, Гординський у розділі «Рік 1919» не показує січневого Акту Злуки, натомість зупиняється виключно на формах захисту країни. Попри безсилля влади в центрі, боротьба мас за незалежність триває:

*Бунтарська встала земля –
Народу сини найкращі
Лаштують козацькі вози,
Набивають мушкети нові,
Відгукується лунко свист
Їм з холодноряських хащів.*

Відвага й героїзм національно орієнтованих бійців у роки Першої українсько-російської війни були безпрецедентними, поет не приховує свого захоплення й повстанцями Холодноряської республіки. Однак попри колосальний спротив українців, сили нерівні:

*Та – все вужче люте кільце,
Навколо самі фронти.
Стискає горло одчай,
Потріскані губи од спеки.
Набоїв уже нема
І немає куди іти,
Азіатський в обличчя крик,
А в плечі – французи і греки.*

Літо 1919 року було вирішальним. Основні сили армій УНР забирає подвійний російський, власне «азіатський», фронт. На півдні, «за плечима», – інтервенція Антанти, військові частини якої від початку 1919 р. захоплювали все чорноморське узбережжя аж до лінії Тирасполь – Вознесенськ – Миколаїв – Херсон, витісняючи українську адміністрацію¹².

¹⁰ Крах переговорів делегації УНР з командуванням ЗСПР. Останнє відмовилося від союзу з УНР проти більшовиків, вимагало підпорядкування українських військ командуванню денікінської армії, відтак – відновлення «єдиної та неподільної» Росії. Умови були неприйнятні для керівництва УНР. Денікін віддав наказ наступати на «петлюрівців» і «галічан», як називали їх білогвардійці.

¹¹ Галицьке керівництво на чолі з Є. Петрушевичем, частина вищого командного складу Армії УНР та УГА були проти війни з Білою Росією, вказуючи на згубність збройного конфлікту з більш як 150-тисячною денікінською армією, підтриманою Антантою.

¹² «Французи і греки» – війська Антанти, флот якої зайшов у кінці 1918 р. в Чорне море для підтримки антибільшовицького руху за монархічну Росію. У портах від Одеси до Новоросійська дислокувалося близько 60 тис. чоловік – дві французькі дивізії, англійські та грецькі частини. У геополітичних планах Антанти була окупація центральних українських територій, Києва й Харкова (шлях британців у Єгипет та Індію йшов через Україну й Чорне море).

На заході в україно-польській війні тримала фронт Українська Галицька армія. Розгортаючи наступ на Львів, з червня 1919 вона почала звільняти від поляків Чортків, Тернопіль, Бучач, Перемишляни. Фронти на трьох напрямках знекровлювали державу все більше, «трикутник смерті» звужувався, незважаючи на окремі перемоги.

Драматизм ситуації був очевидним. Про це згадував В. Винниченко, який «без брому, без валеріанки» не міг сприймати українську історію, та котрому було «боляче, досадно, гірко, сумно» бачити «як нещасна, зацькована, зашарпана нація тільки те й робила за весь час свого державного (чи вірніше, півдержавного) існування, що одгризалась на всі боки: од поляків, руських, татар, шведів» та у всі часи переживала «безупинний, безперервний ряд повстань, війн, пожарищ, голоду, набігів, військових переворотів, інтриг, сварок, підкопування». На думку одного з перших керівників УНР, усе, що відбувалося 1919-го – відбувалося лише тому, що «нащадки прадідів поганих повторяють погані діла дідів-поганців. І розшарпаний, зацькований народ знову безпомічний жде, якому панові його оддадуть» [2, с. 285]. На противагу Винниченкові Гординський віднаходить логіку процесів та головне – віддає належне устремлінню українців, далеко не безпомічних. Він показує відчайдушну боротьбу й гаряче прагнення мати свою державу – попри всю безвихідність ситуацій, у кільці ворогів. І бачить якраз не повторення «поганих діл дідів-поганців», а силу духу, героїзм, притаманний народу. Відтак «фільмує» Липневий похід – один з успішних контрнаступів, коли війська УНР унеможливили більшовицький прорив через Румунію в Угорщину для допомоги військовим частинам Бели Куна. Українська армія тоді на Правобережжі завдала відчутних ударів Червоній армії.

Тріумфальні рядки, у яких поет монтує кадри методом віддалення камери (від ближніх планів і конкретних деталей до зйомки, умовно, з квадрокоптера), стосуються наступу об'єднаних українських армій. Вони спільно вели бої проти червоних з другої половини липня, зати́м зустріли й натиск Росії білогвардійської:

*Останні бинди гризе
Задиханий кулемет,
Смотрич в'ється від болю,
Рамена мліють з утоми, –
Та що ж це в полі за гук:
Піхота й гармати вперед!
– Це галицькі мчать полки
На Козятин і на Житомир!*

Воєнна кінохроніка поета, який із перших слів поеми обумовив цілісність України, відтворює й інший сюжет 1919 р. – відносини між УНР та ЗУНР. Обидві сторони вірили, що Злука посилить позиції як галичан, так і наддніпрянців, що брати допоможуть одне одному. Сили їх армій, починаючи з літа, були приблизно паритетними, а в дечому галичани навіть перевершували наддніпрянців. Візуальна метафора, котра передає й географічні контури ріки Смотрич, і унаочнює почергові переваги та втрати військових сил, і дебати двох українських урядів, що тоді перебували в Кам'янці-Подільському та інтригували один проти одного, говорить про ознаки в тексті «Семи літ» так званого інтелектуального монтажу, тобто, про «закадровий» підтекст.

Кульмінаційний фрагмент поеми стосується напруженого протистояння армій улітку 1919 р. Динаміку їхнього руху, силу боїв між ними поет передає знову-таки монтажними

засобами. Навальне швидке пересування військ оприявлено через перехресний монтаж: раптова зміна кадру, чергування великих і дальніх планів, зсуви:

*Від спеки сизий туман,
Запилені очі горять,
Зігріті коні, їздиці
Навскач переходять ріки.
Назустріч вагонами мчить
Червоногвардійська рать,
Білогвардійську ж учвал
Від Дону веде Денікін.*

Спільний похід Армій УНР і УГА проти червоних військ дав низку перемог (26–27 липня було взято вузлову станцію Вапнярка; 30 липня об'єднані армії взяли Проскурів, 9 серпня – Жмеринку, 12-го – Вінницю). Наступ розробляло керівництво УНР та ЗУНР в Кам'янці-Подільському. На нараді, що відбулася 30 липня за участю місій Франції, Англії і США, було утверджено остаточний план операції об'єднаних українських армій щодо повернення Києва й Одеси та ліквідації більшовицької влади в Україні (Антанті делегувалися вимоги озброєння й обмундирування 500-тисячної української армії, а Ю. Пілсудському – прохання підтримати антибільшовицький виступ). Головнокомандувач УГА Мирон Тарнавський у наказі від 30.07.1919 ставив завдання воякам Галицької армії «вирвати матір українських міст – столицю Київ, а звідти рушити переможно на галицьку столицю – Львів».

Великі надії на соборну армію, на її бойовий дух, власне й радість від її перших перемог поет передає через довженківський прийом крупного плану. Камера зупиняється не на рядах воїнів чи загальній масі облич, а фіксує виключно очі: «Запилені очі горять». В них колосальне устремління й віра:

*Очі – в простору синь,
Вітер і клуб'я хмар,
Вихор розвіяних грив
До сходу північного, навскіс,
По золотoverхий міт
Переможний рушає марш.
Струнко в стремени встает
І зорить в далеч Тарнавський.*

Класичний кадр військової кінохроніки – очолене полководцем на коні військо, завершує картини успіху Української держави. До речі, окремий вірш-присвяту Тарнавському «Реквієм» поет написав раніше (був опублікований 2 липня 1938 р. у газеті «Діло» у день похорону Тарнавського). Вірш прикметний тією ж візуальною ретроспекцією військової кампанії 1919 року («вихор просторами віяв, / Зривом кінноти курилась доріг далечинь / На Чортків, на Жмеринку, Фастів, Васильків, на Київ! / Запікались уста пилюгбю і кров'ю боїв») та портретом героя: «Вранці, як мла золотилась над синім шляхом, / Генерале, ти, жмурячи очі, ставав на порозі, / Вітер похмурої скроні торкався епічним крилом») [5, с. 164]. Пізніше плечі Тарнавського гнула «тиша беззбройних років на руїнах дому й держави». А тоді, у вересні 1919-го він, прагнучи зберегти бійців у дні Київської катастрофи, віддав наказ залишити столицю й відступати до Фастова.

Наступ росіян одразу по двох напрямках став для України фатальним: з півночі «вагонами мчить червоногвардійська рать», з півдня «білогвардійську від Дону веде Денікін» (за кадром – україно-польська війна на заході). Протистояння об'єднаних армій проти

великих військових груп Добровольчої та Донської армій, котрі називали себе Збройними силами Півдня Росії, перейшло в гостру фазу у вересні–листопаді 1919 р. В останній день серпня денікінці вдерлися до відвоюваного українцями Києва і вже вранці 1 вересня в місті розклеїли наказ генерала М. Бредова: «...віднині й назавжди Київ повертається до складу єдиної і неподільної Росії». Так оточена з усіх боків, не маючи достатньої стратегічної бази, Українська армія відступила перед московським ворогом¹³. Її перемога (взяття Києва 30.08) обернулася поразкою, що й відтворює поет:

*Нині – тріумфу крик,
Завтра – поразок гірких.
Суміш коней, людей,
Відступ із лютим боєм.
Чорна мережа доріг,
В обличчя болото й сніг,
По осі в воді вози,
Гармати серед вибоїн.*

Темпоритмічний екранний вимір тут бездоганний: велика кількість подій, спресований час передані раптовою зміною кадру: осінні чорні розмоклі дороги, сніг (тодішня зима розпочалася в кінці жовтня), військові валки переможених, які, відступаючи на захід, усетаки марять битвою, прагнуть у своїй одержимості відвоювати Державу¹⁴: «В ухах сурми боїв, / Фаланги вогню в очах».

Попри ентузіазм бійців та збережену окремими частинами військ УНР боєздатність, масштабні бойові дії були неможливими. Деморалізація державного керівництва й військового командування не сприяли адекватній оцінці ситуації. Було порушене забезпечення зброєю, амуніцією, провіантом. На додаток до всього бойовий дух армії підкосила епідемія тифу. Унаслідок декількох епідемій кількість боєздатних бійців УГА на початку листопада не перевищувала 10 тисяч і головний лікар УГА полковник Андрій Бурачинський визнавав: «Наша армія вже не схожа на військо, це вже й не лікарня, а мандруючий склад трупів». Галицьке командування, виключно задля збереження життя бійців у поріділій армії, було змушене ініціювати в листопаді 1919 перехід УГА на бік білогвардійців, що фактично призвело до політичної та військової катастрофи УНР.

Володимир Сосюра про ці трагічні дні писав: «Галичани перейшли до білих... Наша армія почала як віск танути. Козаки наші масами почали переходити до білих. Бо комсклад був із російських офіцерів, які повтікали од більшовиків, які були тільки при штабах, пиячили та тільки й знали, що носити гарне галіфе та “одержувати кошти”. Про козаків, що за них умирали, вони під дзвін чарок і поцілунки проститутток говорили: – Пускай воюют, этого гною для нас еще хватит» [8, с. 169–170]. У іншому місці: «Ще б'ється тільки шоста окрема запорізька дивізія, у склад якої входить і 3-й гайдамацький полк. І от нас, 800 юнаків Петлюра кидає на оборону підступів до Проскурова, а сам тікає в Польщу» [8, с. 170].

¹³ Перші дні вересня 1919 стали поворотними в кампанії. М. Тарнавський, як і більшість діячів УНР та ЗУНР не був готовий до опору білим, бо ще 21 серпня частини білогвардійської Кубанської дивізії, де були й українці, відмовилися від бою з Київською групою військ УНР. Останні мали надію, що білі не воюватимуть проти них. Та керівництво Добровольчої армії не визнавало, окремого українського народу. Також 3 вересня С. Петлюра задля порятунку війська уклав договір з Польщею, віддавши їй землі, за які Галицька армія воювала – Галичину і Прикарпатську Русь.

¹⁴ Українські полки й дивізії періодично витісняли денікінців. Але росіяни скористалися не надто рішучими діями проти них УГА і провели операцію по роз'єднанню військ УНР і ЗУНР. Прорив фронту 15–17 жовтня, коли донські козаки захопили понад 700 полонених, взяли Гайсин, Брацлав, Тульчин, став фатальним.

Щоправда, Сосюра не вказує тут на ключову обставину. Описуючи переповнені тифозні бараки (бо й сам перехворів тифом), він аж ніяк не міг мати уявлення про справжній масштаб епідемій, котрі тоді вирували в Україні. Саме епідемії тифу, віспи, «іспанки», холери, викошуючи військо, зумовили поступливість Петлюри. Умовно, тиф перемагав на четвертому, невидимому, фронті. Трагедію поет фіксує такими кадрами:

*В гарячці спрагли уста,
Іржаві плями на тілі:
Лягти при дорозі в рів,
Хай кричє все нижче птах, –
По снігу звитяжець тиф
Бреде в наполомі білій.*

Узимку 1919–1920 рр. попри протиепідемічні заходи тільки від тифу померло 25 тисяч українських військових. І, коли Гординський у фіналі розділу «Рік 1919» подає приголомшливо пронизливі кадри Зимового походу, цього рейду смертників, він оплакує усіх зі святою вірою романтика, що подвиг їхній запам'ятають:

*Арміє босих примар,
Тисяч гарячих очей!
Салютують тобі віки
При шляху ставши на варті,
Під барабани хуг
Смертний відходить рейд
В тінь героїчних століть,
На зім'ятій накреслений карті!*

Кіномонтаж, безумовно, майстерний – на трагізм поразки, на розмиті снігом, туманом залишки армії автор накладає чіткий кадр: зім'ята, затерта від ужитку карта України, на котрій, як і Небесна Сотня, проступають лики героїв Першої українсько-російської війни.

Реквієм. 1920

Гординський був переконаний, що ніколи не зникне воля до свободи в тисячах синів України, що в підпіллі завжди зрители протест і чекатиме слушного часу. Кінець УНР – ще не кінець спротиву й новим битвам за незалежність. У розділі «Рік 1920» він проводить паралелі з іншими поразками в історії України, правомірно вважаючи, що Зимовий похід та відступ 1920-го року – це лише історичний етап. Битва не програна, продовження буде. І звертається до образів «Слова про Ігорів похід» з їхньою трагічною символікою, переплітаючи їх з кадрами Київської катастрофи та подальшого стискування «трикутника смерті»:

*Чорний недобитків шлях,
Ніч зловорожих снів.
Віддих кінних і піших,
Земля у ворожому стиску.
Відходить останній похід,
Верхидерева скиглить Див,
Свище в пустий набій,
А Збруч – мутніший від Стиксу.*

Серія наступних кадрів – панорама «після битви», подана в річищі інтелектуального монтажу. Контрапункт картин пасторалі та картин смерті, апробований автором у попередніх розділах, сусидить з накладанням (суміщенням) кадрів з різних історичних епох і стоп-кадрами – візуальними акцентами родом з фольклору. Це плакуча біла береза, червона

китайка в житі, що зазвичай покриває героя-козака. Синтез візуальних сигніфікатів та звернення до народу-героя (читач і глядач, власне, представляє цей народ) постає як фільм-реквієм за загиблими:

*Стань на мертвім роздоллі:
Ранок на краплях рос.
Праворуч – розрите поле,
Серцями засіяні скиби,
Ліворуч – біла береза,
У житі – китайка. Що ж,
Зачерпнувши в шолом води,
Всю гіркість поразок випий!*

Ідею зближення-зв'язування часів Гординський реалізує через потрійне накладання планів: на лице автора-літописця (ним є людина ХХ ст. і одночасно ХІІ ст.: кінозасобами це можна подати) напливає лик звитяжця епохи Київської Русі, затим – лик захисника своєї землі періоду легендарних Семи літ. Топос могили-пагорба також не випадковий:

*Комоню мій вороний,
Кулю останню тобі
За вірність твою в боях
Залишиць твій вірний вершинок.
На вічній припоні, з сідлом,
Лежи на зеленім горбі,
Де пахне отруйний цвіт
Молочай і наперсник.*

Цей монтажний ритм має підтекстом пам'ять і усвідомлення невідворотності ходи історії. Сама конотація зображень – і тих, що родом з давньоруських літописів (Див, що плаче на верху древа, смерть вірного коня, зачерпнута шоломом вода гіркої поразки), і тих, які родом з фольклору (могила, квіт молочаю й наперсника), і репрезентанта подій 20-річної давності пустого набою, символу битви до останнього патрона, – покликана через монтажну картинку впечатати в свідомість українця не лише сторінку слави, а й персональний ідентифікаційний ключ.

Пам'ять нації потрібно культивувати, завжди наголошував Гординський. Бо кожний клаптик української землі, варто лише оглянутися, говорить про таку силу духа, про такі трагедії та звитяги, ціну яких мусимо знати. «Озираюсь за себе, назад: / Полинна гіркота уст», пише він у фіналі поеми. Озирнутися, осмислити уроки історії важливо для подальшого поступу. Тому поет-візіонер, поет-заклинатель закриває тему плачу землі за своїми синами, відомого в літописній традиції (у «Слові») його персоналізовано в Ярославні), та вселяє читачам оптимізм образом воскресіння слави давньої держави:

*Ти ж, під віттям тужливих верб,
Ярославно-зозуле не плач,
Ще серце гнів береже –
Ой буде ще, буде вихор!
Як кара сонце зійде,
На Дніпрі заграє сурмач
І прискаче до тебе вчвал
З полону твоїй ладо – Ігор.*

Щемливий фінал поеми, який історіософськи зв'язує Княжу добу з подіями, пережитими українцями зовсім недавно, дослідника «Слова» Гординського з автором «Слова»,

знов-таки наскрізь пронизаний візуальною символікою. Митець-універсаліст підкреслював: «Наш український сучасник знаходить у «Слові о полку» ті самі почування ненастанної життєвої загрози від стихійних сил на тому одвічному бойовищі, яким є межа Європи й Азії, ту саму тривогу і безпорадність, і водночас ті самі героїчні намагання вирватися з зачарованого кола українського фатуму» [4, с. 104]. Такі паралелі мають велику вагу, вони вказують на саму серцевину історичної пам'яті нації.

Останні кадри поетового фільму-документу, фільму-притчі бачаться в кольорі: степ, світанок, на тлі сонячного кола («як кара сонце зійде») учвал мчить вершник. Це воїн-державець, який нарешті звільнився «з полону». Його зустрічають сурми над Дніпром і кетяги калини, які символізують пам'ять поколінь:

Та квіття страшних політь

Ще зійде над стоптаним степом:

– Земле, земле! – тобі

Під калини червоної куц

Пісню складаю свою –

Твій кров'ю набряклий епос!

Позиція поета-історіософа

Поема Гординського – поема великих надій на Українську державу. Попри поразку української революції 1917–1921 рр., реалізація проекту «Суверенна Україна», вважав він, неминуча. Переконаність поета-художника, приналежного до тісної когорти візіонерів, очевидно, небезпідставна. Тодішня неминучість нової війни за переділ світу зумовила реконструкцію ним старту державотворчих процесів двадцятирічної давності, оскільки надія на новий, успішніший, етап боротьби за Державу, живила митця. І тепер, століття по відтворених ним подіях, коли державотворчі процеси провадять / блокують ті самі сили, здійснюючи ті самі помилки-поступки чи кроки під гаслом Хвильового «Геть від Москви!», коли ми зіштовхнулися зі схожими розламами, поема «Сім літ» актуальна як ніколи. Не лише фактажем чи художніми якостями – вона дає сучасному читачеві великий позитивний заряд. Здатна підтримати українців у їхньому протистоянні з Росією на фронтах реальних та віртуальних, вона сприяє утвердженню національної ідеї.

Тракування Гординським семирічного періоду в історії України вагоме з двох причин. По-перше, як художник він уміє тримати в полі зору цілісний конструкт українського прориву 1914–1920 рр., котрий тоді здивував знесилена в битвах Європу і змусив її визнати Україну як окрему державу. По-друге, читач-реципієнт бачить цей прорив напрочуд компактно завдяки інтермедіальним конотаціям на стику зображення-слово. Власне, завдяки авторському вмінню «зняти» хронікальний фільм з високим індексом інформативності та експресії. Завданням інформативності підпорядкована і фрагментація поеми за роками, і телеграфний стиль, і мінімум метафорики. Гранична лапідарність спостерігається у прагненні автора передати не стільки детальне зображення, скільки загальний контур, динамічний чорно-білий рисунок. Швидкі рисунки-шкіци, ніби миттєві знімки витісняють, змінюють один одного зі швидкістю відеокліпу, залишаючи у свідомості читача картину потужного історичного етапу як цілості. Картину обнадійливу.

Бездоганна й селекція матеріалу: з насиченого подіями періоду поет вибирає найхарактерніші сюжети, а завдяки ефекту присутності документує події, постаті, місця, предмети, відтворює пори року. Через такий продуманий візуальний конгломерат він витягує назовні суть, виводить рушійну силу процесів: колективну волю єдиного народу, один і той самий дух українства від Сходу до Заходу. Суголосність Шевченкові, котрий вважав, що «от

берегов тихого Дона до кремнистых берегов быстротекущего Днестра – одна речь, один быт, одна физиономия народа; даже песни одни и те же» [9, с. 266], безсумнівна (до речі, того ж 1939-го Гординський писав і свою поему «Шевченко над Каспієм»). Головна думка артикульована ним чітко: народ, який унаслідок Першої світової війни відчув себе нацією, здійснив у 1917–1920 роках перехід. Трансформація свідомості, що відбулася – від задумливо-пасивного стану погоничів на мажах до цілеспрямованого сильного натиску воїнів, стала заявкою на державність. Сотні років пресингу й асиміляції не змогли викоринити зі свідомості людей код їхніх витоків, їх знання «щó ми, чийх батьків діти».

Народ, у критичні часи інвільтований Шевченком, який «виходив» на брук 1917 (як і на Майдан 2013–2014) та тривожно височів над Україною 1918 року й нагадував про Державу – цей народ, стверджує Гординський, здатен до горіння духу такої сили, що рано чи пізно, але порве столітні кайдани. Тому не інертне селянство чи безлику масу людей він фільмує, а націю індивідів, особистостей. Лапідарний стиль поеми зумовив і питома довженківську експресію, котра стосується єдиного пориву мас: «тисячі захоплених уст», з яких ««Ще не вмерла» гримить і «Слава!»» та персонального стоїцизму: «на вусах звисає лід, від холоду цокають зуби», «в обличчя болото й сніг», «потріскані губи од спеки», «в гарячці спрагли уста». Показати людину в громаді війн поет зумів через такі деталі, котрими оперує хіба Довженко. Лише в розділі «Рік 1919» об'єктив Гординського зупиняється чотири рази, щоби великим планом подати очі людей. Повтор: «Очі – в просторі синь», «запилені очі горять», «фаланги вогню в очах», «тисяч гарячих очей!» укупі з кадрами великої маси військ у динаміці, у боях, у доланні безкінечних доріг (тема дороги, шляху нації, вічного «камо грядеши, Україно?» також має свої візуальні маркери) – це яскрава візуалізація світоглядного зсуву, невідворотних змін у менталітеті народу. Народу, здатного до опору, до відчайдушного героїзму й самопожертви з єдиною метою: «За тебе, Державо!».

Чи зможе український народ відродити «державні віки, в пил затоптані й попіл» – цим питанням задається поет і в інших творах. Адже геополітичне й екзистенційне протистояння не зникло, пише він у поезії «Холм» (1940), «ще не скінчилась лиховісна гра», «все впертіша й довша / Стає боротьба, / Ляхи від Мазовша, / Від сходу – орда» [5, с. 109–111]. Він закликає українців до концентрації зусиль і потужніших змін свідомості. Знаковий вірш «Розмова», діалог між вищою силою – Голосом згори й Голосом знизу – середньостатистичним українцем. Останній від імені «люду в ярмі», народу, що «полям блукає чужим», запитує: «Доки гонитимеш нас, бичуватимеш душі? / Доки нести нам прокляття?» І чує доброзичливу відповідь: що ж, на землю цю, на цей сад Божий завжди «ласка щедра спливала»... Однак її мешканці повели себе непотребно:

Та погризлися люди твої між собою, як пси,

Довго дивився Господь на роз'ятрені рани

Переважили ласки небесної терези

*Видерті очі Василька, Святополк Окаянний*¹⁵ [5, с. 138].

Відтак на цій благодатній землі «приречене все на ганьбу» – за Каїнові злочини, за криводушність і переступи присяги: «у гніві Могутній / Побив вас за ваші гріхи, потолочив вам стяги, / І за кару вас гонить, сліпу, безголову юрбу» » [Там само]. Народ на перехресті Європи й Азії (географічна ремарка Гординського про Україну, «гливкий чорнозем на краю Європи», не помилка) мусить бути титаном. Мусить здійснювати вибір у всі історичні часи: бути йому безтямною, маніпульованою різними силами юрбою – «струхлявілим порохном»

¹⁵ Василько, князь Тербовлянський, осліплений Київським князем Святополком II та Володимирським князем Давидом у 1097 р.; Святополк Окаянний, князь Київський, убив своїх братів Бориса, Гліба і Святослава у 1015 р.

без мети й опори, чи, розкаявшись у переступах, у крові минулих літ, стати повноцінним суб'єктом історії – «ще незнаним металом, з металів найтвердішим». Важливим є й озвучене поетом-візіонером від імені українців прохання найважчого «останнього бою» в неокресленому майбутньому – «змагання з самими собою». Поет переконаний у необхідності такої вирішальної битви за духовну свободу, за мудрість у розбудові держави. Запит на неї, без сумніву, актуальний сьогодні:

*Духу, хай жалить нас Твій огнедишний гнів,
Зори кожен наш крок, гони до останнього бою, –
Салют посилаєм Тобі, морітурі прийдешніх днів,
На найважчим з усіх боїв – на змаганні з самими собою!* [5, с. 139].

Якщо літописці Княжих часів висловили «з неймовірною силою крик болю не тільки для сучасників, а й для майбутнього» [4, с. 104], то аналітичний «крик» поета про етапи відновлення держави на поч. ХХ ст. майже не відомий нащадкам. Хоча провіденційна тривога митця щодо нових вирішальних літ (на початку ХХІ ст. ми їх переживаємо знову) – вкотре нагадує про необхідність відкинути досвід прогинання під імперські стереотипи росіян чи локальні бізнесові інтереси Заходу. Поетове історіософське осмислення періоду українських визвольних змагань дає не лише розуміння загального вектора руху нації в бік своєї Держави, не лише усвідомлення теперішніх цілей, загроз та обставин, а й прояснює питання дороги.

Література

1. Астаф'єв О. Лірика української еміграції: еволюція стильових систем. Київ: Смолоскип, 1998. 314 с.
2. Винниченко В. Щоденник. Едмонтон; Нью-Йорк: Видання Канадського інституту Українських студій, 1980. Т. 1: 1911–1920. 500 с.
3. Гоголь М. Страшна помста. Гоголь М. Зібр. тв.: у 7 т. Київ: Наукова думка, 2008. Т. 1. С. 150–184.
4. Гординський С. З лупою літературного детектива над «Словом о полку Ігореві». *На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади*. Серія «Ed fontes» – «До джерел». Львів: Світ, 2004. С. 103–118.
5. Гординський С. Поезії: вірші оригінальні і перекладні. Джерсі-Сіті; Мюнхен: Сучасність, 1989. 447 с.
6. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття. Київ: Генеза, 2000. 360 с.
7. Карпинець І. Галичина: Військова історія 1914–1921 років. Львів: Видавничий дім «Панорама», 2005. 408 с.
8. Сосюра В. Третя Рота / упоряд. та прим. С. Гальченка; післям. Н. Бернадської. Київ: Знання, 2010. 352 с.
9. Шевченко Т. Прогулка с удовольствием и не без морали. *Шевченко Т. Г. Повне зібр. тв.: у 12 т.* Київ: Наукова думка, 2001; 2003. Т. 4: Повісті. С. 208–326.
10. Эйзенштейн С. М. Монтаж. Примечания. URL: <https://studfile.net/preview/5836258/page:15/>

Наталія Терамає

ФІНСЬКИЙ СТАРТ МАРІЇ ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ

Марія Адасовська ще юною мріяла про велику сцену. Але її чоловік-офіцер вважав, що місце жінки – біля родинного вогнища. Забрав її із собою на службу спочатку в Бендери, а потім у далекий Гельсінгфорс. Саме в північному місті Марія здобула професійну музичну освіту. Отримала змогу виїхати звідти на три місяці – і приїхала через два десятиліття. Повернулася вже як Марія Заньковецька, визнана прима українського театру.

Призначення жінки

«Країна ця мені дуже сподобалася. Страшна, але все таки подобається. Ці скелі, ліси, вода такі гарні, що я цілими днями сиджу біля вікна і дивлюся на це», – писала Марія Адасовська – майбутня акторка Марія Заньковецька – у листі до Миколи Тобілевича – майбутнього корифея українського театру Миколи Садовського – у вересні 1882 року.

Сім років до того вона вийшла заміж за російського офіцера Олексія Хлистова. Позналилися в Ніжині, де дівчина виступала в аматорській театральній трупі. Цей союз мав відкрити дорогу до артистичної кар'єри. Проте через пів року після шлюбу воєн несподівано заявив: – Призначення жінки – бути хорошою дружиною, господинею і матір'ю, а не думати про консерваторії та театри.

У Бендерах, де служив Хлистов, вона продовжувала брати участь в аматорських виставах. Для концерту у фортеці сама виграла й зіграла моновиставу на тему російсько-турецької війни: страждання болгарської жінки, яка втратила немовля. Виступ вразив іншого офіцера – красеня Тобілевича.

«Здавалося, ніби я заглянув у безодню, з dna якої, з надр земних на мене блиснув дивовижний самоцвіт, і такого самоцвіту ще на землі не бувало», – згадував він пізніше.

У Бендерах літувала Качевська, актриса Одеського театру. Разом із Тобілевичем вони почали випрошувати у Хлистова «вольну» для дружини. Той погодився, навіть підписав обіцянку, підкріплену печаткою. Але поставив умову – відпустить Марію тільки на українську сцену. Це видавалося нереальним – у країні діяв сумнозвісний Емський указ, який забороняв будь-які «малоросійські» постановки. Проте Микола розписку сховав – до кращих часів.

Острів для солдатів

Олексія Хлистова перевели до фортеці Свеаборг, на однойменному острові біля Гельсінгфорса – теперішні Гельсінки. Переїзд відбувся з ініціативи командира тамтешньої артилерії Миколи Єсіпова, котрий раніше також служив у Бендерах. Імовірно, посприяла його дружина – у різних документах її називають то Ідою Гаврилівною, то Єлизаветою. Учениця італійського співака Евераді, вона давала уроки співу Марії Хлистовій – так і потоваришували.

Марія Заньковецька.
Студія Даніеля Нюбліна,
Гельсінгфорс

Велике князівство Фінляндське увійшло до складу Російської імперії 1809 року. Гельсінгфорс – молода столиця. Населення – 40 тисяч осіб. Більшість спілкувалася шведською мовою, трохи – фінською, менше десятої частини – російською. Імперія не шкодувала грошей, щоб перетворити місто на мегаполіс.

2 червня 1881 року газета Morgonbladet повідомляла: «Капітан Бендерської фортечної артилерії Хлистов (Hlistoff) 8 квітня переведений до Свеаборзької фортечної артилерії». Протягом липня та сама газета кілька разів подавала Хлистова в переліку постояльців готелю Кляйнега. Про те, що офіцер прибув з фгу, тобто дружиною, згадки немає – хоча зазвичай таке вказували. Отже, Марія приєдналася до чоловіка пізніше.

Готель Кляйнега вважали одним із найпрестижніших. Триповерхова будівля розташована в середмісті, біля Ринкової площі. Звідси тягнувся бульвар Еспланаді з розкішними кам'яницями в неокласичному стилі. Поблизу містилися дорогі крамниці й ресторани. Публіка проходила хідниками, вимощеними плитами, і відпочивала в невеличкому парку посередині. Через дорогу від готелю – причал, із якого відправляли човни до острова Свеаборг. Можливо, Хлистов навіть міг споглядати фортецю з вікна свого номеру.

– Зазвичай офіцери жили в місті, а не у фортеці, – пояснює мені історик Гаррі Гален. – Ми перетнулися з ним у Національному архіві Фінляндії. Ці слова підтверджують адресні календарі Гельсінгфорсу за той період. Там часто трапляються особи з військовими званнями, зокрема Микола Єсіпов. Але Хлистова серед них немає.

У журналі вхідних і вихідних паперів управління Свеаборзького коменданта знаходжу рапорт від 13 червня 1881 року. Командир фортечної артилерії «просить розпорядження про відвід квартири за сімейними обставинами тільки-но призначеному капітанові Хлистову, який скоро прибуде». Але подальші записи свідчать, що те помешкання передали іншому офіцерові. Хлистов повинен «звернутися в Гельсінгфорський лікувальний заклад, відповідно до законів». Наступного року той самий журнал кілька разів згадував про капітана 3-ї роти, не вказуючи прізвища. Саме цю посаду обіймав Хлистов.

Де ж мешкало подружжя після готелю? Очевидно, інформацію треба шукати в Росії, куди після 1918-го перевезли більшість фортечних документів. Найімовірніше, вони таки зупинилися на острові. Недарма ж у листі до Тобілевича Марія перелічує принади, що може споглядати просто з вікна: «Скелі, ліси, вода». Саме такий краєвид міг бути з фортечного, а не середміського помешкання. На жаль, конверт з адресою не зберігся. Інші листи – також.

Брати, які прославилися на дві імперії

У Гельсінгфорсі Марія Адамовська врешті отримала можливість здобути професійну музичну освіту. Дослідник її життя Петро Рулін у книзі «Марія Заньковецька» 1929-го зазначив, що жінка «відвідувала місцеве відділення Петербурзької консерваторії і вчилася співу у професора Гржималі». Потім цю інформацію повторювали інші біографи. Але...

– У місті не існувало філії Петербурзької консерваторії. Очевидно, термін «філія» – неофіційний, – каже колишній ректор Гельсінської консерваторії Юкка Куха. У своїй докторській дисертації він дослідив усі музичні заклади міста, що працювали понад рік. Саме в його праці я знайшла згадку про навчальний заклад братів Гржималі (у фінській транскрипції – Hrimaly).

Восени 1881 року газета Hufvudstadsbladet кілька разів публікувала велике оголошення: «Школу співу та опери для жінок і чоловіків відкриють 1 жовтня. У ній навчатимуть таких предметів: співів, гри на піаніно, теорії музики. Навчальний період – 8 місяців. Річна платня – 150 фінських марок за усі згадані вище предмети». Підписи: Богуслав Гржималі,

капельмейстер, та Яромир Гржималі, учень професора Гальвані та мадам Озер, колишньої примадонни Царського театру в Москві.

Брати Гржималі походили з чеського Пльзеня. Вони зробили хороші кар'єри у двох імперіях – Австро-Угорській та Російській. Найстарший брат Войтех викладав музику в Чернівецькому університеті. Іван став професором Московської консерваторії і фундатором тамтешньої скрипкової школи. А Богуслав і Яромир осіли у Фінляндії. Перший диригував оперним оркестром, другий – грав на віолончелі. Через рік після відкриття Школи музикантів їх запросили викладати в тільки-но створеному Гельсінгфорському музичному інституті. Сьогодні це Академія Сібеліуса, один із найкращих університетів цього напрямку в Європі. Яромир грав кілька концертів із Жаном Сібеліусом, фінським композитором № 1.

Школа співу та опери працювала в помешканні Богуслава Гржималі за адресою Trekanten, 7. Будинок – за якихось 10 хвилин ходу від причалу на Ринковій площі. Тобто діставатися до школи мешканцям Свеаборгу було досить зручно. Існує припущення, що Марія відвідувала заняття Богуслава в тодішньому Александрівському університеті. Проте факти це спростовують.

– Професор Гржималі ніколи тут не викладав. У ті роки вчителем музики працював Ріхард Фалтін, – стверджує гід університетського музею Меріке Голмберг. Та й жінки тоді могли навчатися в університеті тільки з дозволу імператора.

Театр у спартанських умовах

До Гржималі Марія їздила не сама. Її супроводжував фортечний лікар Леп'явко, також учень музичної школи. Разом з ним та іншими товаришами з навчання влаштовували музичні вечірки та вистави. Ці заботи дали початок Свеаборзькому драматичному гуртку. 1909 року про нього писала «Финляндская газета»: «Однією із засновниць і перших учасниць була така відома тепер артистка Марія Костянтинівна Заньковецька».

Працювали в спартанських умовах: «Приміщення – невелике, декорації – саморобні. Але все викупувалося натхненням, з яким працювали члени гуртка і яким заряджала їх Марія Костянтинівна Заньковецька», – продовжує газета.

У статті також указано, що кілька років тому актриса відвідала Гельсінгфорс. Імовірно, той візит відбувся в 1903 чи 1904 роках, під час петербурзьких гастролей трупи Суслова або Волика, у яких тоді працювала.

Вистави давали в офіцерському клубі. Будинок зберігся дотепер. «Тут влаштовують вечори, ставлять вистави любителів, розігрують лотереї. Все це, по можливості, зв'язує інтелігентне свеаборзьке суспільство в один тісний гурток, який помер би з нудьги, якби не було клубу», – повідомляє «Путівник по Фінляндії» за 1887 рік.

– В офіцерському клубі була невелика сцена, – пояснює дослідниця Лііса Бюклінг. Розділ про Заньковецьку є у її книзі «Історія російського театру в Гельсінкі». Ми розмовляємо в кав'ярні Ботанічного саду Гельсінського університету, що всередині. Сад посаджено у 1830-х, тут точно гуляла пані Хлистова. Поряд – типові для Фінляндії кольорові дерев'яні будиночки. Такими під час перебування Марії було забудоване майже все місто.

Коли я наткнулася на замітку про Заньковецьку у «Финляндской газете», щось перемкнулося у моїй голові, – продовжує пані Бюклінг. – Я пригадала, що натрапляла на це прізвище в Антона Чехова. Він захоплювався нею. Це була новина! Відома українська актриса у свої молоді роки грала в Гельсінкі! Хай і в аматорських виставах. Ніхто раніше про це не згадував. А мені було важливо розказати фінам про відомих людей, які жили в нашому місті.

Доленосне «так»

Професор Гржималі визначив голос Марії як мецо-сопрано. Після закінчення занять пророчив оперну кар'єру. Александрівський театр у Гельсінгфорсі тільки-но відкрився. У перші роки там ставили здебільшого італійські опери. Офіцери Свеаборгу заздалегідь замовляли човни чи катери, які вночі після закінчення вистав доправляли їх додому.

Українка відвідувала оперу як глядачка. Керівник театру генерал-лейтенант Константин фон Рейбніц пропонував їй договір. Однак дружина офіцера не мала права розпоряджатися власним життям.

Молода пані Хлистова мала коло прихильників. Мініатюрна, жвава брюнетка, не красуня, але з неприхованою харизмою. Сила її шарму посилювалася, тільки-но починала співати. Пані Єсіпова доручала подрузі розважати гостей під час офіційних прийомів. Але саму Марію «вершки суспільства» не дуже цікавили. І столиця імперії, куди від Гельсінкі було зручно навідуватися, не вразила.

«От Пітер так мені страшенно не сподобався. Він наслав на мене страх. Усе здавалося, що мене, таку маленьку людину, роздушуть і замажуть у яку-небудь стіну», – зізналася вона Миколі Тобілевичу.

Із листом до давнього товариша вона надіслала доленосне «так». За рік до того сталася значна подія – імперія дозволила вистави українською мовою. Тут Тобілевич і згадав про записку Хлистова, у якій він обіцяв відпустити дружину на рідну сцену. Офіцер дотримав слова – у жовтні жінка поїхала до Єлисаветграда, щоб там приєднатися до трупи Марка Кропивницького. Дозвільний документ мав термін дії – три місяці. Але Марія до свого чоловіка вже не повернулася.

Володимир Баров

ВІД СЕСТЕР-ЖАЛІБНИЦЬ ДО ВОЯЧОК: ЖІНКИ В АРМІЇ УНР

Період Перших визвольних змагань 1917–1921 років приніс докорінні зміни в усіх сферах суспільного життя. Вони стосувалися й становища жінки в суспільстві. Звісно, що не менше значення в цьому процесі відіграв глобальний вплив Першої світової війни, що вирвав мільйони чоловіків із цивільного життя. Мобілізовані залишили робочі місця та громадські обов'язки, що за їхньої відсутності мали виконувати жінки. Залучення жінок до виробництва, збільшення їхньої суспільної активності – тенденції притаманні усім країнам учасницям Світової війни. Вони підготували українських жінок до необхідності взяти активну участь у подальших революційних подіях.

Наслідком цих процесів стало залучення жінок до військової справи, що до того було неможливим. Уперше це відбулося ще під час Першої світової війни в Легіоні Українських Січових Стрільців (УСС). Першими жінками-воячками стали: Олена Степанів, Софія Галечко, Ганка Дмитерко та Ольга Підвисоцька. Деякі з них продовжили свій бойовий шлях уже в лавах Української Галицької армії (УГА). Особистий внесок цих жінок важко переоцінити, адже своїм героїчним прикладом вони довели, що жінки на війні можуть виконувати роль комбатантів. Почавши свою службу з допоміжних підрозділів УСС як сестри милосердя, згодом вони встигли взяти участь у боях як стрільці та, навіть, стали військовими старшинами. Пізніше, у складі так званого залізного загону УГА, 36 дівчат-добровольців утворили 4-ту дівочу сотню на чолі з хорунжою Кривівною [7, с. 10].

У Наддніпрянській Україні ставлення до жінок на військовій службі лишалося консервативним. Вбачалося, що основна роль, яку жінка може виконувати на війні – це сестра милосердя, лікарка або санітарка. Утім, цей поділ став розмиватися за часів революції. Війна між більшовицькою Росією та УНР стерла межу між допоміжним медичним персоналом та комбатантами. Сповідуючи принцип винищення класових ворогів, більшовики не визнавали існуючі на той час міжнародні конвенції щодо недоторканості шпиталів та медперсоналу, гуманного поводження з військовополоненими та пораненими. Як наслідок, українські сестри милосердя доволі часто ставали жертвами більшовицьких розправ, марно намагаючись урятувати поранених. Наприклад, 6 квітня 1919 року у Фастові загін червоних матросів публічно розстріляв сестру милосердя. «Загін моряків розстріляв 23 людини, з числа 300 петлюрівців, які здались у районі Попельні, решта відпущені. Одиначний розстріл на очах публіки (розстріляна сестра милосердя) допущений, за деякими свідченнями Надзвичайної Комісії, під тиском моряків» [6, арк. 10 зв.]

Ці обставини змушували жінок братися за зброю, займати рішучіші позиції, захищати себе, свої сім'ї та побратимів. Офіційно жінки в армії УНР продовжували виконувати обов'язки сестер милосердя або, як їх частіше іменують у документах, «сестер-жалібниць». За колом своїх обов'язків вони виконували роль від медичної сестри, помічника лікаря або фельдшера, до сестри милосердя, яка додатково опікується душевним станом хворих [7, с. 11]. Хоча їхні справжні функції стають набагато ширшими, наближуючись до функцій комбатантів. Серед найбільш відомих прикладів жінок, які служили в армії УНР, можна згадати поручницю Христину Сушко та хорунжу Харитину Пекарчук.

Христина Сушко: ліворуч – у цивільному; праворуч – в однострої поручика армії УНР

Христина Сушко народилася в Києві 9 вересня 1894 року в сім'ї князя Євгена Трубецького. Після закінчення гімназії 1914 року вступила на медичний факультет Московського університету. З початком Першої світової війни добровільно вирушила на Південно-Західний фронт. Допомогала пораненим як сестра милосердя. Саме тоді вона познайомилася зі своїм першим чоловіком – генералом Миколою Долгоруким, з яким побралася 1915 року. 26 березня 1917 року народила доньку Світлану. Після загибелі чоловіка та захоплення влади більшовиками, Христина з донькою втікає до Києва. Долею жінки опікувався Симон Петлюра, що був знайомий з її родиною. Саме він порадив Христині, щоб приховати дворянське походження, взяти псевдонім – Скачківська.

Використовуючи власний медичний досвід, Христина Скачківська повернулася до праці у військовому шпиталі армії УНР. Згодом як військовий медик вона вступила до корпусу Січових Стрільців. Приблизно в цей час знайомиться з полковником Романом Сушком, котрий невдовзі став її другим чоловіком. Улітку 1919 року Христину прийняли на дійсну військову службу. Разом з українським військом вона пройшла чималий бойовий шлях [4, с. 13].

Під час боїв під с. Мала Салиха, між Старокостянтинівом і Шепетівкою, 5 червня 1919 року Христина потрапила в більшовицький полон, зазнала катувань. Але їй пощастило втекти та, діставшись українських позицій, передати інформацію про місце розташування ворога. Невдовзі вона отримала поранення двома кулеметними кулями в праву руку, але проявила стійкість, залишившись на полі бою. Під час боїв у серпні отримала контузію, що спричинила параліч правого боку.

Після лікування й народження другої доньки Романи 1920 року повернулася до служби в армії УНР. Отримала призначення до 6-ї Січової стрілецької дивізії полковника Марка Безручка, де стала лікаркою 46-го куреня дивізії. З квітня бере участь у наступі польсько-українських військ на Київ. У червні, під час ар'єргардних боїв під Пергою, отримала важке поранення в живіт та пошкодження хребта.

За сприяння Петлюри, жінка змогла отримати кошти на лікування. Попри проблеми зі здоров'ям та скрутне становище, Христина опікувалась становищем вояків, інтернованої в Польщі армії УНР. Брала участь у діяльності Українського Червоного Хреста, налагодила його зв'язки з Американським Червоним Хрестом. З липня 1922 року представляла інтереси військових інвалідів у Каліші та Щипйорно. Справу допомоги ветеранам армії УНР не залишала й опісля, уже в еміграції. Померла Христина Сушко 7 лютого 1967 року в Женеві, Швейцарія [4, с. 15–16].

Певною мірою схожим був життєвий шлях Харитини Пекарчук. Народилася 1 жовтня 1894 року в Сімферополі в родині Ізбицьких. Попри польське походження та заможне становище з юності захоплювалась українським рухом. Брала участь у заснуванні місцевої «Просвіти», провадила освітню та культурну діяльність. 1909 року вийшла заміж за Адріяна Книшенка.

Під час революції підтримала українізацію 32-го, 33-го та 34-го піхотних полків, що дислокувалися в Сімферополі. У липні 1917 року, вдаючи з себе чоловіка, під ім'ям Степан Книшенко пішла добровольцем на фронт у складі Українського Маршового Батальйону (курінь 34 запасного полку). Дізнавшись про важку хворобу матері, вона повертається в захоплений більшовиками Сімферополь. Під впливом обставин виїжджає до Кременчука, попередньо знищивши документи, що містили згадку осіб з місцевого українського руху. У Кременчуці потрапила в полон до більшовиків. Пережила залякування, тортури, допити та фальшивий розстріл. Звільнення приніс наступ німецьких військ навесні 1918 року.

За часів Скоропадського працювала в Єлисаветграді в повітовій комендатурі, а потім у Союзі кооперативів – друкаркою. Пізніше приєдналася до нещодавно сформованого полку як старшина для доручень. Під час Антигетьманського повстання Тіна перейшла до полку імені Івана Богуна. Більшовицький заколот у Єлисаветграді призвів до роззброєння полку. Його командир разом зі старшиною були заарештовані. Під арештом опинилася й Тіна. Невдовзі вона була звільнена, чим скористалась, щоб роззброїти варту та визволити решту арештантів.

Після повстання Григор'єва, частину перевели на Південь. У Бірзулі Тіна вмовила отамана Божка створити санітарний потяг для вояків Запорізької Січі хворих на тиф. За браком фахівців це завдання доручили їй, адже ще 1916 року вона закінчила курси сестер милосердя. Попри брак ґрунтовної медичної підготовки, їй вдалося організувати великий санітарний потяг. Турбуючись про недужих, Тіна сама захворіла на тиф, але, незважаючи на це, відстоювала евакуацію хворих через Румунію до Західної України [3].

Після одужання повернулася на фронт до своєї частини. Пройшла шлях від Збруча до Жмеринки в авангарді. В одному з боїв була поранена в ліву ногу. Після арешту Божка та переформування Запорозької Січі перейшла до частини Юрія Тютюнника, потім – до Гуцульського полку морської піхоти. Очевидці згадували, що вона «завжди йшла попереду з рушницею в руках, а коли відступали – відстрілювалася і одночасно збирала поранених вояків і опікувалася ними як сестра-жалібниця, за що всі вояки її дуже любили» [1, с. 36].

22 липня повинчалася зі старшиною армії УНР Іваном Пекарчуком. Відносини з першим чоловіком на той час були розірвані через його пробільшовицьку позицію. У бою під Тиманівкою проти білогвардійців 19 жовтня 1919 року отримала поранення в живіт. Попри

це через три тижні з незагоєною раною повернулася до полку. У грудні 1919 року в складі 1-ї сотні кінного Мазепинського полку Армії УНР, командиром якої був її чоловік, виступила в Зимовий похід. Участь у ньому була відзначена жетоном ордена Залізного хреста. Загалом за визвольні змагання нагороджена Хрестом Симона Петлюри, ставши у такий спосіб першою україркою, котра отримала державну нагороду за участь у боях.

Уже після Зимового походу, що завершився з'єднанням із частинами 3-ї Залізної дивізії, Тіну тяжко контузило. Сталося це в травні 1920 р. під с. Вербка Ямпільського повіту. «Мене було послано з донесенням до штабу, большевицька артилерія почала бити по мені, вибух стрільна мене перекинув разом із конем, на обох ногах були порвані сухожилля, на лівій нозі тріснула чашечка. Цим закінчилася моя служба Україні як вояка. Мушу ще додати, що козаки мене любили і від них ніколи не мала я жодної прикrostі», – згадувала воячка в спогадах [3].

З листопада 1920 року Тіна перебуває в таборах інтернованих – Пикуличі, Ланьцут, Стшалково. Наприкінці 1921 року втекла до чоловіка, який хворів, важко працював на лісопилці в Татрах. Подружжя переховувалося від поліції, перебуваючи в нелегальному становищі. В еміграції продовжувала здобувати освіту. Навчалася в Українській господарчій академії в Подєбрадах. Брала активну участь у житті української громади та допомозі визвольному рухові [3; 7, с. 14–15].

Загалом списки нагороджених Хрестом Симона Петлюри містять 41 жіноче прізвище. Більшість із них зазначені як сестри-жалібниці або військові урядовці. Лише поруч з ім'ям Ольги Ярмак, також позначеної як сестра-жалібниця, додатково вказано військовий ранг «чотова» [7, с. 10].

Проте згадка про жінок в армії УНР була б неповною без ще однієї категорії – зв'язкових. Вони виконували роботу проміжної ланки між армією УНР та українським підпіллям, повстанськими загонами, постачаючи їм розвідану інформацію. Не маючи визначеної посади та офіційного статусу, зв'язкові часто ризикували своїм життям не менше, ніж вояки. У випадку розконспірації або полону їх чекала мученицька смерть. Наприклад, Ольга Битинська, рідна сестра Миколи Битинського – сотника армії УНР, художника, пізніше відомого геральдиста, була зв'язковою загону отамана Якова Орла-Гальчевського, що діяв на Поділлі. Після невдачі Другого Зимового походу була арештована чекістами разом із родичами. Після допитів і катувань була розстріляна в другій половині 1922 року [5, с. 9–10].

Серед зв'язкових Чернігівщини потрібно назвати Анастасію Гудимович та Марію Тарасенко. Анастасія народилася 17 жовтня 1899 року в с. Вороніж, нині Шосткинський район Сумської області, у родині ремісника та козацьки. Там же народилася й Марія, щоправда, дата її народження лишається нез'ясованою. Обидві від початку революції активно допомагали національному рухові. З 1918 року навчалися в Київському університеті Святого Володимира. Разом записалися в сестри-жалібниці, дізнавшись про загибель своїх товаришів і ровесників у бою під Крутами. Пізніше працювали зв'язковою та розвідницею при Дивізії Сірожупанників армії УНР. 1920 року виконували доручення армії УНР і підтримували зв'язок з повстанцями Шосткинщини, Глухівщини та Конотопщини. У лютому 1922 року захоплені контррозвідкою більшовиків. Після ув'язнення, знущань і допитів, розстріляні 28 серпня того ж року. У документах слідства зазначається, що дівчата добровільно працювали на уряд УНР і за власною ініціативою підтримували зв'язки з українськими повстанцями [2].

Отже, можна стверджувати про помітну роль жінок у складі армії УНР. Через несприятливу історіографічну ситуацію, що спіткала період Української революції 1917–1921 років, ми маємо лише скупі відомості про жінок-воячок. Ці дані дають змогу

встановити імена та особистий внесок лише найпомітніших особистостей. Але ми можемо лише уявити узагальнений образ тодішніх жінок-воячок, які добровільно приєдналися до війська, ідучи за своїми коханими чи родиною або відповідно до власних переконань, беручи активну участь у національному русі. У війську найчастіше виконували роль сестер-жалібниць, але під впливом обставин брали на себе додаткові завдання – воячок, розвідниць, зв'язкових тощо. Відрізнялися жертовністю та самовідданістю, піклуючись про побратимів, більше, ніж про власну безпеку. Водночас поза увагою дослідників лишаються десятки та сотні жінок, чий внесок був не менш важливим, але про яких не збереглося інформації. Бракує загальної статистики, що давала б відповіді на питання: де, коли та хто служив у тих чи інших підрозділах армії УНР.

Література

1. Драч Дж. В. Наші Героїні. Вісті комбатанта. Нью-Йорк, 1965. Ч. 1 (17). С. 35–38.
2. Іванущенко Г. Дівчата у революції: зв'язкові армії УНР. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/6/34640/>
3. Пекарчук Х. Вояцьким шляхом (цикл спогадів). *Наше життя* (OurLife). Філадельфія. №/№ 2–10. 1969. URL: https://docs.wixstatic.com/ugd/8b9e4a_cb2e0c07c66a4309afceaea03683081f.pdf
4. Срібняк І. В. Непоказна звитяга (кілька епізодів з життя поручника Армії УНР, лікаря Христини Скачківської-Сушко, 1919–1925 рр. *Наше Життя*. 2018. LXXV (1). С. 13–16.
5. Филонович В. Ольга Битинська. Жінка-героїня Визвольної боротьби України. *Битинський М. Сузір'я лицарів. Зібрані твори*. Торонто: Накладом Н. Битинської, 1975. С. 9–10.
6. ЦДАВО України. Ф. 1122. Оп. 2. Спр. 3.
7. Швидченко Т. Жінки у боротьбі за українську державність у 1917–1921 рр. *Українознавство*. 2019. № 4. С. 8–24.

ЗВ'ЯЗКОВА МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО ОКРУЖНОГО ПРОВодУ ОУН НАДІЯ АРТЮХОВА

На території сучасної Запорізької області найпотужнішу діяльність під час німецької окупації члени Організації українських націоналістів змогли розгорнути на території Мелітопольської округи. Членам похідної групи за досить короткий час вдалося залучити до ОУН жителів міста та навколишніх сіл, налагодити діяльність не лише в окрузі, але й на території сучасної Херсонської області й Криму. Головним надбанням націоналістичного підпілля, звичайно ж, були кадри. Серед них чільне місце належить зв'язковій окружного проводу Надії Артюховій, яка в двадцятидворічному віці долучилася до боротьби за Українську самостійну соборну державу.

Народилася Надія Артюхова 1921 р. у робітничій родині в селі Піщане, що розташоване на правому березі Піщанського струмка. 1939 року село було включене до складу міста Мелітополя. У 1929–1938 рр. вона навчалася в міській 8-річній школі, після закінчення якої вступила до Мелітопольської акушерської школи. Від 1940 р. працювала за фахом у селах неподалік від міста, а напередодні німецької окупації повернулася додому до батьків. Уже під час окупації 15 січня 1942 р. як акушерка була направлена Райвідділом охорони здоров'я до великого села Новомиколаївки працювати в місцевому фельдшерсько-акушерському пункті (у тогочасних документах – «лікарська дільниця») [1, арк. 67–69].

Саме в Новомиколаївці Надія Артюхова познайомилася із членом Похідної групи ОУН-р Іваном Молодієм, котрий працював у селі начальником відділення поліції. Він прибув до Мелітополя разом з іншими оунівцями в жовтні 1941 р. Спершу відповідав за господарське забезпечення групи. Під час заготівлі продуктів у с. Семенівці Іван Молодій залучив до ОУН директора місцевої школи Сергія Гармаша. Вдалим стало також відвідування с. Вознесенки, де до націоналістичного підпілля було залучено старосту села, за сумісництвом директора школи, відомого краєзнавця Іларіона Курила-Кримчака [2, с. 51, 53–56]. Пізніше Іван Молодій виїхав до Новомиколаївки, де створив і очолив підрайонний провід. До складу цієї ланки підпілля входило два сільські осередки: у с. Костянтинівці (на чолі із агрономом Петром Шевченком) та у самій Новомиколаївці (на чолі із працівником поліції Іваном Ротанчуком) [3, арк. 160].

Надія Артюхова, хоч територіально і належала до Новомиколаївського осередку ОУН, виконувала завдання окружного проводу. Зауважимо, що в цьому випадку також маємо один з небагатьох фактів реального запряження до ОУН із зачитуванням Декалогу. Її зверхником був Молодій, він же й дбав про її освіту. Весною 1943 р. Надію Артюхову познайомили з керівниками підпілля на Мелітопольщині, зокрема з Володимиром Хабаликом, Миколою Сливкою («Буревієм») та Леонідом Сухіно-Фоменком («Кривоносом»). Очевидно, вона мала виконувати функції зв'язкової між керівництвом місцевого підпілля й низовими ланками, а також зустрічати кур'єрів з інших територій. Пароль для зв'язку було встановлено такий: «Чи не можна купити у вас крему»? Відповідь: «Був, але вийшов». Після цього відбувся обмін ключовими словами «Степ» – «Могила» [1, арк. 72–75].

Уже на допитах у НКДБ Надія Артюхова перераховувала ще такі свої функції, що їх вона мала виконувати, як членкиня ОУН: залучати до підпілля нових осіб; поширювати націоналістичну літературу та листівки в селі Новомиколаївці; збирати кошти на користь підпілля серед «націоналістично налаштованих осіб». Однак сама ж визнавала, що з цими

завданнями не впоралася. Успішнішим було залучення до спецоперації Служби безпеки ОУН Крайового Проводу ОУН Південноукраїнських земель, що полягала у визволенні з Мелітопольської в'язниці керівників націоналістичного підпілля Мелітопольщини Миколи Сливки й Леоніда Сухіно-Фоменка, а також члена Запорізького обласного проводу ОУН Пилипа Мороза, переведеного сюди із обласного центру. Перебуваючи на зв'язку з Іваном Молодієм та керівником ОУН у Запорізькій області Василем Пастушенком («Кальбою»), Надія Артюхова забезпечувала комунікацію між різними членами підпілля й дотичними особами, які були тією чи іншою мірою пов'язані з підготовкою втечі. У тому, що все відбулося на відмінно є, безперечно, заслуга Надії Артюхової [1, арк. 77–79].

Леонід Сухіно-Фоменко, зрештою, від втечі відмовився, маючи надію на підкуп слідчих і легальне звільнення. Втеча його не влаштувала також через такий її наслідок, як перехід до глибокого підпілля та виїзд за межі Мелітополя, де в нього проживала дружина й син. Що ж до самої підготовки втечі, він пізніше надав таку інформацію: «Перебуваючи у в'язниці на допиті в СД під час побиття, мені зламали ребро, внаслідок чого я був направлений під відповідною охороною у міську лікарню для лікування. Під приводом передачі мені їжі у лікарню прийшла Артюхова Надія, яка повідомила мені про приготування до втечі із в'язниці нашої групи оунівців, тоді ж вона повідомила адресу квартири Проходи Клавдії, де після втечі ми повинні були зібратися й другої квартири на випадок провалу першої, по вулиці Максима Горького, поруч із школою № будинку забув, утримувачем квартири була сестра Ніколаєнка, який працював при німцях інспектором міськвно, зараз також працює в міськвно інспектором» [1, арк. 26].

Напередодні успішної втечі Миколи Сливки та Пилипа Мороза з в'язниці, Іван Молодій був змушений виїхати з Мелітополя, оскільки був розконспірований гестапо. Повернутися за Надією Артюховою він уже не мав можливості. Молоді підпільники мали побратися, але німецькі репресії весни 1943 року проти оунівців завадили їм створити сім'ю. Надія виїхала до Мелітополя й після повернення радянської влади, з 4 листопада 1943 р., влаштувалася на роботу до районного відділу охорони здоров'я на посаду секретаря-статиста [1, арк. 67–68].

У цей час, з жовтня 1943 р., уже розроблялася агентурна справа «Вороги», що була заведена Мелітопольським міським відділом НКДБ на групу українських націоналістів у кількості 20 осіб. Серед тих, кого заарештували під час реалізації справи була й Надія Артюхова [4, арк. 163, 165].

У затверженому 6 липня 1944 р. Обвинувальному висновку у справі № 1074 на колишніх фігурантів справи «Вороги» щодо Надії Артюхової резюмувалося, що вона «з січня 1943 р. була учасницею ОУН, куди була завербована членом міського центру ОУН – Молодієм І. І., прийняла клятву ОУН, поширювала ОУНівські листівки, підготовлювала для вербовки в ОУН нових осіб, була зв'язковою між керівниками ОУН, знала про явочні квартири, брала активну участь в організації втечі керівників ОУН під час перебування їх під вартою у в'язниці СД» [5, арк. 239–239зв.].

Усе це в комплексі, на думку слідчих, було передбачено статтями 54-1а (зрада Батьківщини), 54-2 (збройне повстання) та 54-11 (участь у контрреволюційній організації) Карного кодексу УРСР. Вироком № 198 Воєнного Трибуналу Мелітопольського гарнізону від 26 липня 1944 р. Надію Артюхову було засуджено до 10 років таборів з обмеженням у правах на 5 років та конфіскацією майна [5, арк. 295].

Іван Молодій також не уникнув арешту. Щоправда, він потрапив до рук органів держбезпеки на рідних теренах, що зараз перебувають у складі Польщі. Після виїзду з Мелітополя, він працював у різних регіонах Наддніпрянщини, а потім повернувся на малу

батьківщину, де продовжував боротьбу до затримання. Відбуваючи присуд у мордовському Дубравлазі 11, Молодію вдалося знайти адресу Надії Артюхової. У такий спосіб через листування він дізнався, що вона після відбуття на Воркуті десятирічного присуду перебувала на засланні [2, с. 96].

Детальніше про долю Надії Артюхової після суду дізнаємося із списку колишніх членів ОУН, які проживали на території Мелітопольського району станом на 1959 рік, що його підготували співробітники КДБ. Зазначалося, що Надія Архіпова (очевидно, її прізвище по чоловіку) була учасницею Мелітопольського Проводу ОУН під час німецької окупації (що було неправдою). Також маємо скепсис щодо вказаного в документі її організаційного псевдоніму «Могила», оскільки це було ключ-слово її пароллю для зв'язкових, котрі прибули на Мелітопольщину. На час формування довідки, Надія мешкала в Мелітополі, працювала нянею в дитячому відділенні інфекційної лікарні. До 1953 року відбувала присуд у Воркуті, до 1956-го перебувала тут же на спецпоселенні. Після того повернулася до Мелітополя. Пам'ятаючи про її активну діяльність у підпіллі ОУН під час німецької окупації, співробітники КДБ завели на Надію Архіпову справу попередньої оперативної перевірки. «Першу скрипку» у цій розробці відігравав агент «Збишко». Під цим псевдонімом на КДБ працював Микола Семикін, який проходив з Артюховою – Архіповою по одній справі 1943 р. на актив ОУН на Мелітопольщині [6, арк. 104–105].

У подальшому органи держбезпеки цікавилися Надією Архіповою вже в контексті оперативних заходів проти Івана Молодія. Як польський громадянин він був звільнений з табору раніше відбуття двадцятип'ятирічного терміну ув'язнення й 1955 року виїхав до Польщі. Його особа зацікавила органи держбезпеки через можливості інкорпорації до еміграційних осередків антирадянського руху. Напередодні виїзду до Польщі, Іван Молодій проживав на спецпоселенні в Красноярському краї, де познайомився із Северином Любецьким, близьким знайомим митрополита Йосипа Сліпого. З їхнього листування, що проходило перлюстраційний контроль, співробітники КДБ дізналися, що Молодій прохав свого знайомого розшукати Надію Артюхову й надав для цього контакти її батька, який весь час проживав у Мелітополі [7, арк. 260–261].

Надія Артюхова, як зазначалося, з серпня 1956 р. перебувала в агентурній розробці мелітопольських КДБістів. Крім агента «Збишка», планувалося також введення в її розробку досвідченої агентки «Вознесенської». Сама ж розробка була на порядку денному, оскільки очікувалося, що Іван Молодій захоче використовувати Надію, як колишню зв'язкову окружного проводу ОУН, для поширення націоналістичних та загалом антирадянських матеріалів. Разом із тим розглядалося й питання про вербування Надії Артюхової в ролі агентки КДБ [8, арк. 181–184].

Зацікавленість особою Івана Молодія не в останню чергу була пов'язана з інформацією про його намір виїхати до Канади на проживання, про що він написав в одному з листів до Надії Артюхової, висловлюючи намір перед тим відвідати її в Мелітополі. На думку співробітників КДБ, Іван Молодій міг стати важливим агентом для можливої розробки закордонних осередків ОУН. Через це в КДБ вважали доцільним звернутися до органів держбезпеки Польщі для організації їхніми співробітниками його активної розробки. За результатами цієї розробки й мало вирішуватися питання щодо можливості (доцільності) його вербування [9, арк. 262–264].

Актуальним питання розробки Івана Молодія залишалося й 1961 року. У перспективному плані основних агентурно-оперативних заходів УКДБ Запорізької області з перешкоджання «підривної діяльності українських буржуазних націоналістів», у березні 1961 р. зазначалося, що Іван Молодій і далі листується з агентом «Світланою», яка проживає на

території Запорізької області (найбільш імовірно, що тут мовиться саме про Надію Артюхову). У цих листах Іван Молодій писав, що наполегливо намагається отримати візу, для виїзду з Польщі до Канади. У перспективному плані УКДБ в черговий раз наголошувалося на необхідності розробки й реалізації спільно з польською держбезпекою заходів із вербування Молодія для його засилання до націоналістичних організацій, що діяли в Канаді [10, арк. 53]. Зрештою, ця історія не отримала продовження, а Іван Молодій на співпрацю з органами держбезпеки не пішов й залишився проживати в Польщі.

Подальшу долю Надії Артюхової наразі встановити поки що не вдалося. Зауважимо, що 18 липня 1991 року вона була реабілітована: визнана такою, що підпадає під дію Закону УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 р. «за відсутністю сукупності доказів, що підтверджують обґрунтованість притягнення до відповідальності» [11, арк. 325–325 зв.].

Література

1. Архівний підрозділ Управління Служби безпеки України в Запорізькій області (далі – АП УСБУ ЗО). Фонд припинених справ (далі – ФПС). Спр. П-19344. Т. 1.
2. Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі ... моя любов, моє горе. *Закерзоння. Спомини вояків УПА* [Підготував Б. Гук]. Варшава: Тирса, 1997. Т. 3. С. 7–248.
3. Державний архів Запорізької області. Ф.Р. 5747. Оп. 3. Спр. 107.
4. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 2. Оп. 28 (1956 р.). Спр. 3. Т. 1.
5. АП УСБУ ЗО. ФПС. Спр. П-19344. Т. 3.
6. ГДА СБУ. Ф. 11. Спр. 1446. Т. 4.
7. ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2686.
8. ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2786.
9. ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2883.
10. ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1602.
11. АП УСБУ ЗО. ФПС. Спр. П-19344. Т. 4.

КАТЕРИНА ЧЕРВІНСЬКА ТА ЇЇ РОЛЬ У ЗБЕРЕЖЕННІ ТВОРЧОГО СПАДКУ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО

Валер'ян Підмогильний

Валер'ян Петрович Підмогильний (1901–1937) є одним з найвидатніших самобутніх українських письменників епохи «Червоного ренесансу». Він та його колеги могли б стати окрасою не лише української, але й світової літератури. Натомість нині ми знаємо їх як «Розстріляне відродження».

Творче життя Валер'яна Підмогильного тривало лише 15 років і за цей проміжок часу він встиг зробити стільки, скільки дехто не зможе протягом усього життя: окрім вагомого письменницького доробку, що включав два романи, повісті та декілька прозових збірок, не згадуючи вже про літературознавчі розвідки, Валер'ян Петрович активно перекладав, зокрема твори Вольтера, Віктора Гюґо, Оноре де Бальзака, Гі де Мопассана, Анатолія Франса.

Як писав 1991 року один із дослідників життя і творчості письменника Володимир Олександрович Мельник: «... те, що двадцятилітній вчорашній селяк

у час ще не стихлої громадянської війни здійснює переклад роману “Таїс” А. Франса і пропонує його київському видавництву зі своєю передмовою, – це видається непересічним навіть сьогодні, через сімдесят років» [8, с. 6]. У наш час подібне є нічим іншим як фантастикою.

Відаючи шану Валер'янові Петровичу, наша стаття присвячена Катерині Іванівні Червінській (1900–1962), дружині видатного письменника. За його життя Катерина Іванівна була йому найближчим другом і помічницею, а після несправедливого обвинувачення, ув'язнення та розстрілу вона зберегла творчий спадок чоловіка для майбутніх поколінь. На превеликий жаль, про долю цієї відважної жінки ми знаємо не так багато, як вона того заслуговує.

Катерина Червінська була донькою священника і на момент знайомства з Валер'яном Підмогильним, тоді ще молодим учителем трудової школи в м. Ворзелі, працювала акторкою аматорського театрального гуртка (за іншими даними, у Київському українському музично-драматичному театрі [5, с. 38, 43], щоправда, нам видається, що останнє відбулося пізніше, коли письменник з родиною оселився в Києві). До провінційного містечка В. Підмогильний переїхав з Києва, де лютував голод, холод і соціально-політичний безлад громадянської війни. У місцевій трудовій школі він викладав українську мову, літературу та політосвіту. Паралельно юнак продовжував писати художні твори, перекладати французьких класиків.

Жив В. Підмогильний у будинку родини авіатора Георгія Георгійовича Горшкова (1881–1919). За спогадами Олега Горшкова, коли до них приходили гості, Валер'ян Петрович виходив до них, слухав гру на піаніно та сміявся з дружніх епіграм про спільних знайомих. Одним з таких відвідувачів був священник Іван Червінський разом зі своєю дочкою Катериною та сином Іваном. Валер'ян і Катерина мали різну вдачу: вона була жвавою і граційною, а він – мрійливим та зосередженим. Після того як закохані побралися,

вони оселилися в будинку батька Катерини. Як писав згаданий уже дослідник В. Мельник: «Побутових клопотів додалося, але творчий запал не вгасав. Навпаки, ім'я письменника виходить у цей час на столичні обрії» [4, с. 15; 5, с. 38–39].

За деякими свідченнями, у Ворзелі помер батько Валер'яна, Петро Підмогильний, який приїхав у гості до сина. Незважаючи на цю сумну подію, період з 1921 по 1923 рр., коли письменник жив у Ворзелі, був найщасливішим у його житті [5, с. 39].

Восени 1923 р. Підмогильний разом із дружиною повертається до Києва. Він продовжує вчителювати, працює редактором видавництва «Книгоспілка», а Катерина грає в театрі. 1928 року в подружжя народжується хлопчик Роман, а в письменника Валер'яна Підмогильного виходить друком його найвідоміший твір – роман «Місто». Цього року Валер'ян Петрович їде за кордон, до Берліна та Праги. Дослідники вказують також Париж, однак на допитах 1934 р. Париж у питаннях слідчого Блюка та відповідях письменника не згадувався ні разу [4, с. 18; 10–11].

На початку 1930-х рр. Підмогильний разом з родиною переїжджає до Харкова, до будинку «Слово», спорудженого спеціально для українських радянських письменників і літераторів. Валер'ян Петрович також потурбувався про свою матір, яка стала жити разом із сином, невісткою та онуком. Збереглися спогади Володимира Куліша, сина драматурга Миколи Гуровича Куліша, про сім'ю В. Підмогильного: «Малого, я б сказав, дуже малого росту, в окулярах з сильними склами, що їх вживають дуже недобачаючі люди, трохи нахилений, скромний, з милою усмішкою, тихий і непомітний серед вічної метушні будинку Валеріян Підмогильний – жив напроти. Така ж маленька жіночка, такий же мініатюрний синок Ромко і старенька мама пана Валеріяна. Ми з Підмогильними були зв'язані, так би мовити, “велосипедно”, бо я в нього завжди позичав велосипед “Україна”, а він ніколи не мав сили мені відмовити. Лише просив привести й не зламати. Навіть тоді, коли я й зламав той велосипед і не привіз до Підмогильного, він цілий тиждень і не запитав» [3].

У цей період Валер'ян Петрович дуже багато працює як перекладач, наче передчуваючи, що для реалізації творчих задумів лишилося замало часу. Як письменник, В. Підмогильний напише лише оповідання «З життя будинку» та незакінчену «Повість без назви». Гнітюче враження на всіх мешканців будинку «Слово» справило самогубство Миколи Хвильового в травні 1933 р. Коли розпочався голод на селі, Валер'ян Підмогильний був одним з організаторів їдальні в письменницькому будинку. Ось, що згадує про це син прозаїка Дмитра Бедзика Юрій: «... будинок “Слово” залишався єдиним притулком тепла і розрад. Правда, не можу сказати, що в письменницьких сім'ях було зовсім погано. Так, було важко, але влада все ж старалася потроху підкормлювати літераторів. До слова, Валер'ян Підмогильний взяв на себе в тих умовах дуже важку місію. Він був одним з ініціаторів створення у “Слові” спеціальної письменницької їдальні (що врятувало багатьох від справжніх бід). Валер'ян Підмогильний не шкодував для столової ні сил, ні часу. У нього були зв'язки в селах, він часто туди їздив, шукав допомоги у приятелів, щось закупляв, обмінював, робив запаси, і ми з ним відчували себе як за кам'яною стіною» [5, с. 48, 50].

Нову хвилю репресій багато дослідників пов'язують з убивством Сергія Кірова 1 грудня 1934 р. Валер'яна Підмогильного заарештували 8 грудня 1934 року в Заньківському будинку творчості за звинуваченням у контрреволюційній діяльності. Не будемо детально зупинятися на «слідстві» у справі В. Підмогильного, зазначимо лише те, що допити проводилися з порушенням юридичних вимог. Наприклад, на багатьох із них особистих підписів Підмогильного в тому, що все записане з його слів вірно – не було, натомість підпис слідчого Блюка наявний. У протоколі особистого обшуку письменника було допущено значну кількість граматичних помилок (останнє було нормою часу, через значний брак освічених

кадрів серед органів держбезпеки), також оповідання В. Підмогильного «В епідемічному бараці» у документах допитів фігурує як «В академічному бараці». Навряд чи автор твору міг допустити у своїх свідченнях таку грубу помилку. Пізніше додаткове розслідування 1956 р. чітко встановить, що відбулося фабрикування даних. Разом з тим нам не вдалося знайти обвинувачення письменника в тому, що він одружився з дочкою священника, як зазначав це у своєму дослідженні В. Мельник [1; 4, с. 15; 11–12].

Катерина Червінська з сином Романом

Будучи під арештом, змучений двомісячними допитами, Валер'ян Підмогильний у листі до своєї дружини від 16 лютого 1935 р. просив її: «Щодо “Повісті без назви”, яку я писав, то збережи рукопис. У моєму столі залишився один не передрукований розділ, чернетка, розд. II, спробуй його опрацювати начисто» [8, с. 20]. Саму Катерину Червінську після арешту чоловіка переселили з їхньої квартири до Кулішів (драматург Микола Куліш також був заарештований у грудні 1934 р.). Зі спогадів Володимира Куліша: «Жили ми незвичайно по-приятельському. Ділились між собою, чим могли. Бо нас єднало велике непоправне горе – наші “вороги народу”, котрі в той час переходили пекло слідства. Я пригадую, скільки недоспаних ночей коштувало все це пережити.

– Коли б мій чоловік помер, я переплакала б горе і навіки залишилась з думками про нього. Але ж він десь там живе, його відірвали від нас, знищили родину, у мене забрали чоловіка, а в мого синочка тата... Боже, дай мені силу витримати цей жах! – казала пані Підмогильна. Після присуду вона подалась шукати чоловіка і за нею всякий слід пропав» [3].

За постановою ЦВК СРСР від 8 червня 1934 р. всі члени родини «ворога народу», котрі з ним проживали на момент злочину, позбавлялися виборчих прав і висилалися до віддалених районів Сибіру строком на 5 років [6]. Саме тому після того, як Валер'ян Підмогильний був засуджений на 10 років таборів за участь у «терористичній групі» (статті 54–11 і 54–8 КК УСРР), Катерина Червінська разом із сином покидає Україну і виїжджає до РСФРР. Є свідчення, що спочатку вона оселилася недалеко від Соловецького табору, відомого під абрєвіатурою СЛОН. Саме там перебував її коханий чоловік. Однак адміністрація табору не дозволила Катерині зустрітися з ним. Після цього Катерина Іванівна разом із Ромчиком, як звали його близькі, подалася до свого брата Миколи, який був репресований ще 1929 року і працював на Осинівському руднику Томської залізниці. Весною 1936 р. Катерина і Роман переїхали до Казахстану, в Алма-Ату. Там вони й перебули лихоліття Великої Вітчизняної війни [4, с. 44; 5, с. 40; 7].

Починаючи з літа 1937 р. листи та посилки з харчами до чоловіка стали повертатися назад Катерині Червінській. На всі запити до влади і адміністрації, чому листи не доходять до ув'язненого, відповідей не було. Дружина і син письменника перебували у невіданні про долю Валер'яна Петровича довгі роки. Після закінчення війни Катерина Іванівна повертається з Романом до Києва. Жінка знайшла роботу бібліотекарки в Палаці піонерів, жили вони в чужих будинках. Невдовзі на бідну жінку звалилося ще одне непоправне горе: помер її

єдиний син. В. Мельник писав, що хлопчина тяжко переніс десять років у середньоазіатському кліматі [4, с. 44; 13]. Роман так і не дізнався про те, що трапилося з його батьком.

Рідним не повідомили, що за постановою трійки УНКВС Ленінградської області від 3 листопада 1937 р. Валер'яна Підмогильного було розстріляно. Лише в 1956 р., після XX з'їзду КПРС, на запит Катерини Іванівни до КДБ про долю чоловіка, прийшла відповідь від Військової колегиї Верховного Суду СРСР про те, що її чоловіка посмертно реабілітовано. Пізніше Катерині Червінській повідомили, що Валер'ян Підмогильний помер від раку печінки 19 грудня 1941 р. Останнє було цілковитою брехнею, адже в матеріалах перегляду справи Підмогильного чітко зазначалося, що він був розстріляний. Зокрема, зазначалося: «Підмогильний Валер'ян... засуджений вдруге Трійкою УНКВС... до ВМП (Вищої міри покарання – *О. Г.*), вирок виконаний 3/IX-1937 року. У відповідності із вказівками КДБ... гр. Червінській К. І. оголошено, що ПІДМОГИЛЬНИЙ В. П. відбуваючи покарання помер у місцях позбавлення волі 19/XII-1941 року від раку печінки» [2; 9].

Слабкою втіхою є те, що додатковим розслідуванням 1956 р. було доведено, що робітники НКВС УСРР, які фальсифікували справи щодо Валер'яна Підмогильного, Євгена Плужника та інших письменників, були засуджені [1].

Не можна навіть уявити, яке горе звалилося на Катерину Іванівну: чоловіка розстріляли за сфабрикованою справою, син помер. Трагедії в її житті було значно більше ніж щастя. Проте Катерина Іванівна знайшла в собі силу й мужність продовжувати жити заради відновлення справедливості, заради того, аби творчість її покійного чоловіка не пішла в небуття. Після реабілітації Валер'яна Петровича вдові надали кімнатку в будинку Роліті (Робітник літератури – *О. Г.*). Як пише Ярина Цимбал: «Кімнату Катерині Іванівні, яку всі називали Катрусєю, виділили в трикімнатній квартирі одного літературного подружжя – Миколи Шеремета і Віри Єніної. Шеремети не втомлювалися ходити у Спілку і вимагати, щоб Катрусю відселили, мовляв, з нею немає жодних умов для творчості. Стіни у скромній, на півтора десятка метрів кімнатці Катерина Іванівна перетворила на «іконостас»: вони були щільно завішані фотографіями Валер'яна Підмогильного і Ромчика. Замовляючи пам'ятник на могилу синові, вона попросила зробити спільний барельєф із батьком, чиєї могили ніхто не знав. Так з'явилося місце, куди вона могла прийти і пом'янути своїх найрідніших людей. Улітку, коли було тепло, Катерина Іванівна просто з Палацу піонерів їхала на кладовище і там ночувала, а вранці звідти поверталася на роботу. Вона встигла передрукувати твори свого чоловіка, але видання не дочекалася» [13].

Катерина Іванівна планувала видати твори Валер'яна Петровича, сподіваючись, що тодішні очільники Спілки письменників – Микола Бажан та Юрій Смолич – допоможуть їй у цьому, адже вони вважалися друзями Валер'яна Петровича. Держлітвидав УРСР (пізніше «Дніпро») уклав угоду на видання низки творів В. Підмогильного одним томом до 35 авторських аркушів. Катерина Іванівна розшукувала автентичні публікації оповідань і романів Валер'яна Петровича, вчитувала тексти від помилок та готувала їх до наступного друку. Коли підготовлені матеріали були нею принесені до редактора видавництва, їх не дозволили опублікувати. За висновком редколегії двотомної академічної «Історії української літератури» (1957), В. Підмогильний не зміг «вирватися з лабет буржуазного, декадентського мистецтва». А 1960 р. у передмові до «Антології українського оповідання», П. Колесник повторив свої критичні закиди початку 1930-х рр. покійному письменникові в тому, що той романтизує міщанство, а його літературний герой «дивиться очима зарозумілого блазня» на новий соціалістичний лад [4, с. 45–46].

Катерині Іванівні не судилося побачити перевидання творів її чоловіка на Батьківщині. Вони друкувалися ледь не в усьому світі, але не в Радянській Україні. 1962 року

Катерина Іванівна Червінська померла. Поховали її поряд із сином давні друзі родини Підмогильних – сестри Таїсія і Тетяна Коваленко. Завдяки сестрам Коваленко до нас дійшов особистий архів Катерини Іванівни, зокрема десятки табірних листів від Валер'яна Петровича [13].

Катерина Червінська, як і її чоловік, залишилася Людиною в період нелюдських поневірянь і жорстокості. Чи не є це найбільша мужність і героїзм?! Завдяки їй ми маємо збережені чудові твори її чоловіка, видатного письменника Валер'яна Підмогильного. Однак повного академічного зібрання його творів, зокрема особисте листування, в Україні досі немає.

Література

1. Вирок про реабілітацію учасників «Української комуністичної партії (боротьбистів)» направлений в Військову колегію Верховного Суду від 1956 року. Електронний архів УВР. 1956. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/28180?locale=ua>.
2. Висновок Управління МВД у Ленінградській області на запит Червінської Катерини щодо розшуку відомостей про чоловіка Валер'яна Підмогильного та видачі свідоцтва про його смерть. Електронний архів УВР. 1956. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/28189?locale=ua>.
3. Куліш В. Слово про будинок «Слово». 1966. URL: <http://proslovo.com/kulish-slovoproslovo>.
4. Мельник В. О. Валер'ян Підмогильний: До 90-річчя від дня народження. Київ: Т-во "Знання" УРСР, 1991. 48 с.
5. Нескорені духом. Історико-літературний збірник. Музей історії та культури «Уваров. Дім»; авт.-уклад.: Ю. Л. Мельничук, О. Г. Соколенко. Київ: ПП «ЗОЛОТІ ВОРОТА», 2012. 286 с.
6. О дополнении положения о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления) статьями об измене родине. 1934. URL: <http://istmat.info/node/41012>.
7. Обвинувальний висновок НКВД УРСР по справі учасників «Української комуністичної партії (боротьбистів)» від 1935 року. Електронний архів УВР. 1935. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/28178?locale=ua>.
8. Підмогильний В. П. Оповідання. Повість. Романи / вступ. ст., упоряд. і приміт. В. О. Мельника; ред. тому В. Г. Дончик. Київ: Наукова думка, 1991. 800 с. (Б-ка укр. літ. Рад. укр. літ.).
9. Повідомлення Голови Військової колегії Верховного Суду СРСР Полюцького Червінській Катерині, що містить довідку про реабілітацію її чоловіка Валер'яна Підмогильного. Електронний архів УВР. 1956. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/28182?locale=ua>.
10. Протокол допиту Валер'яна Підмогильного про закордонні подорожі від 17 грудня 1934 року. Електронний архів УВР. 1934. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/28168?locale=ua>.
11. Протокол допиту Валер'яна Підмогильного про його перебування у містах Прага і Берлін від 22 грудня 1934 року. Електронний архів УВР. 1934. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/28170?locale=ua>.
12. Протокол особистого обшуку Валер'яна Підмогильного. Електронний архів УВР. 1935. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/28161?locale=ua>.
13. Цимбал Я. Щоб їм усім усміхалися квіти. Український тиждень. 2017. URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/184639>.
14. Як НКВД ламало Валер'яна Підмогильного: документи зі справи онлайн. Центр досліджень визвольного руху. 2021. URL: <http://cdvr.org.ua/28639/2021/02/02/>.

ТРІО «ЛЬВІВ'ЯНКИ» ТА ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК І ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У світі досить прийнятна думка про те, що жінки великою мірою відсторонені від історії розвитку суспільства, їхній внесок залишається малопоміченим, на який сильна половина людства взагалі не звертає уваги. Проте ця усталена думка не спрацьовує, коли йдеться про українських свідомих громадянок. Наша історія говорить сама про себе. Героїчна, деколи трагічна. Поки чоловіки-козаки майже завжди були на рубежах захисту від

**Оксана Герасименко, Ольга
Войтович, Ольга Герасименко.
1976 р.**

посягань ворогів, усім іншим владарювала дружина, сестра та мати [6].

Саме в нашій країні ми можемо розглянути біографічні описи видатних жінок співвітчизниць, які своєю клопітливою та безупинною працею і боротьбою творять нашу історію. Пошук прикладів не змушує розмірковувати занадто довго. Від Анни Ярославни, княгині Ольги і глибше, до безіменних, яких ми не знаємо, від тієї ж Роксолани до Гулевичівни, яка була засновницею Києво-Могилянської академії та багато інших, українка в нашій історії відіграла важливу унікальну роль. Тут доречно згадати про гегелівську тріаду щодо жінки, яка транслюється в такі слова: боротися – вірити – надихати.

Мовитиметься про тріо «Львів'янки», що стало відомим не тільки на весь радянський простір, а далеко за межами України. Тож перегляньмо історичні події в хронологічному порядку, що передували створенню саме цього унікального жіночого тріо.

Перша половина ХХ століття вважається часом створення різних форм ансамблевого бандурного виконавства. До них можемо зарахувати капели, ансамблі народних інструментів у гуртках при різнопрофільних гімназіях, училищах, інститутах, університетах та інших закладах освіти. Аналізуючи історію розвитку бандурного виконавства, помічаємо такі цікаві факти. Візьмемо до уваги випадок, що відкрив нові горизонти для розвитку вищезгаданої форми виконавства. На XII археологічному з'їзді в місті Харкові 1902 року відбувся перший виступ не окремих сольних виконавців, а колективу кобзарів під керівництвом легендарного бандуриста й педагога Гната Хоткевича. Саме цей колектив мав виступ у грудні 1902 року в Полтаві й викликав великий інтерес до кобзарських колективів. 1918 року виникає перша капела бандуристів (м. Київ, керівник В. Ємець).

У часовому проміжку виділяється перша половина ХХ століття, коли швидкими темпами розвивається хвиля ансамблевого виконавства, де окремі бандуристи-солісти, об'єднуються і представляють малі форми (дует, тріо, квартет, квінтет) та великі форми: капели та ансамблі. Водночас варто згадати, що кобзарство (сюди умовно ми можемо

зарахувати й бандурне мистецтво), як суспільно-побутовий феномен майже повністю зникає в 1930-х роках під тиском тоталітарної сталінської системи, трансформуючись у суто концертне явище. Саме в такому амплуа ми й бачимо бандуристів Радянської України середини ХХ ст.

Продовжуючи аналізувати сторінки мистецької історії УРСР у складі Радянського Союзу, можемо пригадати 1973 рік. Саме тоді починають свій тернистий шлях три молоді дівчини, які відразу назвали свій творчий псевдонім – тріо «Львів'янки». Цей важливий крок відбувається під час навчання учасниць у відомому в мистецьких колах закладі – Львівському музичному училищі. Саме тут здобували освіту сестри Ольга та Оксана Герасименко разом з Христиною Маковською (згодом Залуцькою). На превеликий жаль, Христина не з'явилася на декілька перших виступів, і була замінена іншою учасницею – Олею Войтович. Згодом вони вступили до Львівської консерваторії. Після декількох успішних виступів, тріо мало свої програми на Львівському радіо та телебаченні [8].

Після творчого звіту Львівської консерваторії в Москві (1981) головний диригент хорової капели Московської філармонії, народний артист СРСР Владислав Соколов сказав: «Ваш навчальний заклад – найвищого класу з підготовки виконавців на народних інструментах. Кажу це під враженням насамперед про тріо бандуристок «Львів'янки». Ця безпосередність, легкість, майстерність та природність їх виконання» [4, с. 2].

Професійна музична освіта, що її здобували дівчата, надавала їм гарну виконавську базу, що включала вдало підібраний репертуар, високу майстерність гри на бандурі, відточування вокальної техніки, вивчення музично-теоретичних дисциплін та основ ансамблевого виконавства. Усі ці фактори об'єднувалися в стійкий фундамент для подальшої професійної музичної кар'єри.

Заслужують на увагу і творчі зв'язки, що з'явилися після кількох успішних виступів. Це робота з різними музичними маестро. Проте серед них дуже вирізняється – Володимир Івасюк. Тріо «Львів'янки» зацікавило тоді вже дуже популярного співака та композитора. Про це згадує одна з учасниць: «Ми з ним кілька разів бачилися, але нас він не дуже-то поправляв. Йому зразу подобалося наше виконання. Ми були тоді “на рівні”. Він був дуже скромний, незважаючи на ту славу...» [8]. Можемо зробити висновок про високу виконавську майстерність, без якої неможливо було сподобатися такому досвідченому музичному маестро. Вдалою була співпраця з львівським композитором Юрієм Ланюком, який написав свої музичні доробки, а саме «Мати наша» (сл. Б. Олійника) та «Де ти, пташино» (сл. Р. Лубківського), для тріо «Львів'янки» у складі Ольги Войтович-Сташішін, Ольги Герасименко та Любові Олендій.

Тріо «Львів'янки» було постійним гостем на програмах Львівського радіо (1980) та телебачення (1979–1985 р.), де не тільки відбувалися фондові записи, а й участь у передачах «Дзвени, бандуро». Також дівчата були запрошені на Центральне телебачення (м. Москва) та брали участь у художніх програмах («Шире круг», «Народное творчество» та ін.) [3, с. 1].

Як пише дослідниця Ірина Дружга, у висновках Державної атестаційно-тарифікаційної комісії при Львівському управлінні культури за 1982 рік зазначено: «Тріо бандуристок у складі Ольги Войтович, Ольги і Оксани Герасименко відзначається хорошим ансамблем, майстерним володінням інструментами, музичним смаком» [3, с. 2]. Слід відмітити, що тріо «Львів'янки» дуже часто згадували в тодішній пресі в гарному позитивному руслі.

Тріо бандуристок у складі сестер О. Герасименко, О. Герасименко та О. Войтович концертують Україною, Грузією та Польщею, стали учасниками Днів України на ВДНГ СРСР (м. Москва). Зазначимо, що географія концертних виступів зростала надзвичайно швидкими темпами. У цьому переконує наведений графік концертів.

Жовтень–листопад 1979 р. – В'єтнам. 1980 р. – Японія.

Далі тріо бандуристок «Львів'янки» випускає дві аудіокасети та збірник «Пісні з репертуару тріо бандуристок» [5, с. 40].

1980 р. – тимчасово Оксану Герасименко замінює Світлана Оліщук. 1981 р. – гастролі до Іспанії. Склад тріо: О. Герасименко, О. Войтович, С. Оліщук.

1983 р. – подорож до Німеччини. Склад тріо той самий. Проте самотній голос Світлани Оліщук не підходив для тріо, на зміну цій учасниці прийшла Любов Олендій.

Тріо «Львів'янки» було надзвичайно популярним в Україні і за кордоном. Дівчата були незмінними учасницями концертів у різних областях Батьківщини та СРСР у складі гастрольних студентських бригад.

1985 р. – гастролі в Ефіопії. Склад тріо – О. Герасименко, Л. Олендій та М. Вислоцька. 1986 – подорож до Філіппін. 1990–1991 рр. – концертний тур по США. Відбувся запис пісенного матеріалу на касети, що потім фірма «Євшан» переробила на компакт-диск [8]. Останній склад тріо – Оля Войтович, Христина Маковська та Оля Герасименко – один рік.

Звернемо увагу і на різноплановий репертуар колективу. Це українські народні пісні, інструментальні твори, авторські пісні Володимира Івасюка: «Стоїть пшениця, як Дунай», «Далина», «Калина приморожена», авторські композиції Ю. Ланюка «Мати наша», «Де ти, пташино». Записи пісень В. Івасюка зберігаються в архіві Львівського радіо (склад тріо Оксана Герасименко, Ольга Герасименко та Ольга Войтович). Авторські аранжування творів українських та зарубіжних виконавців Оксаною Герасименко також були цікавою сторінкою репертуару.

Тріо «Львів'янки» може похизуватися професійними відзнаками за віддану музичну творчість. До таких належать: звання лавреатів Республіканського конкурсу виконавців на народних інструментах (м. Черкаси, 1978 р.); звання лавреатів Всесоюзного конкурсу-фестивалю, присвяченого Всесвітньому фестивалю молоді і студентів (Куба, 1978 р.) [5, с. 40]; звання лавреата першої премії Всесоюзного конкурсу-огляду, присвяченого XI Всесвітньому фестивалю молоді та студентів (м. Москва, 1978 р.); учасники Республіканського фестивалю «Молоді голоси» (м. Київ, 1978–1979 рр.) [3, с. 2]; звання лавреатів Всеукраїнського конкурсу виконавців гри на народних інструментах (м. Івано-Франківськ, 1988 р.).

Час плине, разом з тим виникає потреба в розширенні складу колективу. Репертуар постійно змінюється та оновлюється, з'являється багато цікавих жіночих голосів. Через деякий час тріо «Львів'янки» переформатується в квартет «Львів'янки», який був організований Оксаною Герасименко (колишньою учасницею тріо «Львів'янки») на базі Львівської музичної академії. Репертуар квартету був достатньо різноманітний. Це оновлений український фольклор, сучасна естрадна, популярна та джазова музика.

Як описує дослідниця Оксана Бобечко, квартет бандуристок, що був створений як навчальний колектив, на сьогодні «презентує серйозний фаховий підхід до співу та інструментальної гри. Ансамблева злагодженість притаманна вокальним партіям, що органічно зливаються, формуючи компактну акордову фактуру» [1, с. 27].

6 березня 2019 року Указом Президента України № 58/2019 присвоєно звання «Заслужений артист України» учасникам квартету Оксані Валеріївні Коломієць, Олені Іванівні Ніколенко, Ірині Василівні Плахтій та Лесі Петрівні Стефанко [9].

Квартет з великим успіхом концертує Україною, а також виступає в Польщі, Німеччині, Австрії, Угорщині та Чехії, популяризуючи бандурне мистецтво та відроджену українську музику. Протягом творчої діяльності квартет постійно співпрацює з провідними

вітчизняними та закордонними оркестрами, колективами та солістами, бере участь у найрізноманітніших проектах та творчих імпрезах та є учасником концертів до урядових та державних свят. Резюмуючи, можемо впевнено сказати, що колектив завжди збирає численну аудиторію та прихильні рецензії критиків, займає своє місце у творенні сучасної бандурної музичної індустрії.

Отже, історія тріо «Львів'янки» та квартет «Львів'янки» є одним з найяскравіших періодів розвитку ансамблевого бандурного виконавства, що вирізнялося високопрофесійним вокалом, оригінальним репертуаром та досконалим володінням українським музичним інструментом – бандурою.

Вважаємо необхідним, дослідити вплив тріо «Львів'янки» на подальший розвиток ансамблевого бандурного виконавства. Помітним залишається збільшення кількості колективів, їх різноманітність, де бачимо як професійні, так і аматорські гурти. Композиторка та педагогиня Оксана Герасименко наголосила: «Жанр ансамблевого бандурного виконавства є надзвичайно перспективним не лише для популяризації нашого національного інструмента. Залучення дітей та молоді до ансамблевої гри на бандурах сприяє розвитку національної свідомості, збереженню духовності нашого народу. Тому так важливо розвивати цей жанр, працювати над удосконаленням професійної майстерності бандуристів, над розширенням репертуару, заохочуючи сучасних композиторів професіоналів до написання творів для бандурних ансамблів» [2, с. 85].

Усе починається з перших років зростання людини. Коли в руках маленької дитини, народжується самобутня українська народна пісня, що несе генетичний код нації, куди вбудовано свідомий квітучий патріотизм, що не заплямований сучасними негативними подіями.

Виразність самобутнього репертуару у виконанні бандуристки або бандуриста вражає. Коли звучить один з найбагатших розділів фольклорної лірики – пісні про кохання, що линуть від вокального голосу під дзвін срібних струн. Ці витвори музичного мистецтва сповнені світлих почуттів, щирості й ніжності, високих людських поривань. У них передано прагнення до щастя, здоров'я, краси людських взаємин. Коли звучить один з найдраматичніших розділів інтимної лірики – пісні про жіночу долю. Це нотний запис та голос виконавця можуть не лише глибоко виразити мотиви соціального протесту, а й цілісність образу української жінки – селянки, що несе на своїх плечах непосильний тягар життєвих обставин. Її чекала виснажлива робота на панщині, а також удома, де патріархальні звичаї перетворювали її на невільницю. Метафоричні образи квітки чи деревця біля батьківської хати, горлиці чи зозулі, що прилітають на батьківський двір – улюблені в жіночих народних піснях. Вони ставали тим важливим естетико-психологічним чинником, котрий пом'якшував реалію жіночого буття, ніс розраду зболілому серцю, допомагав терпіти образи, зносити тяжке щоденне життя [7]. Наскільки є багатим український фольклорний скарб, овіяний мелодичними піснями про кохання та долю з виразними мотивами боротьби, надії, безупинної праці, що гармонійно розспівуються за допомогою широкого діапазону виконавця.

Резюмуючи, можемо впевнено сказати, що зараз, новій генерації бандурних виконавців відкриваються широкі можливості не тільки в українській музичній індустрії. Ера високих технологій та комп'ютеризації дає змогу дуже швидко обмінюватися музичними доробками з представниками закордонних держав, сприяє співдружності між музичними інструментами інших народів та уможливорює створення цікавих ансамблевих колаборацій (офлайн та онлайн), прискорює нотний запис та підвищує рівень захищеності авторських прав. Усі ці фактори позитивно впливають на розвиток сучасного бандурного ансамблевого

виконавства, що є впливовою ланкою для створення позитивного іміджу України на міжнародній арені.

Отже, зараз важливим залишається не тільки збереження та примноження традицій і звичаїв, а й позитивний вплив кращих іноземних зразків музичних доробків на доповнення неповторного українського стилю, цікавими «родзинками» на прикладі джазу, нью-ейджу, блюзу, електрохаусу, біт-боксу.

Огляд розвитку колективу тріо «Львів'янки», висвітлення багатогранної діяльності сподвижників ансамблевого виконавства та їхніх послідовників, повною мірою переконує, що це зразкове тріо посіло вагоме місце в історії розвитку ансамблевого виконавства, що має не тільки славне укорінення, а понад усе великі сучасні перспективи розвитку. У такий спосіб, саме тріо «Львів'янки» стало уособленням боротьби трьох сильних дівчат, що, тримаючи бандуру в руках та використовуючи власні голоси, боролися за Україну. Вони є одними з перших, хто відстояв позитивний імідж українського ансамблевого бандурного виконавства на всесоюзному та закордонному просторі.

Отже, жінка і боротьба... Ці слова в нашому демократичному суспільстві не хочеться поєднувати. Проте боротьба може бути різною. Боротьба за мир, боротьба за чесну історіографію, боротьба за професійне музичне мистецтво, боротьба за краєвиди довкола. Тріо «Львів'янки» та квартет «Львів'янки» змогли показати музичну довершеність бандурного мистецтва на весь радянський та пострадянський простір, на всі віддалені куточки світу та отримати схвалення не тільки від вітчизняних спеціалістів, а й від визнаних поціновувачів світового музичного доробку.

Роки безупинної демонстрації бандурного мистецтва за кордоном тріо «Львів'янки» та квартетом «Львів'янка», ставить перед собою важливі завдання на сьогодні. До таких можна віднести популяризацію українського народного інструментарію за кордоном, показ найкращих зразків українського музичного доробку для громадян іноземних держав, що демонструє неймовірне мелодичне поєднання жіночих голосів під супровід українського народного інструменту. Така мета суголосна сучасним тенденціям у музичній індустрії та обов'язково приведе до затвердження остаточної першості бандурного музичного мистецтва на весь світовий простір.

Література

1. Бобечко О. Жіночий квартет зі Львова (з нагоди десятиріччя творчої діяльності). *Музикознавчі студії інституту мистецтв Волинського національного університету імені Лесі Українки та Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*: збірник наукових праць. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. Вип. 8. С. 25–37.
2. Герасименко О. Становлення та розвиток професійного ансамблевого бандурного виконавства на Львівщині. *Музикознавчі студії. Наукові збірки Львівської державної музичної академії імені Миколи Лисенка*: збірка статей / ред.-упоряд.: А. Душний, С. Карась, Б. Пиц. Вінниця: Нова книга, 2006. Вип. 11. С. 77–86.
3. Дружба І. С. Ольга Герасименко – яркий представитель української діаспори. *Музыкальный журнал «Израиль XXI»* / ред. М. Райс (Рамат-Ган), 2018. № 2 (64).
4. Дутчак В. Г. Творча діяльність Ольги Герасименко-Олійник в контексті бандурного мистецтва України та діаспори. *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство*. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ «Плай», 2008. Вип. 14. С. 143–152.
5. Євгенєва М. Етапи розвитку львівської бандурної школи. Історія музичної педагогіки та виконавства. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Мистецтвознавство»*. 2001. С. 37–42.

6. Жінка в сучасній Україні: погляд мистецький і політичний. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/941133.html> (дата звернення 24.02.2021).

7. Сердюк О. В., Уманець О. В., Слюсаренко Т. О.. Українська музична культура від джерел до сьогодення: монографія навчальна. Харків: Основа, 2002. 400 с.

8. Спогади Тріо бандуристок «Львів'янки». URL: http://www.ivasyuk.org.ua/names.php?lang=uk&id=trio_lvivyanuky (дата звернення 10.02.2021).

9. Указ президента України № 58/2019 «Про відзначення державними нагородами України з нагоди Міжнародного жіночого дня». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/582019-26202> (дата звернення 23.02.2021).

Ірина Дубровіна

АТРИБУЦІЯ СПАДЩИНИ СИДОРА ВОРОБКЕВИЧА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Факт спільності в українській нації усвідомлюється через спільність інтересів, пов'язаних з функціонуванням національних пріоритетів у суспільстві. У своєму розвитку нація через провідних діячів культури, мистецтва, науки досягає високого рівня усвідомлення національної спільності. Неповторність українського слова, музики, мистецтва, відмінність від інших націй пов'язані з вітчизняними школами, які зробили вагомий вклад у поширення та відстоювання культури України. Кожна людина як і кожна нація розвивається в часі [1, с. 10]. Тому сучасникам стає достатньо цікавим рух у минуле, бачення певного вектора, яким ішла нація історичним шляхом. Для цього потрібно звернутися до історичної пам'яті.

Тому так наполегливо захищали її, зберігали та завдяки культурі відстояли і завдяки цьому маємо сьогодні.

До факторів відновлення історичної пам'яті належить усе, що відбиває історичний шлях нашого народу, його боротьбу за волю аж до сьогодні, його злети й поневіряння в ярмі інших держав. Тому дуже цінними є історія, література, народна творчість, музичне мистецтво, творчість видатних митців України. Атрибуція їхніх творів дає змогу усвідомити себе як повноцінну націю і повернути свою історичну пам'ять та національну гідність, з якої і починається відродження наших скарбів, серед них музичні перлини для ігрового дозвілля дітей [2, с. 35].

Як зазначав М. Стельмахович, потрібно «привертати увагу студентства до особливого значення й ролі народних звичаїв, традицій, національних свят, обрядів та символів у духовному становленні особистості» [5, с. 8]. Символіка ігрового, глибока семантика образів дозвілля роблять його нескінченно актуальним для будь-якого віку.

Культуру не можна успадкувати. Культура предків швидко зникне, якщо кожне нове покоління не стане її для себе знову і знову відкривати [4, с. 5]. Озвучення творів українських композиторів минулого є вимогою сучасного світу, коли поєднання їхнього композиторського таланту та педагогічної майстерності – характерна риса творчої особистості українських музикантів ХІХ століття, котрі зробили вагомий внесок у розвиток музично-естетичного розуміння цінності творів мистецтва для молоді.

Для композиторів-класиків характерна певна система поглядів, ідеалів, що дає їм можливість з високих ідейних позицій відображати найбільш важливі і глибокі процеси свого часу, передавати дух і характер народу [4, с. 5]. 5 травня 2021 року Україна відзначає 185-річчя від дня народження письменника, композитора, священника, культурно-громадського діяча Сидора Воробкевича (1836–1903), який народився 5 травня 1836 року в Чернівцях, на Буковині, у сім'ї священника. Його батько викладав філософію в Чернівецькому ліцеї та духовній семінарії. Прадід Сидора – Скульський Млака ле Оробко переїхав у середині ХVІІІ ст. на Буковину. Дід Михайло змінив прізвище на Воробкевич. А ім'я Данило Млака стало його літературним псевдонімом.

Збереження історичної пам'яті завжди захоплювало митця, коли він був редактором часописів Буковини, автором творів, темою яких було історичне минуле українського народу. Чимало творів митця перекладено німецькою, болгарською, російською та іншими мовами. Це переконливо доводить думку щодо популярності його творчих надбань.

Відомо, що композитор рано залишився сиротою і першу науку в Кіцмані надала йому бабка Параскева. Вона навчила любити рідну мову, пісню та народ. Із уст своєї бабусі Сидор чув силу-силенну казок, пісень, народних оповідань про козацтво та Туреччину. Вона подарувала йому червінець зі свого намиста на придбання скрипки, оскільки примітила в онука музичний слух та здібності. Бабуся розповідала про славне героїчне минуле України, про напади татар та турків, які нещадно руйнували українські землі, про боротьбу козаків-запорожців за незалежність. Дід поета знав безліч оповідей про козацтво, гайдамаків, Умань, Залізняка та Гонтю. У школах Чернівців у 1840 – 50-х роках не вивчали ні українську мову, ні народний фольклор, ні оповідання. У цей час гімназист Воробкевич захоплюється поезією, малюванням та складанням пісень. Він ходить під час літніх канікул від села до села і записує українські, молдавські та румунські мелодії, що стануть основою його мелодики. Адже науковцями доведена близькість його композиторських солоспівів народному мелосу. У листі до одного зі своїх друзів Д. Танячкевича Воробкевич 1865 року написав: «Я збирав і записував народні думи-пісні близько 15 років, не знав ні мук, ні трудів, лазив в низьку хатину, під бідну солом'яну стріху, честував супового лівака і, що чув, в музику складав» [4, с. 6].

У 60–90-х роках майже не було журналу чи газети, де б не друкувався Данило Млака, Демко Маковійчук, Морозенко, Сирота з Буковини, Семен Хрін, С. Волох, Іван Іванів з Кіцманя. Перші спроби літературної творчості були підтримані галицькими діячами Я. Головацьким та Б. Дідицьким, котрі допомагали йому популяризувати його вірші й оповідання, історичні думи. Багато зробив Воробкевич для вивчення народної пісні, дослідив структуру пісень, поділяючи її на думи історичні, думки сирітські, матірні, рекрутські, любовні, обрядові і господарські, пісні до танцю, хороводні.

Він розкажує про минуле народних пісень, про народних співців-бандуристів, називаючи пісні талісманом, що відкриває таємниці минулого. У роки перебування в Давиденях та Руській Молдавиці особливу увагу приділяв дослідженню М. Максимовича, Коціпінського, а 1865 року написав свою працю «Наша народна пісня». Читаючи її, переконуємося, з якою глибокою любов'ю й пошаною ставився Воробкевич до народної пісні. Сильний вплив на нього справила творчість Д. Бортнянського та М. Лисенка, адже спрямувала на формування національних основ у професійній музиці.

Воробкевич навчався в Чернівецькій гімназії, згодом – у духовній семінарії, яку закінчив 1861 року, де він почав складати вірші й створювати до них музику. Потім був священником у буковинських селах, де вивчав фольклор і побут місцевого населення. Відомо, що митець з 1875 по 1901 рр. працював професором музики в Чернівецькому університеті, водночас керував хорами. Він є одним із засновників (1869) чернівецького товариства «Руська бесіда», з 1884 року – голова першого Руського літературно-драматичного товариства. З ініціативи С. Воробкевича 1899 року його було перетворено на буковинський «Боян». Він розгорнув плідну педагогічну діяльність, будучи викладачем музики композитора Чімпріана Порумбеску, котрий був студентом Чернівецького богословського факультету. Водночас Воробкевич узяв активну участь у музичному житті міста, будучи одним із засновників товариств «Гармонія» та «Православна ліга».

Особливу увагу звернув на Воробкевича Іван Франко, котрий видав кращі його поезії окремою збіркою під назвою «Над Прутом» зі своєю передмовою. Виданням літературної

спадщини Воробкевича протягом декількох років опікувався О. Маковей, який прагнув дати повну оцінку композиторської і літературної спадщини митця.

У відділі музичних фондів НБУВ зберігається понад 400 солоспівів, вокальних ансамблів, обробок народних пісень Воробкевича, який також є автором методичних та музикознавчих праць. До 50-х роковин Т. Шевченка у Львові вийшов «Кобзар» (збірка композицій до слів Т. Шевченка на мішаний хор), де розміщено хор «Думи мої, думи».

На яскраві сторінки творів Т. Шевченка митцем було написано багато хорів: «Тече вода з-під явора», «Вип'єш першу» (укладач П. І. Муравський); «Огні горять» (солісти з хором без супр.), «Збудилась Русь», «І широкою долину», «Якби була я зозуля», «Сирота» тощо.

Воробкевич складав літературні пісні і псалми, komponував хорові твори, сольні пісні та оперети, писав мелодії на власні вірші, писав українською, німецькою та румунською мовами. У літературному доробку письменника – вірші, поеми, оповідання, повісті реалістичного і романтичного характеру. Він розробляв теми історичного минулого: оповідання «Турецькі бранці» (1865 р.), поема «Нечай» (1868 р.), драми «Петро Сагайдачний» (1884), «Кочубей і Мазепа» (1891 р.), комедія «Пан мандатор», писав про тяжку долю селянства: вірші «Рекрути» (1865), «Панська пімства» (1878 р.). Одним з перших в українській літературі відобразив життя робітників (драма «Блудний син»). Найповніше талант С. Воробкевича проявився в ліричних віршах, де поет «розсипає велике багатство життєвих спостережень, осяяних тихим блиском щирого, глибокого, людського і народолюбного чуття» (І. Франко). Характерними рисами поезії Воробкевича є мелодійність, близькість до фольклорних джерел (вірш «Летить, летить чорний ворон...» та ін.). Багатьом його творам властивий гумор. Виступаючи одночасно як композитор і письменник, він створює чимало віршів, пісень для дітей («Рідна мова», «То наші любі, високі Карпати», «Веснянка», «Осінь», «Гори Карпат»). В Інституті книгознавства читачі можуть ознайомитися зі «Збірником народних і патріотичних пісень» на дитячі голоси в супроводі фортепіано музичного видавництва «Станіславівського Бояна» 1904. Відомо, що ця друкарня функціонувала в Івано-Франківську (Станіславі), її ініціатором та засновником був Денис Січинський. У виданні «Хорові твори українських композиторів кінця XIX – початку XX століття (1965 р.) представлено пісню на слова Т. Шевченка «Думи мої». У збірці «Пісенний Кобзар: Хорова Шевченкіана», що видана товариством «Просвіта» 2017 року, розміщено пісню «Титарівна Немирівна» для чоловічого хору. Артефактом, який зберігається у ВМФ є «Кобзар»: музичного видавництва «Станіславівського Бояна» (1904 р.). За життя письменника було видано збірку віршів «Над Прутом» (1901 р.) за участю І. Франка. Перу поета належить низка оповідань, новел, нарисів і сміховинок («Нерон», «Шабля Скандербега», «Клеопатра», «Іван Грозний»). Він автор циклу статей «Наші композитори», у якому чільне місце відведене композитору М. Глінці. Автор багатьох різноманітних за жанром літературних, музичних творів – пісень і хорів, романсів, оперет. Писав музику на слова Т. Шевченка, Ю. Федьковича, І. Франка, В. Александрі, М. Емінеску. У відділі музичних фондів зберігаються хорові поетичні рядки Воробкевича «Думи мої», «Гам на розі», «Гомоніла Україна», «Тече вода», «Утоптала стежечку» на музику К. Стеценка. Яскравим прикладом його громадської позиції були пісні патріотичної та козацької тематики, де митець виступав автором слів та музики, зокрема: «На красній Україні», «Цар-ріка, наш Дніпро», «Могила слави», «Годі, браття сумувати», «Гей, на море, козаки», «Гайда з нами в Цареград», «Гей, ковалю», «Буковино дорога», «Що старий прут каже», «Руська веснянка». Пісні любовні, прощальні, розлуки: «Над прутом у лузі», «Дика рожа», «Над Черемшом», «Чабан», «Іван з Путилова», «Над Бугом» сл. М. Шашкевича, «Думка», «Ой ти, дівчино, з горіха зерня» сл. І. Франка, «Личко твоє»,

«Сині очі», «Розлука», «Катерина», «Ах, верніте літа молодії». Комічні і жартівливі пісні: «Блоха», «Когут», «Воробець», «Хто не любить спів, жону». Хори мішані та однорідні: у пам'ять руським кобзарям – присвята Маркіяну Шашкевичу, Юрію Федьковичу «Задзвенімо разом, браття», «Сила руської пісні», «Чом красна Буковина», «Гори Карпати», «Веснянка», «У лісі», «Зозуля», «Вечір», «Дівчина-сирота», «Жаль дівчини», «Помарніли квіти», «На чужині», «Туга», «Прощай», «Цар і кобзар».

Писав С. Воробкевич і в релігійному жанрі: уривки з Божественної літургії Святого Іоанна Златоустого «Святий Боже», «Херувимська», «Многая літа № 7», «Многая літа № 9» та ін. Яскравою працею є збірник «Хорові твори українських композиторів» для дитячого та жіночого хору, де містяться твори С. Воробкевича на слова Т. Шевченка.

Вокальна музика для молоді розквітає під час роботи над співаником у 1870–1872 рр. С. Воробкевич багато років працював учителем музики і співів, вивчав психологію дітей, їхні музичні здібності, інтереси та запити, збирав матеріали до своїх педагогічних посібників. Головною працею було видання «Збірника пісень для шкіл народних» у трьох частинах (Відень, 1886 р.), що упродовж багатьох років був єдиним посібником для вчителів співу початкових і середніх класів.

Якщо ми погортаємо перший «Співаник» (1870 р.), то можемо знайти такі слова автора: «Вплив музики на людей превеликий, бо через музику людина вчиться і відчувати, і облагороджувати своє серце і душу» [3, с. 121]. Ця думка видатного митця України актуальна і нині через понад сто років. Посібник містить відомості з теорії музики та має вправи-канони для двох та трьох голосів поліфонічного складу.

Особливу популярність у бібліотеках (Галичини, Буковини, Східної України) мали його «Співаники», у яких значне місце відводиться народним пісням та розспівам. Композитор, розуміючи вагомe значення історичної пам'яті, народного фольклору переконливо на практиці доводить необхідність вивчення їх у роботі з дітьми. «Співаник для шкіл народних» упорядкував і доповнив Василь Навроцький. Видання вийшло в Нью-Йорку в 1919–1923 рр. Три частини «Співаника» видано Товариством українських робітників «Єдність» у Відні.

Педагогічний досвід, багаторічна робота з дітьми та переконання у вагомості співу як засобу формування національної пам'яті та свідомості обґрунтували необхідність створення першого шкільного підручника, якого так не вистачало. Допоміг йому в роботі над співаником Василь Навроцький, який упорядкував і доповнив матеріали. До першої частини увійшло 24 пісні одноголосного складу. Серед них такі загальновідомі на Галичині та Буковині, як веснянка «Ку-ку», пісні «Рідна мова», «У горах Карпатах». Усі тексти виключно Данила Млаки. Цікавим є дидактичний підхід розміщення пісень від простих до складних, від діапазону квінти до хроматичних та модуляційних відхилень. Такі образні твори, як «Заєць», «Журавель», «Котик» сприятимуть розвитку образного мислення, фантазії та уяви в дітей. У другій частині співаника 44 пісні в різному складі. Деякі пісні оригінальні, решта містить підпис – народна мелодія. Є пісні, що належать іншим авторам: «Літо», «Люби землю рідну» слова Ф. Колеси, «Пісня рільника», «В зимі», «Діти і ластівка» слова В. Матюка, «Осінь» слова Пасічинського. Тематика пісень загалом орієнтована на інтереси та потреби шкільного життя: «Школярська співанка», «Учімося», «Молитва школяра», «Трудись і молись», «Шануй старших», «Батько й учитель». Третя частина співанки містить 61 твір двоголосного та триголосного складу. Особливе місце в збірнику займають пісні: «Ку-ку», «Рідна мова». Усі вони відзначаються теплою, задушевною ліричною мелодією, близькою до народної пісні, спокійним настроєм, простотою фактури. Саме ці характеристики сприяли поширенню цієї пісні серед народу. Третя частина співаника має більшу

цінність за перші дві частини. Аналіз праці доводить її вагомість як методичного посібника з теорії музики та співу.

Отже, можна зробити висновок, що співаник відіграв на початку ХХ століття важливу роль у популяризації української народної пісні в міському побуті галицької та буковинської інтелігенції. Довгі роки цей співаник залишався підручником для вчителів співів Галичини та Буковини. Атрибуція спадщини С. Воробкевича доводить, що він усе своє життя віддав служінню рідному народові, збагаченню культури Західної України. Твори митця чекають на відродження в репертуарі хороших колективів, а спадщина потребує ґрунтовного дослідження та відкриття нових сторінок творчості.

Література

1. Вілінська М., І. І. Воробкевич. Нарис про життя і творчість. Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР. Київ, 1958. 50 с.
2. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. Львів: Львівський обласний науково-методичний інститут освіти; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1996. 238 с.
3. Виховання національно-свідомої особистості: методичні рекомендації /за ред. Д. О. Тхоржевського. Глухів: РВВ ГДПІ, 2001. 148 с.
4. Кодай З. Музичне виховання в ХХ столітті. Москва: Радянський композитор, 1983. С. 5–10.
5. Лауреати літературно-мистецької премії імені Сидора Воробкевича (2011–2019 рр.). Вип. 4: біобібліогр. покажч. / авт.-уклад.: О. Баннікова, М. Довгань, О. Сандуляк; Упр. культури Чернів. облдержадмін., Чернів. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Івасюка. Чернівці: Букрек, 2019. 80 с.

ЧИ ВОЛОДІВ ГОГОЛЬ ІТАЛІЙСЬКОЮ?

Питання про те, чи володів Гоголь італійською мовою, уже було предметом розгляду «Гоголезнавчих студій» (Шаргіна К. В. Знал ли Гоголь итальянский? Занятия Н. В. Гоголя иностранными языками: отзывы современников и документальные свидетельства. *Гоголезнавчі студії*. 2015. Вип. V (22). С. 319–330). У статті К. В. Шаргіної, зокрема, відзначається, що питання про те, наскільки добре письменник володів італійською мовою, усе ще недостатньо з'ясовано. На наш погляд, дані її дослідження можуть бути доповнені матеріалами, що наводить у своїй дисертації «Рим і Гоголь» німецька дослідниця Зігрід Ріхтер [Sigrid Richter. *Romund Gogol*. Hamburg, 1964. S. 7–23].

З біографічної довідки, яку дослідниця наводить на самому початку дисертації, ми дізнаємося, що 6 червня 1836 року, через декілька днів після прем'єри «Ревізора», Гоголь, разом зі своїм другом А. С. Данилевським, від'їздить із Петербурга. Цей часовий збіг спровокував тенденцію трактувати від'їзд Гоголя як «втечу», адже добре відомим є розчарування літератора, який сподівався на «моралізуючий» вплив комедії, реакцією своїх співвітчизників. Проте таке трактування є помилковим: Гоголь уже давно планує подорож («Стосовно моєї поїздки за кордон» пише він матері 12 травня), але не визначився з датою. Він вибирає 1836 рік, оскільки, по-перше (зовнішня причина), легко знайти попутників («Ніколи за кордон не їхало так багато, як саме тепер») і, по-друге (внутрішні причини), накопичується тягар невдач останніх петербурзьких років. Гоголь зазнає фіаско як ад'юнкт-професор (у грудні 1835 року його звільняють з посади), а також як журналіст (непорозуміння з Пушкіним). Отож Гоголь відчуває нерозуміння з боку співвітчизників – «немає пророка у своїй вітчизні». Не пов'язаний більше ніякими зовнішніми зобов'язаннями з Петербургом, він може полишити Росію, щоб «розвіяти свою печаль».

Італія з самого початку разом з Німеччиною та Швейцарією входить до маршруту подорожі. На початку XIX ст. у Росії з новою силою прокинулася ностальгія за Італією. Поети (Пушкін, Веневітінов, Баратинський та ін.) оспівують її, російські дворяни та інтелігенція відвідують її, студенти Академії мистецтв сподіваються на стипендії на поїздку до неї.

Гоголь залишається вірним цій традиції, коли присвячує «Італію», свій перший вірш після закінчення гімназії (1828), цій країні загальної ностальгії. Вірш, цілком у дусі тодішніх уявлень, виражає тугу за теплом, багатством кольорів, красою та мистецтвом. Через три місяці Гоголь публікує «Ганса Кюхельгартена», в якому чітко проступає та ж сама ностальгія за півднем. 1835 року нотатки про Італію прориваються в «Невський проспект», а 1836 року – у «Петербурзькі записки», що є свідченням того, що Гоголь не перестає думати про неї.

Подорож спочатку проходить через Німеччину і приводить до Швейцарії, а звідти в листопаді в Париж до Данилевського, з яким вони розлучилися в Аахені, оскільки епідемія холери унеможливило в'їзд до Італії. Як тільки з'являється перша можливість, а це сталося в березні 1837 р., Гоголь разом із І. Ф. Золотарьовим вирушає в омріяну подорож, і вони оселяються в Римі на ViadiIsidore, 17 (перше перебування в Римі з кінця березня до середини червня 1837 р.). Пізніше до них на два-три місяці приєднується Данилевський (з кінця квітня до червня). Вони часто зустрічаються з Балабініми, Репнініми, княгинею Волконською та російськими митцями. У Римі Гоголь також зустрічається із А. М. Карамзіним, сином Миколи Михайловича Карамзіна.

З кожним днем Гоголь усе більше захоплюється Римом. «Що я маю сказати тобі про Італію? Вона прекрасна. Спочатку вона не так захоплює, як це відбувається з часом. Лише тоді, коли ти все більше в неї придивляєшся, тоді ти бачиш і відчуваєш її таємну звабливість. У Рим захоуєшся дуже повільно, поступово – але потім на все життя. Одним словом, уся Європа лише для споглядання, але Італія для життя» (1837 р., із листа Данилевському). Його ентузіазм заходить настільки далеко, що він навіть хвалить безсоння Золотарьова, бо воно є свідченням його мистецької натури. Гоголь постійно в піднесеному настрої, безтурботний і заражає друзів своїм щасливим станом. Дуже неохоче він залишає місто перед настанням спеки, щоб разом із О. О. Смірною провести літні місяці на німецьких водах. Там у нього відразу ж прокидається туга за Римом.

Друге перебування в Римі (з середини жовтня 1837 до початку липня 1838 р.) ще насиченіше, ніж перше. «І коли я нарешті вдруге побачив Рим, о, наскільки кращим, ніж раніше, він мені здався! Мені здалося, ніби я побачив свою батьківщину, на якій я не був декілька років і в якій жили тільки мої думки. Але ні, це стосується не моєї земної батьківщини, я побачив батьківщину своєї душі, де моя душа жила задовго до мене, перш ніж я був народжений у світі» (1838 р., лист Балабіній). А Данилевському він пише так: «Що стосується мене, то я ще ніколи не почувався зануреним у таку спокійну душевність. О, Рим, Рим! О, Італія! Чия рука вирве мене звідси!» (1838 р.). Мабуть, це був взагалі найщасливіший час у житті Гоголя. Контакти з митцями стають тіснішими, також Золотарьов ще раз приїздить у Рим. Робота над «Мертвими душами» успішно просувається.

Під час третього перебування в Римі (з середини жовтня 1838 до початку червня 1839 р.) захоплення відновлюється не відразу. Його реанімує лист Балабіної, після якого розпочинається третє «прочитання». З грудня 1838 до лютого 1839 р. Гоголь разом із поетом В. А. Жуковським, який супроводжував спадкоємця трону в його подорожі Європою, розпочинає четверте «Читання Риму». Озброївшись олівцями та пензлями, вони відвідують найкрасивіші місця вічного міста. Ці спільні переживання знову роздмухують вогонь гоголівського захоплення. Незабаром після від'їзду Жуковського, коли Гоголю «вперше в Римі стало сумно», приїздить московський професор історії М. П. Погодін. Він також характеризує Гоголя під час свого перебування як жвавого та активного гіда-чічероне.

У кінці третього етапу Гоголю доводиться пережити хворобу і смерть свого друга Йосипа Вієльгорського, який належав до супроводу спадкоємця трону і був змушений залишитися в Римі через захворювання. Знову розставання з Римом болісне, знову відразу ж після від'їзду його туга за ним безмежна. «О, Рим, Рим! Мені здається, що я не був у тобі п'ять років. Крім Риму, немає більше жодного Риму на світі, хочу сказати – ніякого щастя і ніякої радості, а Рим це більше, ніж щастя і радість» (1839, лист Шевирьову).

Зиму наступного 1839/40 року Гоголь проводить у Росії, щоб влаштувати майбутнє обох своїх сестер. Повернення до Риму, на яке він покладає всі свої надії, затягується через відсутність коштів. Зрештою на допомогу приходять його покровитель і друг Жуковський.

Але після зупинки у Відні, де Гоголь після інтенсивного творчого напруження переживає важке потрясіння й опиняється за крок до смерті, у нього більше немає захоплених слів про красу Риму (четверте перебування з кінця вересня 1840 до початку серпня 1841 р.). Він повністю присвячує себе «Мертвим душам» та ізолюється від зовнішнього світу. «Я нічого не пишу тобі про римські події, про які ти мене запитуєш, – пише він Данилевському. – Я більше нічого не бачу перед собою, і в моєму погляді відсутня життєва увага новачка. Усе, що було мені необхідним, я увібрав у себе і заховав у глибині моєї душі. Там Рим залишається навечно як святиня, як свідок чудесних явищ, які сталися зі мною». Та попри ці письмові заяви він усе таки продовжує здійснювати екскурсії Римом та

його околицями разом зі своїм другом та співмешканцем Анненковим (у Римі з травня по серпень 1841 р.). Гоголь показує Анненкову Рим із таким захопленням, ніби це він його відкрив. Анненков допомагає йому із чистовим записом «Мертвих душ».

Через їхній друк відбувається друга поїздка до Росії (з середини жовтня 1841 до початку червня 1842 р.). Друзі-слов'янофіли, особливо Аксакови, висловлюють невдоволення його захопленням Італією. В їхніх очах вона виглядає «безсоромною» та «дурью». Цю думку резюмує А. М. Язиков (у листі брату від 21 червня 1842 року): «Багато хто боявся, що він (Гоголь), поки він жив за кордоном, перейме тамтешнє і з російського національного художника перетвориться на італійського». У Росії Гоголь почувається незатишно, так, ніби його «перенесли на чужину». Він тяжко сприймає труднощі з цензурою. У ньому з новою силою прокидається туга за його «тихим куточком» у Римі.

Проте коли його бажання здійснилося (п'яте перебування з середини жовтня 1842 до кінця квітня 1843 р.), здається, що його очі знову не хочуть дивитися на Рим. «... щоб сказати правду, для мене вже давно мертве все, що мене тут оточує, і мої очі все частіше дивляться лише на Росію, і моя любов до неї не має меж» (1842 р., лист Шевирьову). Але знову, усупереч своїм заявам, на початку цього ж таки року (з кінця січня до кінця травня 1843 р.) він майже щодня супроводжує Смірнову в екскурсіях по Риму, вводить її у «свій» Рим. Смірнова підтверджує любов Гоголя до вічного міста. Такої ж думки і Язиков, якого Гоголь привіз з собою з курорту і який мешкав у будинку Гоголя з початку жовтня 1842 до весни 1843 року. Ще 1846 року він пише: «Звичайно, ти вже в Римі і я вітаю тебе з поверненням у твоє улюблене місце перебування». Проте свідчення Ф. В. Чижова, третього співмешканця на Via Felice взимку 1843 р., підтверджують листи Гоголя. За його словами, Гоголь був мовчазним і похмурим.

Після цього Гоголь два роки перебував далеко від Риму. Протягом зими 1843/1844 рр. він був разом з О. О. Смірною, Віельгорськими та Сологубами в Ніцці. Разом із Смірною вони часто читають релігійну літературу, і Гоголь стає її духовним наставником. Зиму 1844/1845 рр. він проводить у Жуковського у Франкфурті-на-Майні, за винятком коротких відвідин у Парижі Віельгорських та А. П. Толстого.

На початку шостого перебування (з кінця жовтня 1845 до початку травня 1846 року), здається, що стара любов знову починає оживати. Гоголь вітає вічного Петра, Колізей, Монте Пінчіо та «всіх наших старих друзів» (1845 р., лист Смірновій). Говорить весело, сподівається на поліпшення свого здоров'я, на цілюще повітря, м'який клімат. «Я покладаюсь на Господа, на Рим та на тутешнє цілюще повітря» (1845, лист Язикову). У грудні 1845 року він спостерігає за чотириденним візитом царя до Риму, проте загалом римські новини його більше не цікавлять. Фізичний стан Гоголя погіршується на очах.

Дві зими, 1846/47 та 1847/48 років, Гоголь проводить у Неаполі, оскільки там тепліше і комфортніше для його здоров'я, а також ближче до Єрусалиму (1846 р., лист Погодіну; 1847 р., лист Аксакову). Рим стає лише перевалочним пунктом. Під час триденного перебування з 12 по 14 листопада 1846 року, Рим залишає його байдужим. Його не підбадьорив навіть «вражаючий прояв загального народного захоплення теперішнім, дійсно достойним папою». Про останнє перебування в Римі проїздом у жовтні 1847 року він взагалі не згадує. У лютому Гоголь вирушає з Неаполя в прощу до Єрусалима. У Рим він уже більше ніколи не повертається.

Важливою передумовою пізнання країни через знайомство з її жителями та культурою є знання її мови. Саме тому питання про те, наскільки добре Гоголь володів італійською, було поставлене на самий початок дослідження Зігрід Ріхтер. Вона зазначає, що завдяки листам Данилевського до Шенрока, ми знаємо, що 1836 року, перебуваючи в Парижі, Гоголь

брав уроки італійської в молодого француза Ноеля і, як і інші ніжинці, які зібралися на той час у Парижі, сердечно з ним заприятелював. У Римі Гоголь продовжив заняття з італійцем Гріфі. Ще у 1842–1844 роках він виписав собі італійську граматику та лексикон, тобто він також вивчав і теорію мови.

Яскравим свідченням того, що Гоголь досить швидко почав розуміти розмовну італійську, є його розповіді про народне життя. Він розуміє навіть лайку дітей та непристойності рознощиків води, що говорить про неабияке володіння мовою. Отож він не відчував ніяких труднощів у розумінні театральних вистав.

Навесні 1838 року Гоголь спілкується з польськими священниками російською, оскільки, за його словами, французькою та італійською він краще читає, аніж говорить, та й взагалі не має здібностей до вивчення мов. Але вже у квітні цього ж року він відчуває себе в змозі відчихвостити поштмейстера італійською: «... і я починаю відразу ж лаяти поштмейстера італійською, якщо він взагалі мене розуміє». А Шенрок повідомляє (вочевидь, ідеться про 1837 рік, оскільки він посилається на звістку Данилевського із Риму), що Гоголь в одній із остерій без підготовки виступив з промовою італійською перед російськими художниками. Тому польське джерело ми можемо проігнорувати. Гоголю, очевидно, не хотілося в спілкуванні із «земляками» користуватися іноземною мовою. Саме в ці перші безжурні роки свого перебування в Римі Гоголь так багато спілкується зі своїми італійськими друзями. Він також радить В. А. Панову (з вересня 1840 до кінця квітня 1841 р. у Римі) підшукати собі для мовної практики італійську домогосподарку, з якою буде приємно бесідувати. Сам Гоголь говорить італійською абсолютно вільно і, вочевидь, цілком охоче. Для своїх земляків, які не володіють мовою, як, наприклад, Язиков, він залюбки виступає як тлумач. Проте його вимова була далекою від досконалості, один із його російських друзів називає її «жахливою».

Наскільки добре Гоголь володів письмовою італійською можна судити, окрім окремих розсипаних по різних творах італійських фразеологізмів, також по двох листах, написаних італійською, один з яких був адресований Балабіній, а інший – лікарю Гартману. Ми не мали змоги познайомитися з іншими написаними Гоголем листами італійською, наприклад, листом власнику остерії Челлі, у якому Гоголь прохає його опікуватися Анненковим, «*postro roveroammalato*». Крім того, нам відомо також про написану італійською статтю для однієї із римських газет.

Лист Балабіній написаний досить гарною італійською, попри окремі граматичні помилки та часті помилки в орфографії. Що стосується сталих виразів, то вони формулюються напрочуд влучно і доречно, що є нетиповим для іноземця. І все ж, кожний італієць відразу б помітив, що листа написав іноземець. Другий лист справляє враження, ніби за чотири роки, що минули після написання листа Балабіній, Гоголь повністю забув італійську. Хоча помилки можна пояснити важкою непрямою мовою, якою він користується, чи поспіхом під час написання. Якщо говорити в цілому, то письмовою італійською Гоголь володів напрочуд добре.

З читанням «нашою другою рідною мовою», як він любовно називає італійську в спілкуванні з Данилевським і тим самим позначає ступінь свого знання, на думку німецької дослідниці, у нього взагалі не було жодних проблем. Гоголь заглиблюється в класичну та бурлескную поезію Італії: він розуміє навіть літературу, написану на діалектах. Також і переклад «*L'ajjonell'imbarazzo*» Гірауда (Giraud), мабуть, не був для нього занадто складним. Як вказує Сперанський, Гоголь занадто точно передає оригінал, чіпляється за кожен звук, дослівно перекладає фразеологізми і таким чином більше тримається «другої рідної мови», аніж першої.

Підсумовуючи, можна сказати, що Гоголь після ґрунтовної підготовки вже 1837 року без труднощів розуміє і трохи розмовляє італійською, що починаючи з 1838 року, він коректно і вільно розмовляє і вживає фразеологізми і навіть пише. Цього року він активно читає італійських авторів. 1840 року він наважується давати уроки італійської Панову. Слід зауважити, що в одній із присвят, датованій 1843 роком, Гоголь італізує своє ім'я. «На згадку. LoGo – N.».

З. Ріхтер зауважує, що Гоголь не дружив із жодним італійцем (за винятком Данилевського, у нього не було довірливих стосунків також із жодним співвітчизником), проте він ніколи не пропускав нагоди познайомитися й поспілкуватися з італійцями.

З місцевою освіченою елітою, яка тоді, так само як і сьогодні, опозиціонувала себе до зовнішнього світу, Гоголь, здається, так і не знайшов безпосереднього контакту. Якщо виникала потреба у зв'язках, наприклад, щоб отримати доступ до приватних галерей чи колекцій монет, то Погодін завжди підключав С. П. Шевирьова, який з 1829 по 1832 рік жив у будинку княгині Волконської як вихователь її сина й у 1838/39 роках, під час своєї другої італійської подорожі, по черзі з Погодіним опікувався Гоголем. У разі потреби Шевирьов міг скористатися зв'язками впливової княгині. Сам Гоголь був далекий від цих кіл, хоча й зустрічався з деякими знаменитими митцями та вченими на вечорах княгині, наприклад, завдяки їй він познайомився з народним поетом Беллі. Подібним чином Гоголь знайомиться і з певним колом учених.

Як і всі росіяни, Гоголь отримує аудієнцію в кардинала Меццофанті. Він високо оцінює його мовний таланти, проте, як розповідає Анненков, не може стриматися від того, щоб не спародіювати дуже веселим способом концентровану повільність кардинала під час висловлювання. Кардинал мав звичку повторювати слова так довго, поки не знайде продовження своєї думки. За неабиякої жвавості немолодого кардинала, це створювало певну комічність, що її дуже винахідливо зобразив Гоголь. Він злегка нахилився вперед та, імітуючи голос і рухи президента «пропаганди», почав вертїти в руках капелюха і промовляти на зразок італійської скоромовки: «...який у Вас чудовий капелюх... чудовий круглий капелюх, він також білий і дуже пасує – це дійсно чудовий, білий, круглий, пасуючий капелюх» і т. п.

У перший рік перебування в Римі Гоголь неодноразово зустрічається в товаристві Репніних та Балабіних з аббатом Ланчі. Проте менше ніж через рік, у квітні 1838 року, у нього не трапляється жодної нагоди передати йому їхні вітання, а в квітні 1839 року Гоголь зізнається, що їхній зв'язок обірвався. Проте він скрупульозно і залюбки виконує забаганку Балабіної, заговорити з першим аббатом, який йому зустрінеться. Це стало відправною точкою для нового знайомства, що виявляється особливо цікавим для Гоголя з огляду на те, що аббат був поетом: «...він пише дуже пристойні вірші». Як довго тривала ця дружба, нам не відомо.

З банкіром Валентіні, який обслуговував росіян у Римі, Гоголь мав лише суто ділові стосунки, відповідно він не вхожий у його коло.

З. Ріхтер окреслила коло знайомих Гоголя серед освічених італійців. Більшість його друзів – це «маленькі» люди, його безпосереднє оточення. Гоголь уміє «цікаво» спілкуватися з народом. У нього гарні стосунки з його господарем Челлі, хоча той і надокучає йому своїми постійними проханнями грошей. Протягом кількох років він був його постояльцем на *via Felice* і після деякої перерви знову хоче повернутися до нього. Коли померла господарка Данилевського Роза, то він повідомляє про це своєму другові. В одному із листів Іванову він згадує Луїджі, кельнера з кафе «Фальконе». Якщо на вулиці йому зустрічався слуга Жуковського, то Гоголь неодмінно цікавився в нього самопочуттям його пана. Після від'їзду Жуковського Гоголю коштувало чималих зусиль, щоб позбутися цієї звички. Гоголь розлого

описує сварку та примирення з кельнером Джузеппе: «...але після того, як я, двічі пообідавши в іншій кімнаті, наніс йому удар прямісінько в серце, я, зрештою, помирився з ним і тепер він обслуговує мене краще, ніж будь коли, зі зворушливим, майже батьківським благоговінням». Як холостяк, Гоголь охоче проводить частину дня в остерії чи кафе «Греко». Таким чином легко встановлюється комунікація з персоналом, який обслуговує. Гоголь має популярність, хоча його надмірна перебірливість часто завдає клопоту прислузі. Анненков спостерігає за тим, як кельнер, стільки разів, скільки цього вимагає Гоголь, замінює тарілку «з незмінно доброзичливою посмішкою», «як той, хто вже звик до забаганок дивного forestiere (іноземця), якого він називає синьйор Ніколо». Після обіду Гоголь і кельнер разом жартують над одним із народних звичаїв.

У «Фальконе» кельнери охоче розповідають про те, як спритно обманює їх синьйор Ніколо, коли йдеться про те, щоб отримати страву ще до того, як у храмах прочитають Ave Maria (церковне розпорядження дозволяло відкривати остерії лише після прочитання молитви).

Більшість подорожніх росіян звернула увагу на те, наскільки вільно та вправно володіють словом прості італійці, особливо власники постійних дворів та представники професій, які часто контактують з мандрівниками (Анненков). О. О. Смірнова говорить про «достойну уваги поштивість» італійської обслуги, якою, окрім них, відзначаються хіба що росіяни. Схоже спостереження робить і Йордан. Тому те, що Гоголю подобається подібне спілкування, уже не викликає подиву. Про що ж він розмовляє з простим народом? Про речі повсякденного життя, про народні звичаї. Зокрема, він записує зі слів одного італійця випробуваний засіб для поліпшення травлення, або ж вислуховує чергову квартальну плітку.

З очевидним задоволенням він передає М. П. Балабіній новину про те, що з двома «із її подруг, дівицями Конті» сталися «справжні романи і справді в душі італійського середньовіччя. Ці дівиці, товсті й огрядні, тому не дуже слідкують за модою. Вони постійно скаржилися на тиранію збоку матері, яка не відпускала їх у собор святого Петра, якщо там було багато іноземців. Отож обидві дівиці по самі вуха закохалися у двох жандармів, але оскільки внаслідок тиранічного ставлення матері не могли часто з ними бачитися, то вони вирішили вдатися до вельми оригінального способу, а саме: почали підливати матері щодня в певний час добрячу порцію опіуму. І допоки та спала, дівиці приймали своїх любчиків. Одного разу мати ще не встигла заснути, коли одна із дочок, котра саме, я зараз не можу пригадати, якій нетерпеливилосся зустрітися зі своїм жандармом, полізла до неї під подушку за ключем від дверей. Мати прокинулася і вирішила посилити нагляд, а дівиці у відповідь збільшили дозу. Зрештою, мати застає жандармів у кімнаті своїх дочок. Тим, завдяки знайомству з одним поважним монсеньйором, вдається одружитися зі своїми друзками, і тепер заміжні дівиці Конті живуть і харчуються в основному коханням, оскільки жандарми бідні, як церковні миші, а мати, зі свого боку, не хоче давати їм ані шеляга».

До Гоголя доходять і «романи» зі світу аристократії, їх він також переповідає своїй колишній учениці. Проте він висвітлює суто людські перипетії, наприклад, трагічне становище дівчини, яку покидає наречений і яка помирає від розпачу. В оповіді відсутній локальний колорит, адже Гоголь незнайомий зі стилем та способом життя Дорії, так звати цю дівчину, хоча він постійно цікавиться світом аристократії, наприклад, вивчає написи на могильних надгробках римських вельмож. І навпаки, він до найменших дрібниць знайомий з дрібнобуржуазним середовищем. Це й не дивно, адже він постійно перебуває в ньому, йому варто лише висунути голову з вікна, щоб дізнатися останні новини. «Я живу, як ти, очевидно, знаєш у тому ж самому будинку, на тій же самій вулиці via Felice, № 126. Навколо мене ті ж самі знайомі обличчя, ті ж самі німецькі художники з вузькими борідками, і ті ж

самі кози, також з вузькими борідками, ті ж самі розмови про те ж саме ведуть мої сусідки, висунувшись із вікон. Так само лунають крики і бурмотіння Анунціат, Роз, Дінд, Нан та інших жінок, вдягнутих, попри холодну погоду, у вовняну одяжину та стоптане взуття» (1839). Навіть 1847 року, коли Гоголь вважає, що все навколишнє для нього померло, він бере активну участь у долі одного римського листоноші. Він довідується, чи того дійсно звільнили, готовий поручитися перед начальством у його невинуватості, у разі, якщо той потерпає, готовий викласти з власної кишені 60 наполеондорів (золота монета вартістю 20 франків – прим. перекладача).

Не менш уважно Гоголь спостерігає і за віддаленим соціальним середовищем. Зокрема, він пише своїм сестрам про вдягнутих у чорне абатів та чисельних монахів у характерному вбранні своїх орденів. Їхній одяг він описує детально і дуже точно. Абасти – це те, «що найбільше говорить про Рим», тому Балабіна і велить йому привітати першого абата, який йому зустрінеться в Римі. На вулиці вони забезпечують збереження різноманітності кольорів. «Ти мав би надивитися на монахів та аббатів, якими вулиці всіяні, як маком» (1837, лист Данилевському). І якщо «нашому брату меццо-художнику в Колізеї потрапить на пензель освітлений сонцем монах-капуцин, то він справлятиме надивовижу мальовничий ефект». Так само уважно Гоголь розглядає кожного жебрака чи вуличного хлопчика, якщо вони виділяються якимись хоч-трохи характерними рисами, а також красунь з міста та околиць (Анненков). «А якби ви бачили, як тут одягаються селянки, мешканки великих сіл та міст! – Чудо, просто чудо! Деякі з них довершені красуні» (1838 р., лист сестрам).

Він навмисне проводить Погодіна пішки через міські квартали, у яких найбільше пульсує життя, через єврейський квартал і квартал Трастевере. Гоголь навіть знайомий з мовою жителів Трастевере, «які так пишаються своїм суто римським походженням» і ніколи не одружуються з «чужаками», тобто з римлянами з іншого берегу Тібру (1838 р., лист Балабіній). Гоголь обожає «безпосереднє життя» і почувається найкраще в тих місцях, де він має можливість робити цікаві спостереження.

На завершення вважаємо за необхідне вказати також на ще одне джерело, яке може дати цікавий матеріал для знаходження відповіді на поставлене К. Шаргіною запитання, а саме роман шведського письменника К'еля Йогансона «Світ Гоголя» в українському перекладі А. Роліка, опублікований у журналі іноземної літератури «Всесвіт» (2018. № 9–10, 11–12; 2019. № 1–2).

ПРОЗА, ПЕРЕКЛАДИ, РЕЦЕНЗІЇ

Надія Онищенко

ХРЕСНА ДОРОГА КАНАДСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

Галина Кравчук. У чужій далекій стороні... – В.: ПП СЕРГІЙЧУК М. І., 2021. 200 с.

Заслужена журналістка України Галина Устенко-Гайдай назвала це історико-документальне видання авторською сповіддю. У післямові вона пише: «Впевнена, не те що обізнані академічні історики, науковці, краєзнавці, а й не одне покоління українців і не знали, і не уявляли, як свідчить оця документальна розвідка в минуле, яку жертву на розвиток світової цивілізації поклали наші земляки, сини і дочки України. Тяжким і безпросвітним було входження понад століття тому у світ Канади перших її романтиків – буковинських, галицьких, волинських, русинських... Їхня молодість була віддана непосильній праці. Їхня любов гартувалася неймовірними фізичними навантаженнями, а їхня мрія у дуже-дуже багатьох переселенців заглибилася у прощальні молитви по дітях, по найрідніших, котрим вони омріявали щастя,

а мусили скласти ту мрію на віттар довічного болю і скорботи на далекій, заокеанській землі бажаного, але назавжди засмученого щастя».

Перший розділ Галина Кравчук назвала «Мрії, сльозами обмиті, та пам'ять, застигла в бронзі й граніті». На межі ХІХ–ХХ століть русини-українці із земель, що входили до складу Австро-Угорщини, утікаючи від чужинецького гніту, злиднів та несправедливості, у пошуках землі, волі та кращої долі для себе та дітей своїх вирушили аж за океан, до далекої Канади.

Потребуючи дешеву робочу силу, уряд Канади почав тоді дуже активну кампанію з переселення. Представники канадських агенцій в Європі та корабельних компаній всіляко переконували людей покидати все і переїжджати до «найбагатшої під сонцем країни», обіцяючи їм майже райське життя. Це все було дуже далеким від правди, бо приїхали наші люди не на готові господарки, а на землі, що їх віками не торкалася людська рука. Далекими від правди виявилися й обіцянки про те, що канадський уряд забезпечить їх усім необхідним на початковому етапі їхнього поселення.

«Типовою картиною того, що застали тут наші іммігранти, є спогади галичанина Миколи Кольби, вихідця з мого родинного села Цішки (Чішки) Золочівського повіту, – пише авторка і наводить їх. – Осів я на землю, але то тільки ніби на землю, бо в дійсності не було землі, лише багно, каміння й, мабуть, від створення світу рукою неткнений праліс...»

Сотні подібних свідчень з описами реальних умов життя першопоселенців зберігаються в родинних архівах, на сторінках тодішніх часописів, у державних архівах Канади. Їх ретельно дослідила авторка. А ще побувала в історичних місцях, що засвідчують трагічні події 1899 року.

Дорожній знак з написом «Місце історичного значення» веде до озера Паттерсон і спільної Могили в околиці Ольга. Сьогодні ця Могила є основною складовою частиною меморіального комплексу площею близько 7500 квадратних метрів, що 1990 року набув статусу місця історичного значення муніципалітету Россбирн. На гранітній панелі лицьової сторони більшого каменя викарбувано: «Тут спочиває 42 дітей і 3 дорослих і всіх числі померлих, по імен яких лише сам Господь знає. Вічна їм пам'ять». Нижче вказано, що вони померли від скарлатини біля озера Паттерсон 10–30 травня 1899 року в час слов'янської імміграції до Манітоби. На бокових гранітних панелях українською та англійською мовами викарбувані імена.

Посилаючись на канадські джерела, Галина Кравчук докладно описує, як непривітно зустрічала Канада наших людей, що й спричинило смертність дітей та дорослих. Вона вказує на те, що десятиліттями про цю трагічну сторінку історії українських та польських поселень у Манітобі, крім рідних та свідків, ніхто ніде не згадував. Тільки 1964 року місце трагедії відвідав науковець Михайло Марунчак, котрий зустрівся з піонерами околиці. У «Студіях до історії українців Канади» він описує їхні спогади.

Надворі було не по-весняному холодно, падав дощ і мокрий сніг. Жінок з дітьми посадили на вози, чоловіки йшли за ними пішки. Дісталися бездоріжжям на місце десь опівночі. Неподалік озера вдалося підняти одне велике шатро з двома стовпами посередині, у якому мало поміститися змокших до нитки близько 250 душ.

Доводилося гріти воду з озера і мочити в ній сухарі. Великого вибору не було: бараболя, крупа, кулеша. Найбільше недоїдали діти. Молока не було в перших днях цілком. Їли те, що старші.

Усіх огорнув жах, коли помер п'ятирічний синок Антона і Анни Калишин, за ними осиротіли Микола і Ксеня Майданюк, які втратили двох синів... Омиваючи свої мрії гіркими сльозами і сивіючи від горя, батьки хоронили дитячі тіла в чужій, ще промерзлій землі. Деякі родини до кінця травня втратили над озером усіх своїх дітей...

Іван Швалюк, який приїхав 15-річним хлопцем, розповідав: «Могилками цвіту нашого ми встеляли простори канадської прерії. У тяжких умовах піонерства не видержували молоденькі тіла. Історія нашого поселення в Канаді повинна занотувати, що за сьогоднішній поступ ми платили великі жертви...»

З ініціативи Асоціації українських піонерів, починаючи з 1984 року, в останню неділю липня нащадки перших поселенців збираються біля Могили на священну панахиду, щоб вшанувати пам'ять предків і помолитися за їхні душі.

Філологиня і педагогиня за фахом Галина Кравчук, котра проживає з родиною у Вінніпезі з 1989 року, міркує: «Для нас, сучасників, це святе місце стало символічним мостом між поколіннями, до якого ведуть стежки й дороги, прокладені нашими піонерами понад століття тому. І ми повинні все зробити для того, щоб вони не заростали забуттям, і щоб цей міст витримав вагу прийдешніх поколінь».

У другому розділі «За моря широкі, у світі незнані...» читаємо про причини еміграції українців і їхню нелегку адаптацію за нових обставин.

Примусова еміграція з етнічних українських земель, захоплених царською Росією в XIX столітті, була спрямована на Далекий Схід (Зелений Клин), до Середньої Азії та Передкавказзя. Населення земель, що входили до Австро-Угорської імперії, переважно

мігрувало на Захід. Значно посилювався процес еміграції на межі XIX–XX століть. Він був дуже інтенсивним у Галичині, Буковині, Закарпатті і дещо слабше охоплював Холмщину та Волинь. Між 1890 та 1913 роками згадані землі покинуло від 700 до 800 тисяч осіб. Ця міграція була спрямована до США, Канади та Південної Америки. Найбільше людей виїжджало до США. Значною економічною підтримкою були сезонні заробітки в Пруссії, Чехії, Румунії, Данії.

Міграція населення різко припинилася в роки Першої світової війни й відродилася лише після її закінчення. Через урядові обмеження вона була менш чисельною, але почала охоплювати Волинь та Полісся. Змінився й напрямок переселень – до Аргентини і більше до Канади. Найінтенсивнішою була еміграція в 1927–1929 роках. Зменшилася вона в період економічної кризи та зовсім припинилася в 1931–34 роках і відновилася лише перед Другою світовою війною, охопивши Уругвай, Парагвай, Перу та інші «екзотичні» країни світу.

Друга світова війна стала причиною нових демографічних змін. З УРСР та Криму вивезли майже все німецьке населення та кримських татар. Частину українського населення евакуювали на Північ і до Сибіру. Із західних земель на примусові роботи до Німеччини вивезли 441 тисячу працездатних людей. Водночас майже 100 тисяч українців виїхали до США, Канади, Аргентини, Бразилії, Венесуели. Вони згодом стануть основою найбільшої в історії української політичної еміграції.

Цілині землі необжитих канадських степів простягалися сотнями миль від Великих озер до передгір'я Скелястих гір. Володіючи такими майже неосяжними просторами, Канада в другій половині XIX століття мала серйозні економічні труднощі. Вихід уряд убачав у заселенні та освоєнні цілих земель і перетворенні їх в агрокультурний регіон. З цією метою було утворено першу західну провінцію – Манітобу, на території якої розташовується центр Канади, і 1872 року прийнято закон про землі Канади.

Подати письмове прохання на земельний наділ мав право чоловік, якому виповнився 21 рік. Пізніше таке право надали й жінкам, знизивши вік до 18 років. Оплативши 10 доларів за реєстрацію, переселенець отримував тимчасову довідку з указаними координатами земельного наділу й починав обробляти свою землю, те святе й найдорожче, заради чого переїхав на інший кінець світу, міг починати нове життя. Його умови були незavidними в канадських степах. Перші переселенці жили в землянках та в хатах, зведених з блоків землі, переплетеної густим та міцним корінням. Стіни обклеювали газетами. Вони тримали тепло протягом шестимісячної зими, а в літню спеку холодили.

Щоб перетворити канадські степи в найбільшу житницю Заходу, потрібно було більше робочих рук, що їх на той час було дуже багато в Європі. Дорогу до Канади, крім британців та інших «бажаних» переселенців, знайдуть і нетрадиційні «небажані» іммігранти із Західної Європи, зокрема й тисячі українців. З цього приводу в парламенті відбувалися серйозні дискусії. Дуже негативно проти українців були налаштовані консерватори, але міністр внутрішніх справ Сифтон, колишній член уряду Манітоби, адвокат за професією, був переконаний, що наш селянин, котрий з покоління в покоління працював на землі (і привезе з собою не лише дрібний сільськогосподарський інвентар, а й плуг), буде для Канади кориснішим від того, хто десь там в одній з канцелярій у Лондоні сидів за столом з пером у руці... Він не помилювався. Українські селяни вклали працю рук своїх у те, щоб перетворити Канаду в заможну країну. Вони залишали свої села сім'ями. Щоб оплатити переїзд, продавали все, що могли, брали в борг, бо хотіли землі і волі.

Перші десятиліття в далекій чужині для наших переселенців були не лише найважчими – вони здавалися і найдовшими. Це був період нелюдського терпіння, важкої фізичної праці, наскрізь пронизаний неймовірною витривалістю, непохитною завзятістю та

стійкістю і постійною, щоденною боротьбою за здійснення єдиного бажання: вижити, стати на ноги...

А ще довгі зими з глибокими снігами, страшними морозами, постійними вітрами й завірюхами, весняні повені, літня посуха та пожежі і кровопивці-комарі... Непривітними були і чужина, і чужинці до наших людей. Їх визискували до тих пір, поки вони не навчилися мови.

Звикаючи до нового середовища та усвідомлюючи, що для них цей край з його мовою, культурою, традиціями вже є їхньою другою батьківщиною, наші поселенці задумувалися і над збереженням власної самобутності, своєї духовної культури. Їхня набожна душа тягнулася до Бога, до батьківської віри. Вони відчували потребу своєї церкви, під дахом якої могли б молитися й гуртуватися, як це було в рідному краю.

Наші першопереселенці опинилися не лише серед мовного розмаїття, а й серед розмаїття культур та віросповідань. Походили вони з різних етнічних українських територій і були здебільшого греко-католиками та православними. З обрядового погляду вони не відрізнялися, бо визнавали східний, візантійський обряд, що вже мав власну й поважну типово українську закраску.

Наприкінці XIX століття в канадських степах осіла частина переселенців з етнічних українських земель, що століттями належали до Російської імперії. Якщо на той час в Австро-Угорщині при кожній церкві була школа, спостерігався ріст народницького руху, зближення інтелігенції (кількість якої збільшувалася) з простим людом; засновувалися культурно-освітні товариства й кооперативи, відроджувалося українське слово, наука, культура, література, преса, що сприяло зростанню національної свідомості населення, то становище українців на підлеглих Росії землях було набагато гіршим. Тут не змовкала русофільська пропаганда, було заборонено українську мову, насильницьки запроваджувалася мова російська, і над «малоросами» (так москалі офіційно називали українців) у всіх сферах життя домінували росіяни. Українське життя на цих землях, як і існування самої нації, було приречене на загибель.

Російська блудна пропаганда активно діяла й серед українців Канади. Історик Лука Мишуга пише: «... бути православним це одно, а належати до російської православної церкви – друге». У тій церкві царська воля вважається волею божою. І вона «враз з її духовенством була на услугах найбільшого ворога українського народу: російського царату, що нищив український нарід, що баламутив його і тут...»

Перші християнські церкви в степах Канади (православні і католицькі) потягнулися хрестами до неба ще наприкінці XIX століття. На відміну від старого краю, де церква була в руках держави, утримання церкви та священника було відповідальністю громади, у чому наші люди не мали ніякого досвіду. Уряд Канади не втручався в расові та релігійні питання і на прохання громади надавав безкоштовно землю під церкву і цвинтар та дерево на будівництво церкви. Місце вибирала громада. У письмовому проханні вона називала віру і народність. Уряд не ставив ніяких вимог до архітектури.

Свої церкви в Канаді люди прикрашали іконами привезеними зі свого краю та рушниками. Вони самі майстрували перші престоли й кивоти, приносили хрести, свічки й інші необхідні на престолі та в церкві речі. Їх сьогодні можна побачити в музеї Святого Володимира.

За ці перші найважчі десятиліття нашим людям вдалося пустити глибоке коріння в землю Канади. Для них та їхніх дітей ця країна була вже домом із своєю церквою, школою, українськими установами, товариствами, пресою. Серед них уже були свої професіонали: учителі, адвокати, нотаріуси, лікарі. У Канаді відчиняли двері нові бізнеси, власниками та

працівниками яких були українці. Це книгарні й друкарні, ресторани й пекарні, майстерні шевців, кравців, годинників. До послуг громади також були свої постачальники палива, ковалі, теслярі тощо.

Українці, котрі прожили в Канаді три роки, згідно з законодавством, були «натуралізовані». Тобто вважалися громадянами Канади і мали право брати участь у політичному та громадському житті. Українська громада представляла себе в місцевих радах.

Зробивши такий значний поступ уперед, українці вже вбачали своє майбутнє на вільній землі Канади, як влітку 1914 року в Європі, унаслідок конфлікту між Австро-Угорщиною та Сербією, вибухне війна. На рідні українські землі вона принесе численні жертви та руїну. Українці ж Канади, країни, що стала їхньою другою батьківщиною, і яку вони ще вчора розбудовували разом з іншими народами, «хрестом і плугом» сприяли зростанню її добробуту, стануть її... ворогами.

Війна застала наших переселенців у Канаді розсвареними та розбитими на ворожі групи, на що значною мірою вплинуло щедро фінансоване царською Росією «православ'є». Великої шкоди завдавали радикали та атеїсти. А також протестанти, які взялися українців перевести на своє, роздробити і обезсилених поодинокі чи гуртками поглинути. Це їм не вдалося. І на затятих та непокірних русинів вони затаїли злобу.

Галина Кравчук детально описує ті моральні і фізичні труднощі, що їх довелося пережити греко-католикам і їхньому духовному провідникові єпископу Никиті Будці.

Щоб засвідчити свою відданість Канаді та Великій Британії, люди постійно збиралися на сходи. 9 серпня 1914 року на громадське віче зібралося понад три тисячі українських канадців. Вони прийшли, щоб засвідчити свою лояльність королеві та імперії і запевнити уряд Канади, що вони живуть справами країни, що є їхньою другою батьківщиною. У прийнятій заяві-резолуції зазначалося: «Позаяк добробут Бритійської Імперії загрожений, ми українці, горожами Канади, ось тут зібрані, заявляємо: що оцим виражаємо нашу лояльність британському прапорові й готовність стояти в його обороні, коли цього буде потрібно».

Життя канадських українців та їхнього єпископа почало перетворюватися на пекло, коли федеральний уряд Канади прийняв надзвичайний закон про воєнні заходи, що вступив у силу 22 серпня 1914 року. Згідно з ним уряд країни отримав повне право на прийняття заходів, що гарантували безпеку та порядок у країні на період війни або у випадку заворушення. Унаслідок такої політики всіх тих, хто прибув з держав ворожого Канаді табору (Австро-Угорщина, Німеччина та інші), вважали «ворожими чужинцями». За ними могли слідкувати і кожен, хто викликав найменшу підозру в прихильності до ворога, міг бути арештований і без суду відправлений у концентраційні табори. Першою жертвою цього закону стали українці. Було інтерновано 8 тисяч 579 осіб, українців було серед них понад 5 тисяч. Їх позбавили права голосу на виборах та конфіскували весь їхній доробок. 80 тисяч осіб (серед яких більшість українці) змушені були регулярно відмічатися в місцевих поліцейських відділках.

1915 року влада в провінції перейшла в руки лібералів, котрі цькували українців у пресі і добилися закриття всіх двомовних шкіл. Згідно з угодою 1896 року в цих школах дозволялося двомовне навчання за умови, якщо в класах нараховувалося щонайменше 10 дітей однієї національної меншини. Тепер міністр освіти Торнтон розпорядився спалити двомовні читанки для українських школярів, що надійшли до Вінніпегу. Закрили і вчительський семінар, що готував учителів для двомовних шкіл.

Крім жахливої расової дискримінації, українцям наносили значну матеріальну шкоду. У читальні «Просвіта» у Вінніпезі вибили вікна, знищили бібліотеку та всі меблі. Довкола

будинку розкидали пошматовані книги та ноти, розбиті меблі, викинули на вулицю навіть піаніно.

Уряд Канади призивав українських чоловіків до канадської армії і водночас вважав українську громаду ворожою. За цією ознакою українців безпідставно звільняли з роботи, і вони змушені були змінювати прізвища. Так чинили й інші іммігранти. Тисячі українців залишалися за колючими дротами концентраційних таборів Канади аж до червня 1920 року. Їх використовували як робочу силу на лісопозаводах, у шахтах, на прокладанні доріг, залізниці. Руками інтернованих розбудовано один з найкращих державних парків Канади в Альберті, котрим милуються сьогодні туристи з усіх куточків світу.

Десятиліттями події тих далеких літ замовчувалися. Хоча Акт 1914 року стане основою інтернування громадян Канади японського походження 1941 року. Цей закон буде використано й проти французів у провінції Квебек 1970 року. Протягом довгого часу на адреси лідерів партій, урядових високопосадовців надходили листи від окремих громадян та установ щодо вирішення українського питання. А також включення теми «Інтернування українців у Канаді» до навчальних програм з історії Канади в освітніх закладах. Уряд Канади не поспішав...

Цю тему було покладено в основу розробки методів та педагогічного підходу для двотижневого курсу «Соціальна справедливість: як навчати про інтернування українців в Канаді та український голодомор». Такий курс уперше було заплановано 2011 року викладачами педагогічного факультету Манітобського університету. Це стало унікальною подією в житті заокеанських українців. Організаторами та інструкторами були професори Манітобського університету д-р Денис Глинка та д-р Орест Цап. Курс частково спонсорував фонд при Манітобському університеті, призначений для нововведень, Фондація ім. Т. Шевченка та Центр Українських Студій при Манітобському університеті.

Розділ четвертий авторка присвятила землякам з рідного села Чішки Буського району Львівської області. Серед них були Анна та Микита Кольби, у чиїх спогадах відбилися картини давнього минулого перших іммігрантів і чиїми руками була збудована в 1909–1912 роках церква Воздвиження Чесного Хреста в містечку Елма за 55 миль від Вінніпегу.

Збереглися і спогади Анни Шах, написані приблизно в 20-х роках XIX століття і названі «Путею життя». Авторка планувала видати їх окремою книжкою, але не змогла зробити це за життя. Тепер її скалічена жіноча доля читається, як проза Василя Стефаника.

Степан Копоть, 1890 року народження, син Василя та Марії Копотів, назавжди покинув рідне село 1908 року. Свої спогади він назвав «Важливіші події мого життя», що 1976 року були опубліковані у Вінніпезі в газеті «Український голос». Його родинне життя в Канаді влаштувалося дещо інакше від сповненого тривоги та переживань життя односельчанки Анни Шах. Степан згадує про важливі події релігійного, громадського та культурного життя перших українських поселенців, описує труднощі, з якими він зіткнувся, пошуки роботи...

Його син Мирослав Тарас, котрий матиною молитвою був урятований із затонулого військового корабля 21 серпня 1944 року, став відомим усій Канаді Містером Хокеєм. Його ім'я присвоєно спортивній арені в Калгарі.

Пишається наша авторка і Богданом-Борденом Бачинським відомим у Канаді й Америці лікарем-ортопедом. У 1960-х роках він винайшов метод лікування дефіциту росту в дітей шляхом застосування голкоподібних стержнів з бивнів китів та моржів, виготовлених з допомогою корінного мешканця – різьбяр. Бачинський отримав патент на найсучасніший штучний колінний суглоб, відомий як суглоб Бачинського. Він також винайшов модель спеціалізованої милиці. До 1984 року, до впровадження в Канаді універсального покриття

медичних послуг, д-р Бачинський безкоштовно лікував усіх дітей. 1996 року за багаторічну працю та значний і вагомий особистий внесок у розвиток системи охорони здоров'я на національному рівні Богдан Бачинський отримав від королеви Єлизавети II титул лицаря найпочеснішого чину ордеру Св. Іоанна Єрусалимського. 2006 року (ще за його життя) іменем лікаря назвали вулицю в місті Ріджайні.

Дочитавши «У чужій далекій стороні...» до останньої сторінки, починаєш розуміти звідки в нашої авторки отой біль за українців у Канаді. Адже Галина Кравчук з дому Жмурів народилася в родині репресованих комуністичним режимом хліборобів-колгоспників Костянтина та Ольги Жмур (Дмитрів). Її дідо Василь Дмитрів прибув до провінції Квебек 28 травня 1928 року. Поруч з його прізвищем у списках пасажирів пароплава Etpress of France зазначено, що він залишив у селі дружину Єву та однорічну дочку Ольгу, яких мав намір спровадити до Канади. З роками до села донеслися вісті, що Василь Дмитрів одружився вдруге у Вінніпезі. Один з його близьких приятелів засвідчив, що його перша дружина Єва була вивезена більшовиками до Сибіру, де й померла.

Така новина тяжко вразила Єву Дмитрів, котра сама виховувала дочку Ольгу й у Сибіру ніколи не була. На каторжні роботи туди вивезли саме Ольгу, колишню зв'язкову та станичну УПА, після арешту 17 лютого 1946 року та довгомісячних тортур у сталінських тюрмах. Життєві спогади матері Галина Кравчук описала в книзі «За Україну» (Чернігів, 2008). А в рецензованому виданні вона помістила світлину, зроблену 27 травня 2012 року. Ми бачимо Ольгу Жмур в Осередку української культури й освіти з дочкою Галиною та внуками Оксаною й Русланом під час презентації ще однієї книги «Моє село на Україні...». 2002 року Ольга переїхала на постійне проживання до Вінніпегу, та побачити батька їй не пощастило. Тут вона прожила 17 років, але не було дня, щоб вона не згадала рідне село, Україну, сусідів і знайомих, не наспівала одну з пісень її молодості.

Галина Кравчук довгий час була членкинею Управи Канадської Фундації Українського Вільного Університету в Мюнхені, фонди якої наразі перенесено до Української Канадської Фундації ім. Т. Шевченка, та жіночого алюмнату ALFA OMEGA. Галина належить до Управи місцевого відділу Ліги Українців Канади, співає в хорі при кафедрі Св. Володимира й Ольги та мішаному хорі імені Олександра Кошиця.

Її книга, як зазначив у передмові завідувач кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук, професор Володимир Сергійчук, як сплетені у вінок слова подяки і свічка пам'яті про тих наших першопрохідців за океаном, котрі забезпечили собі та нащадкам матеріальний добробут, передали їм багату духовну спадщину, щоб вони разом з іншими етнічними групами і далі добивалися розвитку Канади.

ЛЕСЯ БОГУСЛАВЕЦЬ: «Я ВДЯЧНА ВСЕВИШНЬОМУ ЗА ВСЕ...»

28 червня виповнилося 90 років українській письменниці й громадській діячці, котра мешкає в Австралії, уродженці Полтавського краю Лесі Богуславець (Олександрі Ткач), доньці нашого незабутнього земляка Дмитра Нитченка й матері та бабусі родини українських патріотів, які, живучи далеко від України, роблять для її розвою більше, ніж багато наших місцевих балакунів.

Добру справу зробило видавництво «Ярославів Вал», надрукувавши книгу оповідань письменниці «Жарти з вогнем». Читаєш ці оповідки з різних літ, де відбулися різні колізії, різні долі, різні характери українців материкової України й діаспори – і якесь рідне світло огортає твою душу. Бо стиль письма цієї книги, як і кількох попередніх, позначений іронією (і самоіронією), надзвичайно вдалим уплітанням у канву розповіді прислів'їв і приказок, умінням бачити всі складнощі людських характерів, чесноти і вади українців як нації...

Як українські емігранти спиналися на ноги

Ясна річ, нам завжди цікаво, коли письменники діаспори описують свій вимушений Ісход з України. У багатьох з нас спочатку було таке уявлення, що ось утекли наші земляки від ГУЛАГу, колгоспів, примусового засилання на роботу в шахти Донбасу – і на новому місці в Америці чи Австралії їх чекав рай. З оповідок Лесі Богуславець дізнаємося правду: усе, чого досягли українці діаспори, вони здобували тяжкою, наполегливою працею. Спочатку і Дмитро Нитченко, і його дружина Марія, і старша донька Леся, і тисячі їхніх побратимів і посестер по емігрантському щастю-нещастю мусили два роки відпрацювати на важких чи непрестижних для місцевого населення роботах. Лесі випало спочатку працювати санітаркою.

Але оскільки в еміграцію довелося йти загалом найдіяльнішій, найактивнішій верстві нашого народу, то, пройшовши той нелегкий контрактний етап, українці Австралії намагалися і знайти, кажучи словами Григорія Сковороди, сродну працю, і взялися споруджувати хати. На околицях Мельбурна, Сіднею й інших міст виростали цілі райони таких особняків українців – спочатку дуже скромні, потім вони розбудовувалися під потреби зрослих родин, дітей і внуків. А біля своїх хат українці і садочки облаштовували, і на городах вирощували овочі...

Я листуюся з Лесею Богуславець, і не раз у тих електронних повідомленнях із захопленням читаю, що пані Леся у свої майже 90 порасться на городі, а він же в неї, писала, «дуже на похилі», це не те, що по рівному із сапкою ходити. Ось у листі 7 серпня 2020 року пані Леся писала: «Я ходжу по городі, даю порядок, рву бур'ян, саджаю картоплю та салату і буряки, цибулю, кріп, боби, горох. Діти бувають раз на тиждень, часом частіше». А 27 грудня поряд з іншими новинами, що стосуються контактів з друзями в Україні,

повідомляла: «Ходжу щодня на город. У мене є сливи і абрикоси. Ожина вже закінчилась. Малина ще є і полуниці. Починають стигнути огірки (ніжинські) і цвітуть ніжинські чорнобривці. Спіє картопля, смородина і червоні баклажани (те, що зараз кажуть помідори, а за моїх часів на Полтавщині казали баклажани, і я так звикла)».

Тут зроблю відступ, щоб згадати прямо протилежну картину, про яку розповідав мій дядько Василь Дениско. Після війни він сім років служив в армії, тоді юнаків «забривали» на такий величезний строк – мабуть, кремлівські маніяки готувалися «дойти до Ганга, щоб от Японії до Англії сіяла родина моя». Коли дядько повернувся, прагнув, щоб колгосп послав його на курси механізаторів, але послали іншого хлопця. Крутити волам хвосту Василь не захотів, а розкуркулені родичі, котрі до війни втекли від розправи на Донбас, сказали, що він може влаштуватися там на залізниці і пожити на початку в них у Попасній. Так дядько і зробив. І негайно став думати про власне житло. Мої батьки допомогли: продали велосипед, рублену комору, смушеві шапки, дещо з одягу і у такий спосіб підсobili грiшми. Дядько купив хату, яку потім розбудовував у міру нагромадження коштів. Запам'яталося, як, приїжджаючи у відпустку до нас у Загрунівку, він зі скрушним подивом говорив про тих поселенців, яких привозили на Донбас із Росії: «Не розумію цих людей. Заробляють у шахті набагато більше від мене, роками живуть у бараках, гроші пропивають, їхні діти в тих бараках виростають злодіями і пияками, а вони все ждуть, коли черга на квартиру підійде. Та вже можна було по кілька хат збудувати, а вони все ждуть, щоб їм дали, і все пропивають...»

Часто згадую ці дядькові слова, коли йдеться про окуповані Росією райони Донбасу й колаборантів, що служать Путлерові. Спочатку кремлівські виродки виморили тисячі українців Донбасу голодом 1932–1933 років, потім завезли людей з абсолютно іншою, ніж в українців, психологією – психологією раба, холопа, пса, якого має нагодувати цар-батюшка на віддяку за повну покору йому і готовність загризти будь-кого, на кого вкаже царська длань. Далі були десятиліття жорстокого зросійщення краю, що формували нові покоління з психологією «ти мені – пожрать, а я тобі буду дупу лизать». А тепер кремлівський тиран з допомогою своїх військ та таких псів-колаборантів зробив спробу отримати владу над усіма українцями, знову загнати нас в імперську кошару, що розвалюється, щоб ми ту кошару їм підрихтували... Не вийшло і ніколи не вийде, скажений Путлере! І чесні люди Донбасу, що не піддалися твоїй пропаганді, разом із синами і доньками з усіх куточків України захищають Вітчизну від російських нацистів.

Даруйте за довгий відступ... Так-от, читаючи книгу Лесі Богуславець, відчуваєш радість перебування поруч зі справжніми українцями, здатними завжди творити навколо себе Український Лад і Звичай. Бо, зводячи хати і пораючи власні городики, вони не забували про головне – освіту, духовний розвиток свій і своїх дітей.

«Помалу українські емігранти “спиналися на ноги”. Будували церкву, народний дім. Гуртувалися в громади, вибирали голову й управу. Менші громади належали центральній. При кожному народнім домі відкрилися суботні рідні школи, де була заля, а у бічних кімнатках тулилися численні організації і клуби: Союз українок, Пласт, СУМ, хори, танцювальні групи, спортивні клуби, театральні групи, комбатанти, а в Мельбурні навіть окремо старечий дім. Щосуботи були забави, а в неділю після церкви йшли на виступи й концерти. Відзначали всі національні і церковні свята. Пізніше в кожному штаті, де були громади, збудували кооперативи-банки. А незабаром настав час і на весілля. Хтось наймав залю, інші приймали гостей вдома. Пізніше, як дітки стали підростати, купили ділянки в лісі й щороку від австралійського Різдва майже два тижні і Пласт, і СУМ мали для діток і молоді літні табори. (...) Все будівництво й догляд робили й далі роблять добровільно», – пише авторка в оповіданні «Чужино, чужино...».

Розповіді Лесі Богуславець про батька, матір, інших родичів (зокрема в «Моїх спогадах») належать до тих родинних історій, у яких віддзеркалюється доля всього українського народу. Якби не зменшували знову фінансування українського кінематографу, що розпочав свій злет після років вимушеного застою (що засвідчують, зокрема, перемоги на престижних кінофестивалях), то за книгами Дмитра Нитченка і Лесі Богуславець сьогодні можна було б зняти таку ж талановиту історичну сагу, як «І будуть люди» за творами Анатолія Дімарова. І, упевнена, глядачі б з таким самим душевним трепетом, як читачі Лесиних книг (чи й сильнішим, бо такий вплив мистецтва кіно), стежили б за долею Нитченкової доньки. Вона ще 14-річною, в українському таборі біля Карлсфельда, прочитавши оповідання Марка Вовчка «Олеся» (про дівчину, що завела нападників-татар у болото і сама загинула, але захистила земляків), скаже собі: треба рятувати рідну країну навіть ціною власного життя...

Автобіографічні оповідання Лесі Богуславець – це літопис формування характеру справжньої українки, яку не зіштовхнути з дороги Правди і Честі, жертвованої Любові до Вітчизни. Вона ціле життя працює для України і своєї дорогої родини, виявляючи велику стійкість у випробуваннях і відстоюванні своїх поглядів. Недарма мати Лесі казала про доньку: вона як схоче, то й нагору скочить, а як не схоче, то й під гору не підбіжить («Мої зацікавлення»).

Не так тії воріженьки, як «любії друзі»...

... Творячи круг себе український світ на чужині, українці діаспори ловили кожен новину з України. Тим часом і в Австралії відбувалися суспільні зміни – давала плоти політика багатокультурності. На емігрантів уже не дивилися як на зайвий елемент.

«З радістю і страхом слідкували за подіями удома і... нарешті омріяна надія сповнилась: УКРАЇНА СТАЛА НЕЗАЛЕЖНОЮ!

Боже, як ми раділи! Здавалося, усе так просто: «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля».

Проголошення Незалежності, Помаранчева революція... «Здавалося, нарешті Господь зглянувся над нами! Яке було це диво-щастя! Діаспора з усього світу об'єдналась. Ми тут збиралися на сходах парламенту, махали помаранчевими стрічками і скандували: «Нас багато, нас не подолати!», «Майдан – ми з тобою!», «Ющенко – так!» Збирали гроші на допомогу землякам у Києві. День і ніч слухали радіо. Слали на вибори спостерігачів. Жили Майданом... Весь світ цікавився, писав і говорив про Україну. Співчував, переживав... Ми були горді за свій народ! Була це повна перемога!» – це рядки з тої ж уже цитованої «Чужини...»

Причину того, що українці вкотре не втримують завойовані в героїчному пориві плацдарми Свободи, письменниця вбачає, цілком слушно, у відсутності єдності: «Співаємо кожної неділі в церкві: Боже, нам єдність подай!» Він дивиться, чекає, чи догадаються самі?.. Чи щось навчила їх історія?.. Чи поки що не доросли до тої омріяної ЄДНОСТІ?.. Бо не так тії воріженьки, як «любії друзі»...»

Життєві спостереження авторки над долями і вчинками людей, прагнення зрозуміти, яка та чи інша людина насправді, а що є лише її маскою, за якою ховається справжнє обличчя, вилилися в оповідання «Сусідка», «Патріот», «Чужі діла – темний ліс», «Сліпа ненависть», «Така його доля», «Чому?» та інші. Сама людина великої жертвовності й доброти, письменниця, до прикладу, була вражена в саме серце, коли її нові знайомі, забезпечені і, здавалося, інтелігентні милі люди, брутально прогнали від машини хлопчика, який пропонував помити стекла, пожалівши якісь п'ятдесят копійок для обшарпаної дитини («Чому?»).

«Не раз я думаю, що людина, як той обшліфований камінець, має в собі безліч сторін, вдача її багатогранна. (...) І ніхто не знає усіх цих прихованих вад чи здібностей, які можуть часом її зробити героєм чи, навпаки, звіром».

На жаль, так воно і є. Особливо, коли спостерігаєш за кульбітами тих земляків, що на видноті в громаді: як чинять недостойно, продаються, переходячи з партії в партію, не лише ганьблячи себе і своїх соратників чи батьків-патріотів, а взагалі сіючи в суспільстві зневіру, що потім і виливається в ретроградні результати всеукраїнських і місцевих виборів.

В оповіданні «Історія» Леся Богуславець звертає увагу на ще одну вадку українців: невміння вчитися на помилках минулого, усвідомлюючи «причини наших поразок: брак національної свідомості, отаманство, байдужість та інші недоліки, що разом перешкодили створенню власної держави...» Ця оповідка про «дебати» з братом на тему, як виховувати молодь – лише на героїчних прикладах чи й на аналізі причин, що давали змогу сусідам нас здолати, – теж читається з тихою усмішкою задуми й іронії водночас, передусім завдяки прислів'ям, якими коментує дискусію бабуся-арбітр. «Що кому болить, той про те й гомонить», «Всяк про правду трубить, та не всяк правду любить», «Не в тім сила, що кобила сива, а як вона везе», «Постимо, а сала меншає», «Ой, піч моя, піч, коли б я на тобі, а ти на коні, славний би козак був з мене...», «Хвалений борщ надвір виливають...» – які розсипи дотепних, влучних слів, справжніх перлин, що спалахують іскринками надії, – бо де гумор, там і надія! Справжній гумор, не веркосердючний і не кварталний, а той, що помножує сили...

Зустріч із динозавром

Маючи це спасенне почуття гумору й самоіронії, Леся Богуславець не боїться розповідати про несподівані смішні пригоди, що ставалися з нею. Ось бувальщина «Небажана гостя». Сюжет простий. Донька, котра мешкає на півночі континенту на острові, зібралася під час відпустки поїхати з родиною в подорож і попросила батьків доглянути хату і «худобу» – трьох курей, качку і качура, собаку й kota. Переконувала, що батькам то буде чудова відпустка – поруч океан, ростуть екзотичні рослини, гарний клімат...

«Чудова відпустка» почалася з того, що після семи років посухи у тих краях прорвало небо і, як кажуть австралійці, «дощі ішли котами і собаками» (it's raining cats and dogs). А коли розгодилося, і, зачувши чиїсь важкі кроки, авторка визирнула у вікно, то «мало не вмерла: повз хату, важко ступаючи, ішов ДИНОЗАВР!» Страховище йшло ревізувати курник, і разом із сусідкою та собакою його зрештою прогнали – «скочило на дерево і пострибало, тільки його й бачили».

Сусідка пояснила, звідки на острові взялися динозаври. Це справді був нащадок динозаврів – варан, вид, який називають гоана.

Ті, хто закоханий у фауну Австралії так, як я, у всіх тих коал, вомбатиків і качконосів, кукабар і казуарів, летючих лисиць і кенгуру, з інтересом почитають і про цю небажану гостю гоану, котра через два тижні повернулася і зачистила курник від «худоби»...

А читаючи «Тиждень біля моря», зарядите і свої батареї, бо авторка передасть вам своє сприйняття моря як символу «руху, енергії, волі. Воно, мабуть, єдине, що лишилося незагнуждане людиною». І фінал цієї оповідки:

«Попрощавшись із морем, вертаєтесь назад. Навколо темно. Вода чорна-чорна. Пісок рипить під ногами, і вони грузнуть у ньому. Тяжко ступати. Ви втомилися і вже дивитесь на свого найдорожчого та з надією затираєте пісню: «Я ж тебе, милая, аж до хатиноньки сам на руках однесу». Він мовчить, ніби вагається, а потім каже:

– Хіба докочу, а щоб донести, то навряд чи стане снаги».

Усе єднає Любов...

Найдорожчому своєму, Вікторові Ткачеві, з яким прожила в любові майже 60 літ, присвячені фінальні сторінки «Моїх спогадів»: «Я вдячна Всевишньому за все. За Вітю, за чотирьох діток і вісім внуків, за ту дрібку таланту, що дав мені писати, за подорожі на Україну і за все життя... Незважаючи на війну, на чужину, я відчувала досі завжди Його милосердя... Вітя помер 23 листопада 2012 року. Наше життя не було гладеньке. Росли діти, а з ними й проблеми. Про це я писала в оповіданні «Роковини», але все налагоджувала і єднала наша спільна Любов. Ми прожили разом без кількох місяців 60 років...»

Невдовзі має вийти ще одна книга Лесі Богуславець – про подорожі. Як і «Жарти з вогнем», це буде гарний доважок до її попередніх книг «Який Сава, така й слава», «На прощу до рідної землі», «Від Находки до Чернівців», «Моя австралійська кума», «За рідним краєм і в раю скучно», «Судженого й конем не об'їдеш».

У передмові до «Жартів з вогнем» Михайло Слабошпицький відзначив діяльність Лесі Богуславець і як письменниці, і як радіожурналістки, що вела українські програми на радіостанції «SBS» у Мельбурні, і як меценатки, котра надавала кошти для переможців Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика, на стипендії студентам Києво-Могилянської академії та Київського педуніверситету імені Михайла Драгоманова. Разом з Лігою українських меценатів її родина 2000 року заснувала премію імені Дмитра Нитченка – за пропаганду українського слова.

Зацитую завершальний абзац передмови Михайла Слабошпицького (Царство Небесне панові Михайлові, коли пишу ці рядки, надійшла сумна звістка про те, що тяжка хвороба вирвала його з наших рядів):

«Узявши до рук ту чи ту книжку Лесі Богуславець, уявімо цю світлу особу, що ось уже стільки десятиліть живе в Австралії з поглядом, зверненим на Україну. Бо ця людина, мовлячи словами Лесі Українки, в серці має те, що не вмирає...»

Хай же в ці дні до далекої Австралії полетять погляди, і листи, і слова вдячності та теплі побажання усіх, хто мав щастя спілкуватися з Лесею Богуславець та її родиною, – із Зінькова і Лютенських Будищ, Полтави і Гадяча, Києва і Львова, Харкова і Ніжина, з усіх куточків України, де вона жила в дитинстві чи побувала під час подорожей. Світло Вашої душі, пані Лесею, зоріє нам у будні і свята! З роси й води, Українко!

МЕЛОДІЯ РОЗЧАХНУТОЇ ДУШІ

Ольга Ткаченко-Попович (літературне ім'я Базалія) задекларувала себе як поетка 1998 року збіркою «Мене рятує те, що знову пишу вірші». Назва книжки повною мірою відобразила складну психологічну й моральну драму людини, котра в зрілому віці, залишивши свою країну, опинилася на протилежному краю землі серед чужих, в оточенні чужої мови, незнайомих реалій, незвичної ментальності. Але Ольга виявилася сильною жінкою. Американська дійсність, позбавлена сентиментів як до своїх, так рівно й до чужинців, змобілізувала її сили, змусила зібратися, швидко отямитися, щоб не бути викинутою на соціальні маргінеси «суспільства однакових можливостей». Ольга Базалія вступає в діалог з новою щоденністю: знаходить роботу, знайомиться з людьми, розширює коло приятелів, відшукує друзів. Чикагська українська спільнота (Базалія поселилася на мешкання в Чикаго) довго придивлялася до новоприбулої американки: як кожна усталена структура, вона не вельми поспішала виявляти свої симпатії незнайомиці.

А Ольга тим часом багато й важко працювала. Зрештою, чи ж могло бути інакше?.. Вечорами, тамуючи самотність і ностальгію, писала вірші. Добра університетська освіта і життєвий досвід (Ольга закінчила історичний факультет Львівського університету й майже 20 років викладала у Львівському лісотехнічному інституті) давали їй чимало матеріалу для поетичних творів. Помножимо його на гострий біль розлуки з Україною (хто його відчув – не сприйматиме цю фразу за патріотичну риторіку), – тоді й зрозумілим стає намагання вгамувати себе поетичними рядками, написаними материнською мовою.

З 1998 по 2006 рік Ольга Базалія видала 12 збірок (серед них «Княже намисто», «На роздоріжжі тисячоліть», «Діалог з геніями», «Поганська душа», «За межами можливого», «Роздуми про думи»... Ці та інші книги вирізняються осягненням найпотаємніших глибин людської душі, коли авторське «я» суголосне з відчуттям мільйонів пересічних громадян з різних кінців землі, переживання, думки, сподівання знаходять відгук у поетки.

Щира і відкрита, інколи експансивна і курйозна, Ольга Базалія належить до поетів, котрі зрозумілі своїм читачам, яких сприймають безпосередньо й захоплено. Коло шанувальників може бути означене як «масовий», «широкий» читач, і в цьому якраз і криється її популярність як літераторки. Звернення до традиційних поетичних форм, зрозумілих і актуальних тем наснажене бажанням донести їх до людей, позначене високим градусом емоційних переживань авторки.

Вона не є «лабораторною» поеткою, яка строго добирає слова, шліфує тропи, виважує образи. Базалія пише рвучко, хаотично, вона не стримується у вираженні почувань, може бути одночасно категоричною і сентиментальною, вибухово палкою і раціональною. Усе це відбилося в її віршах. І саме це бере за серце читача – простого, щирого – бо він бачить перед собою такого ж, як і він сам, автора. Безпосередність і природність поетичних форм Базалії в цьому випадку більш переконливі, ніж рафінований естетизм, позбавлений життєвого чуття.

Книги Ольги Базалії – то її життя, то найправдивіший життєпис її людської долі. У них – спогади про рідне подільське село зі старими вербами над ставом, батьків і родину, прекрасний і неповторний Львів, про емігрантське життя і нову вітчизну, біль і радість, розлуки і втрати, розчарування і зради. І в цій складній симфонії її душі ключовою мелодією звучить тема України. Образ України, доля України тривожить її в далекому Чикаго, заставляють, як птаху з ірію, щовесни летіти на рідні терени, зустрічатись із земляками,

школярами і вчителями, викладачами і студентами, вченими, митцями, державними діячами і політиками з єдиною думкою, єдиним сподіванням і єдиною тривогою: як вона, Україна? З чим піде в третє тисячоліття? Якою постане на дорогах історії? Напружено вдивляючись і вслухаючись у реалії українського буття, Ольга намагається вловити те нове, що народилося й росте, і шириться на її землі – дух України. Її тішить, що він уже виявляє себе – від дитячої колиски і дівочої пісні, від слова Шевченкового і шириться світом:

Дух України у Всесвіт іде.

Дух України над світом пливе.

Дух України нескорений, вільний.

Вірою, праведним помислом сильний.

Не стидаймося патріотичних почувань, не притлумлюймо в собі гарячі порухи сердечних чуттів до своєї землі, бо, мабуть, вони і є найприкметнішою ознакою справжності людської. Ольга Базалія із океанської далечі дає зрозуміти, що саме в цьому – «непроминальна наша сутність»,

Крім поезії спогадів і поезії передчувань, Ользі Базалії властиві добрий реалізм і прозора ясність спостереження. Вдивляючись в обличчя тих, хто вважає себе елітою нації письменниця дає їм короткі і влучні характеристики:

Де ті таланти,

що відроджують науку?

їх винаходи лише множать смуток.

Де мудрі, добрі й щирі вчителі?

Плекають веприків

й городи на селі.

Де журналісти,

що відкривають правді очі?

Заснули в обіймах хмелю й ночі.

Із публіцистичною нещадністю говорить авторка й про інших достойників – філософів, акторів, дипломатів, банкірів.

Як уже зазначалось, еміграція збудила Ольгу Базалію до літературного життя. Її нова батьківщина дала їй чимало матеріалів до роздумів, до образного втілення. Монумент Свободи, американський Едем, війна в Іраку, жахіття тероризму, пожежі в Колорадо, круговерт буденності, намагання влаштувати щоденний побут, вивчити дітей, матеріально підтримати родину в Україні, юні емігрантки – Роксолани – цей тематичний калейдоскоп далеко не повний і не закінчений.

Письменниця вдячна Америці за можливість жити разом із дітьми на землі, де народилася її мати. Водночас її почуття до України глибокі й сильні, їх не можуть витіснити ні американська гостинність, ні матеріальна забезпеченість. Її складні особисті рефлексії відображають думки мільйонів співвітчизників, котрі із своєї чи не своєї волі опинилися далеко за межами України й живуть у постійній роздвоєності: фізично там, душею – на рідних теренах.

Ольга Смольницька

ЛИЦАРІ, ТРОЛІ, ВИСОКІ ЗАМКИ: ЧАРІВНО-ГЕРОЇЧНИЙ СВІТ ШОТЛАНДСЬКИХ І СКАНДИНАВСЬКИХ БАЛАД

Країна скоттів, Альба... Усе це – Шотландія. Де квітнуть верес і чортополох (будяк), де – пам'ять про королів і королев та інших історичних діячів, де замки, чарівні пагорби з фейрі... Де жива пам'ять про святого Андрія Первозваного (який бував не лише в Київській Русі, а й на теренах Шотландії), де готують гагіс на щорічну BurnsNight – 25 січня, коли народився Роберт Бернс. Уже багато сказано про паралелі в українській і шотландській історії та культурі. Сама Шотландія асоціюється з героїзмом і романтикою. А що сказати про віддзеркалення цієї країни в українському дискурсі? Сьогодні можна пишатися вже конкретними здобутками у перекладі (а ще дослідженнях!) шотландських, англійських, ірландських народних і літературних балад. Зокрема, це добірки в антологіях (авторських і колективних) та часописах. Варто згадати імена Ігоря Качуровського, Максима Стріхи, Олени О'Лір та інших (зосібна, авторки цих рядків). Тематика обраних для перекладу балад широка: це історичні (героїчні), фантастичні, любовні сюжети. Сучасний український переклад балад, як помічено, свідомо спирається на збереження форми та змісту оригіналу, як і архетипної основи. Можна зазначити і науковий метод перекладу цього жанру, оскільки конкретний перекладений текст супроводжується преамбулою чи примітками (особливо якщо це історична балада) чи навіть є ілюстрацією в науковому дослідженні. Але оскільки баладна спадщина Британських островів невичерпна, то зарано говорити про заповнення цієї прогалини в нашому перекладацтві. Тим часом із сучасних публікацій варто назвати добірки перекладів з англійської та мови скотс. За хронологією, це: а) Максим Стріха, Олена О'Лір – «Пісні шотландського Пограниччя та їхнє українське відлуння» («Сучасність». 2012. № 7–8) – передмова і балади: перекладені тексти були записані сером Вальтером (Волтером) Скоттом. Це «Трагедія Дугласів» у перекладі Олени О'Лір і «Напередодні Святого Йвана» (переклад М. Стріхи); б) добірка М. Стріхи «Англійські та шотландські балади», з передмовою «Від перекладача. Три старовинні балади» в журналі «Всесвіт» за 2016 р., ч. 1–2; в) неодноразово перевидана антологія М. Стріхи «Улюблені переклади» (К.: Пенмен, 2017); г) різні добірки, як-от мої одноосібні – в альманасі Полтавського державного педагогічного університету «Рідний край» (2017, № 1 (36) – добірка «Троянда і гостролист, або Така різна поезія англійців і кельтів»), у журналі «Київ» («Ельфи, феї, чарівні тюлені: із шотландських фантастичних балад / Переклад із мови скотс Ольги Смольницької», 2019, № 1–2); г) добірки перекладів Олени О'Лір і моїх: у виданнях «Наш український дім» (зокрема в № 2 за 2020 р. – «Там замок прегарний, камінь з вапном, – / Хіба він не любо підніс шпилі?»: шотландські історичні балади»), «Рідний край» (2019, № 2 (41) – «Арфа і меч: шотландські та англійські народні історичні балади»). Потрібно також згадати антологію «Європейське Середньовіччя : літературний флорилегіум» (упоряд. Б. Щавурський. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. 944 с.; вкл.: іл.), присвячену світлій пам'яті Ігоря Качуровського. У цьому виданні, зокрема, розміщено народні балади (Скандинавія та Британія) у моїх перекладах із різних мов. Також це наукові публікації, де балади – ілюстративний матеріал у статтях і тезах, а ще – виступи на різних заходах, як-от на конференціях, окрім цього, у Київському літературно-меморіальному музеї Максима Рильського (BurnsNight та інші присвячені перекладу події) тощо.

Кожна добірка в цих виданнях супроводжується передмовою перекладачів. Цікаво зазначити, що кожний тут писав у шухляду, незалежно одне від одного, і потім виникла (і виникає) ідея об'єднатися та підготувати спільну добірку.

На жаль, ні Максим Рильський, ні інші неокласики, ні Григорій Кочур, ні Микола Лукаш не перекладали народних британських балад. Тому ми позбавлені геніальних українських інтерпретацій, зроблених саме цими корифеями перекладу. Якщо брати до уваги більш ранній період нашої літератури і перекладацтва, то, звісно, варто згадати Івана Франка – перекладача балад різних народів (зокрема англійців, шотландців, скандинавів...). Це унікальні тексти і прецікаві переклади, але зроблені з німецької мови, тобто не з оригіналів – оскільки на той час ні англійська, ні тим паче скотс не були базовими мовами освіти за межами Туманного Альбіону. Вийшов парадокс: якщо романи англійця Чарльза Діккенса або шотландця сера Вальтера (Волтера) Скотта принаймні знали (у XIX – на початку XX ст. – з російських перекладів), то з баладами в нас була гірша ситуація. Але ж англійська і шотландська класика часто побудована саме на баладній традиції! Генії й таланти Британії чули фольклор: біля хатнього вогнища, у полі, від своїх няньок, вихователів, сусідів – зрештою, батьків (хай на той час батьки не відігравали такої ролі у вихованні дітей, як сьогодні). Тому не диво, що герої «Джейн Ейр» Шарлотти Бронте, «Ярмарку суєти» Вільяма Теккерея та ін. охоче співають народні балади. Без знання принаймні провідних сюжетів і мотивів цих текстів просто не будуть зрозумілі алюзії, образи, ремінісценції вже літературної класики. А сучасні цим геніям читачі (та й сучасні британці) легко впізнавали фольклорні натяки.

Тому спробуймо бодай трохи відслонити завісу деяких таємниць – «розкодувати» балади.

Шотландія традиційно асоціюється з кельтами. Так, є регіони, де фольклор, ментальність, генотип мешканців – виразно кельтські. Але є місцевості, де простежується скандинавський вплив. Це не дивно: адже в Шотландії бували й вікінги. Є версія, що руде волосся шотландців успадковане саме від нордичних, а не від кельтських, предків. А в романі сера Вальтера (Волтера) Скотта «Пірат» оспівано Шетлендські острови, де герої – нащадки вікінгів, норвежці, які на час написання твору спілкувалися рідною мовою (архаїчною для сучасної Скандинавії) й навіть склали вірші так, як їхні предки-скальди!

А що можна сказати про балади – шотландський бренд?

Щоб дати відповідь на це питання, доведеться шукати алмази за піропами. Тобто – відгадувати у баладах уламки чи мотиви скандинавської традиції.

У цьому аспекті хотілося б порівняти три балади – скандинавську «**Пан Маннеліг**» («Герр Маннеліг») і шотландські («**Король Генрі**» та «**Привид милого Вільяма**»).

Сюжет балади та інших оповідей (казок, легенд...) на цю тему: потойбічна або зачарована істота-жінка (найчастіше відьма, королева ельфів або фей, троліха або троліця) умовляє смертного стати її коханцем, пропонуючи чарівні дари або багатства. Якщо людина відмовляється, то її кінець, як правило, трагічний. Є сюжети, де нещастя переслідує чарівну істоту – після відмови людини одружитися з нею. Тобто русалка – «зрадлива водяная віла» у старонорвезькій баладі (переклад Івана Франка – «Морська покуса»), троліха та інші потойбічні героїні – прокляті. (Дещо на тему: Смольницька О. О. Пошуки своєї Аніми: перекладацька діяльність І. Я. Франка. *Українська наука XXI століття*: Матеріали п'ятої всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 17–19 червня 2009 р. К., 2009. Ч. 4. С. 54–57). Звільнити від чар їх міг би лише смертний християнин. Але прикметно, що в цих варіантах герой рятується, а от у шотландському тексті – стає жертвою відьомських чарів.

Описані фантастичні персонажі належать до клану *фейрі* (fairies – звідси «чарівний», «казка», «фея»). Зовні ці чарівні істоти архетипові, тобто описуються або як надзвичайно

(надприродно) прекрасні, або так само бридкі, огидні, макабричні. У першому випадку зрозуміло, чому смертний зачарований їхньою красою (як Томас Лермонт – Королевою фей у перекладеній Оленою О'Лір шотландській баладі), а от у другому – вони можуть діяти саме за допомогою чарів, примушуючи героя, що відчуває до них відразу, діяти проти власної волі. Вони можуть бути або приязними до людей (особливо якщо ті тримають із ними угоду – точно як у «Лісовій пісні» Лесі Українки!), або ворожими.

Але що сказати про тролицю у «Пані Маннелігу» – по-своєму трагічну героїню? У кіно й художній літературі тролі часто показані як не дуже розумні – навіть тупі: згадаймо класичного толкінівського «Гобіта...», перекладеного Оленою О'Лір; а написаному шотландкою Джоан Роулінг «Гаррі Поттері» оцінка «Т» – «троль» – означає найнижчий ступінь інтелекту. Тому одурити їх досить просто. Але у фольклорі вони складніші. Сам троль – персонаж досить розпливчастий. Бо є тролі лісові, гірські, болотяні... І, відповідно, кожний має власну вдачу. І вони не завжди комічні персонажі. Наприклад: що можна сказати про троліху, яка їхала на вовку, запряженому зміями? Це було передвістям смерті героя. Тобто – жодного комізму. Треба сказати, що за християнізації й потім «тролями» називали також чаклунів, відьом, усе потойбічне, чарівне, і під час певних обрядів викликали тролів, розпитуючи їх про майбутнє. Тому тролиця в «Пані Маннелігу», звичайно, є демонічною істотою, але може означати і відьму, чаклунку, тобто взагалі нехристиянського небезпечного персонажа з язичницького минулого. Узагалі «тролями» називали і всіх потойбічних істот, ворожих людям. Згодом вони стали асоціюватися з агресією та взагалі всім злим.

У літературі, присвяченій суто британській міфології, як правило, про тролів не сказано. Це несправедливо, бо у Британії в цих істот вірили, та й корені скандинавських персонажів є і в кельтських фейрі – та й їхніх германських за походженням «співбратів». До того ж, є факти, що у Шотландії (на Шетлендських і Оркнейських островах) вірили у тролів (наприклад: *Домовые, русалки и другие загадочные существа / сост. Ю. Пернатъев. Харьков – Белгород: Клуб Семейного Досуга, 2015. 398 с. С. 278*). Оскільки острів – це ізоляція, а історія Шотландії переплетена і з вікінгами, то все можливе (якраз на Оркнейських островах є скандинавські назви). Скелясті пейзажі навіюють відомі там легенди про закам'янілих тролів. А ще згадаймо піктів – перших поселенців у Шотландії: чи не лишилося від них бодай усних вірувань, не кажучи про малюнки та інші сліди? Чи не переплелось це потім із віруваннями подальших племен?

Ми кажемо: «Про вовка помовка – а вовк у хату» (наші предки уникали прямо називати цього небезпечного хижака – звідси евфемізми «сіромаха», «сіроманець» тощо). У шведів та інших скандинавів: «Варто заговорити про тролів – а вони вже тут як тут». Ми кажемо: «Багатий як Чахлик Невмирущий». У скандинавів: «Багатий як троль».

Звідки походять тролі? Як і персонажі нашої нижчої міфології, це можуть бути прокляті, сховані (наприклад, від Бога). Також це – упалі янголи, повсталі проти Бога. І куди їх скинули з небес – там вони й оселилися: у лісі – лісові тролі, у горах – гірські і так далі. У кожного роду тролів – своя назва, свої звички. (Так само шотландці та інші британці пояснювали «анамнез» фейрі: це і закляті, й упалі янголи, і предки-язичники). Християнство трактувало всіх цих персонажів як демонів. Є версія, що тролі – це народи чи племена, які раніше мешкали на завойованих територіях (як ірландські *сиди*, або *ші*).

Як виглядають тролі? У різних народів і в різних краях – по-різному. Чоловіки-тролі часто – багатоголові хвостаті чудовиська, які видають трубний рев. Це уособлення гірських обвалів і взагалі стихії. Такі гіганти руйнують усе на своєму шляху. Є одноголові тролі. Але є й такі, кого спершу можна прийняти навіть за звичайних людей. Факт, що троліхи або троліці можуть мати – як наші відьми – два образи. До шлюбу це привабливі молоді жінки –

навіть фатальні красуні. Якщо смертний (зустрівши таку незнайомку на самотині, в лісі чи в горах) не запідозрить, що справа нечиста, то може потрапити в біду. Жінки тролоного роду заманюють смертних чарами. Але потім ці красуні перетворюються на чудовиськ чи просто потвор. Якщо згадати Жінку в зеленому в драматичній поемі Генріка Ібсена «Пер Гюнт» – трололицю, дочку гірського короля, – то можна уявити портрет такої героїні, яка покохала смертного і була покинута ним. Ібсен точно відтворив образ такого фольклорного персонажа. Головне в усіх тролох, трололиць і їхніх родичок (з-поміж яких є різні лісові духи) – це хвіст. Дівчина або жінка з трололів, бажаючи зійти за свою поміж людей, підв'язує хвіст. Але він може вислизнути. Магією, хвостатістю, подвійністю образу ці персонажі знову ж таки нагадують українських родимих відьом. А пристрасню до зеленого кольору – мавок, кельтських фейрі... І, звісно ж, якщо скривдити таку трололицю чи трололиху, добра не потрібно чекати, бо трололі шкодитимуть людині – наприклад, нашлють божевільня. (Так само чинять ельфи). А от якщо правильно поведеться з ними, то можуть віддячити – скарбом чи худобою. Хоча в заголовного героя балади «Пан Маннеліг», як бачимо, немає вибору, тому що ціна, яку пропонує йому трололиця, надто висока і неприйнятна для християнина. Узагалі привабливістю і зачаруванням смертного трололині жінки нагадують наших мавок, лісових панн, русалок і лісовиць. Навіть деякі фольклорні оповіді скандинавів, кельтів і нашого народу сюжетно схожі: смертний зустрічає в горах чи в лісі незнайому красуню (не здогадуючись про те, хто вона – а це трололиха / мавка / лісова панна / повітруля...), далі вступає з нею у зв'язок, перебуває в чарівному полоні, забуває свій світ, а повертається до людей (прозрівши?) божевільним або здичавілим та рано вмирає. Такий сумний кінець – звісно, за умови, якщо герой вчасно не збагне, хто його заманив.

Коли і де можна зустріти трололів – або, як у цій баладі, трололицю? У горах або в лісі (чи в гірському лісі). Це найчастіше. Хоча трололі можуть мешкати і під мостами, і в пагорбах (нагадуючи цим кельтських фейрі). А ще можуть підкрастися під віконце сільської хати – наприклад, щоб викрасти немовля або просто подивитися на людське життя-буття (так, трололі йдуть у ногу з прогресом – про це читана мною в дитинстві казка шведської письменниці початку ХХ ст. Ельсе Бесков – «Як трололиха прала королю білизну»). А от коли саме? Традиційні романтичні уявлення – уночі або опівночі. Але нечиста сила може «активізуватися» і вранці – принаймні удосвіта, до перших сонячних променів. Також – у сутінках. Тобто – на межі часу: удосвіта сонце *ще* не з'явилося, а ввечері воно *вже* зникло. Найбільше нечиста сила небезпечна на межі.

Чого бояться трололі? Сонячного світла – бо тоді перетворюються на камінь. Ці вірування йдуть ще від «Старшої Едди», де схожі риси – у карликів (двергів або цвергів) і велетнів-йотунів. (Ворог цих істот – бог-громовик Тор, тому трололі бояться грози). За повір'ями, брили або скелі дивовижної форми – це колишні трололі. (Наприклад, в Ісландії є скеля Тролиний Язик, а у Британії теж є камені з такою історією). Також, оскільки трололі – нечиста сила, вони бояться хреста, хресного знамення, церковного подзвону, молитовника, Псалтиря, Ісусового імені... І, звичайно, молитви. Тут вони не виняток з-поміж інших нечистих духів. У згаданому творі Ібсена Пер Гюнт, спершу оточений трололями, а потім борючись із Кривим (чи Кривою), благає свою кохану Сольвейг пожбурити молитовник в око нечистій силі. Жінки – Пéroва мати (Осе) і Сольвейг – моляться за Пера, тому нечисть не може нічого йому вдіяти (як сама і каже, зникаючи через звуки церковного подзвону).

Також трололі бояться священника, а ще – якщо брати світську сферу – барабанів (як і взагалі шуму). Отже, коли хочете, щоб ця нечисть точно не прийшла до вас на свято і не зіпсувала настроїв (і не наслала пристріту) – скажіть непроханому гостю, що там гратимуть барабани. Є скандинавські оповідки на цей сюжет.

Тролі (як і ельфи та феї) можуть наслати ману і різні хвороби, відвести людині очі, крадуть дітей, підкидаючи своїх обмінників (є версія, що такі оповіді – відгомін ініціацій, коли дітей до повноліття справді ритуально заховували подалі або підміняли), а також гарних дівчат – про що є казки. Тобто поводяться як наші духи (лісовики, блуд, манило...), чаклуни та інші. Є причина відводити очі людям – адже тролі зберігають заляті скарби. Можна спробувати викопати золото-срібло – але нечиста сила не дріматиме і лякатиме, насилаючи злі чари. Хіба це не нагадує наші легенди і бувальщини про цвіт папороті?

Що сказати про інших макабричних жінок, споріднених із троями? І які теж вимагають кохання від смертних? Про це – «Король Генрі». Чудовисько-жінка, яка явилася королю Генрі та вимагає лицарських обов'язків (служіння Прекрасній Дамі), а потім – шлюбу, – зовні схожа на велетку, троліху, а ще – на... матір Гренделя з англосаксонської поеми «Беовульф»! (Чудовий поетичний переклад зі збереженням алітерацій, із давньоанглійської мови, зроблений Оленою О'Лір і перевидавався з 2012 р. у Львові – видавництво «Астролябія»; за цей переклад – як і за «Легенду про Сігурда і Гудрун» Дж. Р. Р. Толкіна – перекладачка стала лауреаткою Літературної премії імені Григорія Кочура 2012 р.). До речі, якщо людина пробуде певний час із троями (як правило, під землею), то сама перетвориться на троя навіть зовні. Не одразу, але це буде. Так само в нашому фольклорі люди, викрадені лісовиками, потім ставали як ці духи й не бажали повертатися до себе. (Але це крайній випадок, бо частіше їх можна було врятувати).

Узагалі перекладена мною балада про короля Генрі та вельми своєрідну даму – стародавня та архетипова, бо сюжетно та ідеєю нагадує як знаменитий казковий сюжет про царівну-жабку (або короля-жабеня з казки братів Грімм), так і суто британські казки – англійську, про криницю на краю світу (де жаба – зачарований принц), шотландську – про Чорного Бика Норровейського (де теж – зачаклований принц), є навіть казки про перетворення принцеси на дракона та інших чудовиськ... Це усна традиція. Але є в «Короля Генрі» спільне і з писемною літературою – наприклад, «Кентерберійськими оповідями» Джеффри Чосера (повний український переклад здійснений Максимом Стріхою і вийшов 2019 р.), зокрема оповіддю Жінки з Бату. (Детальніше на цю тему – моя публікація: Смольницька О. О. Контекстуальність в українському перекладознавстві: гіпотетичні усні кельтські джерела оповіді Жінки з Бату («Кентерберійські оповідки» Джеффри Чосера). *Мова та література у полікультурному просторі*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 10–11 лютого 2017 р. Львів: ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2017. С. 48–51). Адже і Чосер, і Шекспір, і Дікенс, і сестри Бронте, і багато інших англійських класиків ізмалечку чули різні казки, балади, оповідки про чарівний світ – зокрема фейрі (згадаймо, як Джейн Ейр мріяла в дитинстві знайти ельфів і фей!). До ХХ ст. сільський фольклор легко проникав до міста і вже там оригінально переплітався з класикою.

Зазначу, що в згаданій баладі – це вже куртуазний вплив, бо як у «Темі Ліні» фігурують лицарі та дами, так і в «Королі Генрі», ще й наголошується на лицарській поведінці: треба мати належні манери і чемно годити Прекрасній Дамі (навіть якщо зовні вона – протилежність Прекрасній та чеснотливій), але головне – бути лицарем перед самим собою, навіть якщо більше немає жодних свідків. До речі, у валлійському кодексі честі лицаря в епосі «Мабіногіон», у розділі «PeredurabEwtrauc» – «Передур (Передір), син Евраука (Ефравга)», сказано: «Якщо ти зустрінеш прекрасну діву – слугуй їй, якщо навіть вона не захоче». Отже, куртуазна культура переплелася з кельтською, «нашарувавшись» на неї. Король Генрі спочатку бачить велетенське чудовисько, яке примушує його до дедалі страшніших жертв і, зрештою, до самопожертви, але фінал – щасливий для обох. Якби герой не догоджав цій потворі, то – хай навіть ніхто у світі не дізнався б про ту подію! – сам король

Генрі перестав би себе поважати, бо порушив би кодекс честі. А втратити лицарський статус – усе одно, що бути священиком-розстригою: громадянська смерть. Тодішнім слухачам (пам'ятаймо, що балади співали і лише потім почали записувати та видавати) це було зрозуміло.

Інші балади про потойбічних істот не менш цікаві. Так, «Привид милого Вільяма» начебто нагадує знамениту «Ленору» Г. Бюргера (сюжет узято з фольклору): уночі *під вікно* (не до дверей!) до дівчини приходять її коханій, який був відсутній за морями (і про його долю героїня не знала). Далі виявляється, що це його привид. Цей милий Вільям – точніше, його привид – не дуже нагадує безплатного духа (як традиційно уявляють примар та інші неспокійні душі). У зв'язку з його матеріальністю, тілесністю згадуються ісландські привиди, відчутні на дотик (і їх можна прийняти за звичайних людей). І хоча шотландський привид або його скандинавські родичі приходять уночі – смертна людина не здогадується спочатку, що розмовляє з неживим. (Так у багатьох текстах). Але є різниця: у «Ленорі» та численних подібних творах потойбічний наречений свідомо забирає дівчину з собою, і вона гине. У шотландській баладі – інакше: привид не бажає вбити леді Марджері (тому не дозволяє поцілунків: його дотик чи доторк живої до привида – смертельні) та приходять лише виблагати прощення за свої минулі гріхи, про які героїня не знає. Дівчина виявляється милосердною. Тобто це християнізований варіант. Отже, тут щасливий фінал: Вільям покоїтиметься з миром, а леді Марджері лишилася живою. Потойбіччя (світ мертвих) і живі більше не перетнуться.

У зв'язку з перетином світу мертвих і живих варто згадати героїку. Про це – шотландська балада «Три круки» (часто класифіковану раніше як англійську). Вона була більше відома як пушкінський вірш «Ворон к ворону летит...» (що звучав як народна пісня). Але, виявляється, це не автентичний вірш російського класика, а переспів (як і багато інших творів). У зібраннях творів цей текст входить саме до перекладів О. Пушкіна та має підзаголовок «Шотландская народная баллада». Так фігурує і у білінгах – російських виданнях англійських та шотландських народних балад, інших поетичних антологіях. (Про переклади та варіанти цієї балади – докладніше: Качуровський І. Англійська баляда як улюблений жанр романтиків. *Качуровський І. Генерика і архітектоніка*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн. II. *Засади наукового літературознавства. Жанри нового письменства*. С. 207–211).

Якщо звернутися до автентичного тексту, перекладеного в різний час і по-різному, але так поетично і точно, то впадає у вічі, що він стародавній і, попри простоту, містить загадки. Начебто символи у цій баладі прості – як і бінарні опозиції: життя (утілене у коханні) / смерть. Сюжет простий: над убитим воїном кружляють три круки, готуючись до «бенкету». Але насправді кожний символ тут стародавній і багатозначний. Поміркувавши, я вирішила зробити своєрідний огляд.

Усі герої тут безіменні (як часто у фольклорі). Із тотемів – кінь, сокіл, пес. Це супутники воїна, мисливці та взагалі чоловічі символи. Розуміти можна реалістично (господарство і полювання не обходилися без цих тварин), а можна й метафорично. Одне зі значень – вірні друзі (адже й по смерті героя соколи відганяють круків від убитого!). Розгляньмо докладніше.

Кінь – частий символ у баладах (як народних, так і літературних, зокрема українських). Про цю тварину-тотем у фольклорі є вже багато досліджень, тому варто згадати лише таку закономірність, виокремлену сьомим неокласиком Ігорем Качуровським: «Це може бути чорний кінь демонічної сили або, навпаки, помічник і співтовариш героя» [с. 200] (тут і

далі цитування з джерела: *Качуровський І. Англійська балада як улюблений жанр романтиків...*). Така амбівалентність символу свідчить про архетиповість коня.

Є варіанти балади «Три круки» в різних народів. У різних версіях можуть поставати й інші хижі птахи. Так, І. Качуровський наводив приклади з австрійського романтика Ніколявса Ленау – баладу «Троє», де три яструби уже заздалегідь ділять здобич; за сюжетом, ідуть троє смертельно поранені вершники, «програвши бій» [с. 203] (тут і далі в цитуванні – переклад І. Качуровського, і з тексту зрозуміло, що ці воїни невдовзі вмруть. Прикметна кінцівка – перемовини яструбів: «То – твій, то – твій, а цей – мені» [с. 203] – як тут не згадати трьох парок, трьох відьом із «Макбета», трьох скандинавських вольв та інших доленосних віщунів? Але якщо всі ці персонажі мудрі, то у варіанті з яструбами на першому плані – ненажерність, кров, жорстокість. (Недарма дослідники, посилаючись на О. Білецького, під час аналізу Шевченкової містерії «Великий льох» зазначали: «Три ворони з «В. л.», які вихваляються одна перед одною своїми злочинами, споріднені з трьома відьмами з «Макбета» У. Шекспіра» Івакін Ю. О. «Великий льох». *Шевченківський словник. У 2 т.* Київ: Головна редакція УРЕ, 1976. Т. 1. А – Мол. *Ізборник*. URL: <http://izbornyk.org.ua/shevchenko/slovn08.htm> (дата звернення: 17.04.2021)). Інакше – у «Трьох круках».

Символічно, що круків саме *три* (і так частіше, хоча є варіанти і з двома [с. 211–212]). Крук начебто однозначний: це чорний вісник смерті, злітається на труп і взагалі на поживу. (У варіантах балади недарма підкреслюється надприродно-чорний колір цих птахів як злий знак: «Немає чорніш, як ці круки старі» [с. 209] – у Теодора Фонтане; «чорніш смоли» [с. 210] – у пастушій баладі; у перекладі Олени О'Лір: «Чорні-чорнющі вони, далєбі»). Але мені пригадалося, що цей птах – і тотем верховного аса Одіна (отже, у згаданій баладі може бути скандинавський вплив). Як відомо, круки Гугін (Хугін, від «думати») і Мунін (від «пам'ятати»: Стеблин-Каменский М. И. Речи Гримнира / Старшая Эдда / Примечания. *Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о нибелунгах*. Москва: Худ. лит., 1975. С. 674) доповідали Одіну (германському Вотану) усе, що відбувається в людському світі (Мідгарді – дослівно «Середній садибі» – як перекладає Віталій Кривоніс: Пророцтво Вольви. *Переклав із давньоскандинавської та прокоментував Віталій Кривоніс / Старша Едда/ Ісландські саги / Скандинавська література. Європейське Середньовіччя : літературний флорилегіум / упоряд. Б. Щавурський. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. С. 228; *тард* означає «фортеця», тобто навіть не місто). Отже, це контакт між світами: із верховного світу (Асгарда) – у Мідгард, і навпаки. Якщо вікінги бачили крука, то вірили, що це підтримка від Одіна. Традиційно крук (ворон) не просто віщун, а й носій мудрості – це не лише в «Едді» (Одін наймудріший і найбільше знає), а й, мабуть, у кожного народу, який знає цього птаха (коли не брати ролі трикстера в індіанців і народів Крайньої Півночі). Якщо розуміти ширше, то цей рідкісний птах (не плутати з воронами!), який найдовше живе, готує перехід живих до царства мертвих. У шотландських казках (і не лише в шотландських) крук вчасно попереджає героя – не кажучи про рятунок із живою і мертвою водою, тощо. Звідси цікавий птах-віщун у знаменитій баладі Едгара Аллана По «Крук» (зловісне «Nevermore!») – до речі, в американського романтика було ірландське та шотландське коріння.*

Що сказати про оленицю, яка не дала тіло на поталу крукам і поховала? Як пояснював І. Качуровський: «... “олениця” – загальноєвропейський, відомий іще з дохристиянських часів, символ жінки й коханки» [с. 211]. Ще є версії, що олениця (або лань) означає незайману дівчину (згадаймо, що лань була тотемом богині Діани). Поранення або вбивство цієї тварини у фольклорі означає порушення дівочої цноти. В інших баладах, як-от скандинавських (перекладеній І. Франком старонорвезькій «Заклятій») – дівчину прирікають бути саме ланню, доки герой не рятує від чар. Це можна тлумачити як ініціацію, ритуал –

недарма за язичництва носили шкури тотемів, наречений мав упізнати замасковану наречену, тощо. У «Трьох круках» – навпаки: не герой рятує героїню (і не може, бо вмер), а вона – його, від паплюження тіла, тобто завершує гідний похорон, проводжаючи в останню путь. Олениця *сама* ховає труп і йде на той світ із воїном (умирає від горя), тобто в баладі показано язичницький ритуал похорону, коли дружина, наложниця, челядь мали разом із воїнськими речами (і конем) послідувати в могилу. (Те ж саме – у кельтському епосі, де романтично показано смерть від втрати). У «Трьох круках» Олениця – саме дружина. Підкреслюється, що жінка вагітна: «Вона в тяжі – тож важка хода» (переклад Олени О'Лір). Цим трагічніша втрата чоловіка. Якби не було цих деталей, то роль Олениці можна було б розуміти і як наречену, що їй не суджено стати до вінця, але у потойбіччі вона буде в містичному шлюбі з обранцем. Який контраст із варіантом романтика Августа Гайнріха Гоффмана фон Фаллерслебена – «Замордований лицар», де в полеглому героя – невірна дружина та чекає на коханця [с. 211–212]. Але в «Трьох круках» Олениця (жінка) іде на той світ *із ненародженою дитиною*, тобто забираючи з собою все земне. Отже, загалом маємо архаїчний і, попри трагічність, цікавий для аналізу варіант балади.

Підсумовуючи про птаха: узагалі він означає і дух, душу, а оскільки літає, то – волю, свободу («вільний птах»). Три круки (або яструби) недарма «у вишині», а от усі інші персонажі прив'язані до землі. Вимальовується тріада: верх (небеса, дерево) – середина (земля, поле бою) – низ (яма, куди олениця зариває героя).

І на завершення – ще одна зустріч із лісовим персонажем (імовірно, тролоного роду). Це літературна балада, але записана за фольклором, причому «за гарячими слідами». Густав Фрьодінг (1860–1911) – шведський поет, який, зокрема, відомий збіркою «Вермландські пісні» (куди ввійшли як реальні, так і фантастичні випадки, оброблені в поетичній формі). Лен (провінція) Верmland – на заході Швеції, відомий за романами Сельми Лагерлеф (трилогією про Льовеншольдів), у цьому краю свій діалект. Фрьодінг представив місцевий фольклор, безпосередньо почутий, тому його балади мають ознаки і бувальщин, оскільки точно вказують імена, географічні пункти тощо. Оповідач або чув це від очевидців, або – від предків. Така цікава балада «Skogsrån». Її героїня дуже відома в скандинавському фольклорі та перейшла до літературних казок, і, як бачимо, балад. Українською, наскільки знаю, вона ще не друкувалася, а раніше була відома російською, у збірці літературних балад «Воздушный корабль. Переводы», під назвою «Лешачиха» (переклад Віри Потапової). У цьому перекладі з підрядника відтворені римовані географічні назви, але знижено стиль балади, є неточності, а головна героїня – це все ж таки не зовсім «лешачиха». І не лише тому, що «лешачиха» – це саме дружина лісовика і традиційно уявляється як потворна, розкошлана довгокоса жінка, а описаний поетом скандинавський дух – навпаки, приваблива і навіть франтиха, може, і незаміжня. Зрештою, лісова нечисть, попри зовнішність, може вчарувати смертного. Узявши оригінал, я побачила, що автор описав іншого фантастичного персонажа. У мене було два варіанти – або доместикація, або форенізація. Обрала перший шлях, вирішивши назвати духа «лісовиця». Усе ж таки «лісовиця» – не конче дружина лісовика, а просто лісовий дух. Словом «лісовиця» я передала назву специфічного духа скандинавської міфології – *скоге* (як в оригіналі, дослівно «ліс», «лісовий мешканець»). Скоге – лісові духи, перевертні, схожі на британських фейрі. Споріднені з ельфами і троями. Здаються боязкими і беззахисними, але така зовнішність оманлива. Скоге можуть наслати безумство на людей, скалічити їх чи вбити – ось чому, за віруваннями, зустріч із такими духами не на добро. Якщо смертний учарувався прекрасною незнайомкою, то божеволіє або з нестерпної туги слабне та вмирає. (Утім, така доля багатьох, хто побачив божеество або взагалі надприродну істоту – згадаймо Степана в «Хазяйці Мідної гори» Павла Бажова). Скоге-чоловіки мають

бичачі хвости (як і жіночі духи – можна згадати хюльдру чи хульдру). Як і у наших мавок, у скоге-жінок нема спини. Але під час знайомства жінки-скоге можуть здаватись і звичайними людьми (доки не повернуться спиною, те ж саме – у тролів) і навіть виходять за смертних заміж. Як і наші лісовики (та й лісові духи в інших народів), скоге обожнюють заманювати до хащ. Почувши поклик, не треба відповідати – особливо «так». Утім, усе одно скоге візьмуть у полон (якщо вже нещасний потрапив до них), але смертного врятує церковний передзвін. Як наші русалки, жінки-скоге мають чарівливий милозвучний голос. Є оповідки про шлюби з жінками-скоге: від таких союзів народжувались або неповноцінні, або навпаки – магічно обдаровані діти. А якщо задобрити їх, лишивши на пеньку монети (точнісінько як нашим лісовикам), людині поталанить на ловах. І – точно як від наших лісовиків – допомагає, якщо заблукав у лісі, надіти навиворіт одяг і неправильно – взуття, а ще треба носити часник і залізо. (Королёв К. *Энциклопедия сверхъестественных существ: Иллюстрированный путеводитель по мифам, преданиям и сказкам...* С. 401–402).

Сподіваємося, ця добірка дасть змогу читачам уявити яскравий фантазійний світ Шотландії та Скандинавії, де місце і чарам, і героїзму, а герої – принципіві та харизматичні.

Ольга Смольницька

(У передмові використано матеріали переважно з таких джерел:

У фактажі про баладу «Три круки»:

Качуровський І. Англійська баляда як улюблений жанр романтиків. *Качуровський І. Генерика і архітектоніка*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн. II. *Засади наукового літературознавства. Жанри нового письменства*. С. 200–212.

У фактажі про тролів і скоге:

1. Королёв К. *Энциклопедия сверхъестественных существ: Иллюстрированный путеводитель по мифам, преданиям и сказкам*. Москва: Эксмо; Санкт-Петербург: Мидгард, 2007. 720 с.: ил.

2. Торп Б. *Нордическая мифология* / пер. с англ. Е. С. Лазарева, А. А. Помогайбо, Ю. Р. Соколова. Москва: Вече, 2008. 560 с.: ил.

У фактажі про фейрі та скандинавське коріння Шотландії:

Смольницька О. Її Величність Балада. *Вікно у світ*. Київ. 2019. № 1–2. С. 147–149. Детальніше – в самому тексті публікації).

Докладніше про круків Хугіна і Муніна:

Речи Гримнира / перевод А. Корсуна. Старшая Эдда. *Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о нибелунгах*. Москва: Худ. лит., 1975. С. 212.

Густав Фрьодінг:

Gustaf Fröding – Skogsran. *Värmländska låtar*. URL: <http://www.svensklyrik.se/poeter/gustaf-froding/skogsran> (Accessed: 17.06.2014).

Цікаве про круків у шотландських баладах

Стріха М. Український переклад і перекладачі: між літературою і націєтворенням. Київ: Дух і Літера, 2020. 530 с. С. 72–73.

3 шотландських народних балад
Зі збірника Френсіса Джеймса Чайлда
(Francis James Child, «English and Scottish Popular Ballad»,
1882–1898), т. 1

КОРОЛЬ ГЕНРІ
(«King Henry», № 32)

Нікому, знай, не пощастить,
Як трьох речей нема:
Монет, сердечності, а ще –
Манер із усіма.
Повім про Генрі-короля,
Про вдалий лов його,
Як опинився за сім миль
Від міста він свого.
Він оленя уполював,
А лань біжить у схов,
Аж доки жирне стадо все
Сам Генрі не знайшов.
І довелось до хижки йти,
На учту і напій;
І тут з'явилася мара,
І привид був страшний.
А голова її – над дахом,
Немов верхівка гір.
Плаща подав король їй Генрі:
«О леді, вам убір».
А зуби в неї як паліччя,
А ніс – немов лушня.
Не знаю, що за потороча –
Це з пекла чортівня.
«Дай, Генрі, м'яса, м'яса дай,
Дай м'яса, дай мені!» –
«Та де ж тут м'ясо в домі, леді,
Яке б я дав тобі?» –
«О, вбий свого коня гнідого,
Його подай мені».
О, румака вбивати шкода,
Як мучилась душа!
Мара зі шкурою все зжерла,
Ледь гриву залиша.
«Ще м'яса, Генрі, м'яса ще,
Ще м'яса дай мені!» –
«Та де ж тут м'ясо в домі, леді,
Яке б я дав тобі?» –

«О, вбий хортів своїх найкращих
І принеси мені».
О, як хортів забити шкода,
Як мучилась душа!
Мара зі шкурою все зжерла,
Ледь хутро залиша.
«Ще м'яса, Генрі, м'яса ще,
Ще м'яса дай мені!» –
«Та де ж тут м'ясо в домі, леді,
Яке б я дав тобі?» –
«О, вбий ти яструбів веселих
І принеси мені».
О, бити яструбів так шкода,
Як мучилась душа!
Мара з кістками їх пожерла,
Ледь пір'я залиша.
«Дай пити, Генрі, пити дай,
Питва подай мені!» –
«О, що за трунок в домі, леді,
Я піднесу тобі?» –
«З коня ти крові наточи
І дай питва мені».
Ось жилу румаку відкрив,
Набрав барило він –
До краю упиласть мара,
Не лишила краплин.
«Постелю, Генрі, постіль дай,
Постелю дай мені!
Зелений верес назривай
І постели мені».
І зелен-верес він нарвав,
І постіль їй зробив,
І красним він своїм плащем
Непрохану уквив.
«О Генрі, швидше розбирайсь,
Лягай: ти муж мені!» –
«О Боже крий, – король сказав, –
Крий Господи, о ні!
Ти з пекла вийшла – і щоб я
Став мужем чортівні?!»

* * *

Минула ніч, вже обвидня –
І в ліжку він своїм
Красуню бачить чарівну,
Що спала поряд з ним.
«О диво! – Генрі промовля, –
Сновиддя – не минай!»

Красуня каже чарівна:
«Це правда, так і знай.
Шляхетних лицарів раніш
Я бачила не раз,
Та жоден лицар не спромігсь
Мій сповнити наказ».

*З мови скотс переклала
Ольга Смольницька*

ПРИВИД МИЛОГО ВІЛЬЯМА
(«Sweet William's Ghost», № 77C)

Леді Марджері, леді Марджері
Сиділа за срібним шитвом,
Та раптом знекровлений привид
Постукав у тьмі за вікном.
«Чи це ти, мій батьку-королю?
Ти, Джоне, найменший з братів?
Чи це ти, мій Вільяме любий,
Вже вернув з англійських країв?» –
Він каже: «Ні, я не твій батько,
Не Джон з твоїх рідних братів,
Але я коханий твій Вільям,
Що вернув з англійських країв». –
«Ти, може, шарлатів червоних привіз?
А може, прекрасних шовків?
А може, прикраси мені ти привіз
Від різних заморських купців?» –
«Шарлату червоного я не привіз,
Прекрасних не маю шовків;
Але я приніс тобі саван оцей,
Зійшовши з верхів'їв горбів.
Леді Марджері, леді Марджері,
Молю милосердям твоїм:
Чи присягу вірності ти віддаси,
Якщо я всю правду повім?» –
«Обітниці вірності не поверну,
О ні, мій коханий, о ні,
Допоки цілунок з рубінових вуст
Своїх не даси ти мені». –
«Вуста мої, – мовив, – для тебе гіркі,
Став подих занадто тяжким,
Якщо поцілунок від мене візьмеш,
Життя своє втратиш із ним.
О Марджері, півні кричать, – каже він, –
І знову озвались вони;
Години цієї не стало мене,
О Марджері, йду до труни».
Вона за ним йшла, і спускалась вона,
І врешті побачила храм;
Надворі стояла розкрита труна,
До неї ліг юний Вільям.
Вона запитала: «О хто ці, що втрюх
Стоять в узголів'ї твоїм?» –
Він каже: «О любя, це троє дівчат:

Я шлюб обіцяв їм усім». –
«А хто оці троє, – спитала вона, –
Що стали навколо у млі?» –
А він відповів їй: «Це троє малят,
Що панни мені привели». –
«А хто оці троє у тебе в ногах –
Яка несподівана лють?» –
«О Марджері, це три пекельні хорти,
Що душу мою стережуть».
І Марджері руку лілейну звела,
І вдарила в груди його:
«Тобі повертаю обітницю я
І спокою хочу твого».

*З мови скотс переклала
Ольга Смольницька*

Шведська літературна балада

ГУСТАВ ФРЬОДІНГ
(Gustaf Fröding, 1860–1911)

Зі збірки «Верmlandські пісні» («Värmländskålåtar»)

ЛІСОВИЦЯ
(«Skogsrån»)

За Гьостгультскантенем, у Гуннерудскогені,
за болотом у Бротторпслогені,
лісовиця живе саме там –
йдіть, погляньте, як хочеться вам.

Насилає у любощах марення,
хлопця Вікбумів з Нікласдалена
он звела, – він увечері стрів,
як до Анни у Фелл йти хотів.

Як пастор на Паску, на празник святий –
гуляє в керсетці вона золотій,
а спідниця із глиці – надерла з ялин, –
орхідеєю пахне уся між соснин.

Дуже вправна, зугарна, струнка, манівна,
вихилялась і перемінялась вона,
як змія – вся звивалась отак,
Калле з Далена взяв переляк.

Як сарна втікала, козулею в листі,
і чари відьомські чинила нечисті,
за стовбур ховалась сосни,
взад-вперед – ось чаклунство мани.

І Вікбумів хлопець, той, що з Нікласдалена,
геть зсунувся з глузду, бо страшно від марення,
блукає він скрізь навмання, –
тож мова правдива моя.

Зі шведської переклала
Ольга Смольницька

Шведська народна балада

ПАН МАННЕЛІГ
(«Herr Mannelig»)

Рано-раненько, ні світ ні зоря,
Ще й птаства не чути співу,
Лицаря свата тролиця гірська,
І мова її – брехлива.

– Пане мій Маннеліг, все дістати б ти міг,
Якби одружився зі мною!
Дай лише відповідь: так чи ні,
Чи будеш за мужа мені?

Дам я дванадцять тобі румаків,
Що пасуться в тінистому гаї.
У жодного спина не знає сідла,
А писок вуздечки не знає.

Дам я дванадцять тобі млинів,
Що поміж Терно і Тілло.
Млинове каміння – червона мідь,
Колеса посріблені вміло.

Дам позолоченого меча
З перснями злота дзвінкого.
Як заманеться, йди з ним у бій –
І здобудеш ти перемогу.

Дам я кошулю тобі нову,
Таку вже ясну та ловку.
Не голкою й ниткою шито її,
А з білого плетено шовку.

– Якби християнкою ти була,
Дари ці прийняв би я радо,
Та знаю, що ти – тролиця гірська,
Русалки й диявола чадо.

Тролиця гірська вибіга за поріг
І голосить, мов навіжена:
– Якби цей прекрасний лицар був мій,
Скінчилися б муки для мене!

– Пане мій Маннеліг, все дістати б ти міг,
Якби одружився зі мною!

Дай лише відповідь: так чи ні,
Чи будеш за мужа мені?

*Зі старонорвезької переклала
Олена О'Лір*

Примітка: Раніше ця скандинавська балада в українському перекладі Ольги Смольницької зі старонорвезького оригіналу вийшла друком під заголовком «Герр Маннеліг» в антології «Європейське Середньовіччя: літературний флорилегіум» (упоряд. Б. Щавурський. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. 944 с.; вкл.: іл.). Вихідні дані тексту: Скандинавська література. Народні балади. Герр Маннеліг. Шведська народна балада. Переклала з давньонорвезької та прокоментувала Ольга Смольницька // Європейське Середньовіччя: літературний флорилегіум / упоряд. Б. Щавурський. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. С. 215–216. (*Відгук на видання:* Онищенко Н. Флорилегіум від Ігоря Качуровського й Ольги Смольницької. *Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. Новини.* URL: <http://www.ndu.edu.ua/index.php/ua/novini-universitetu/item/3319-florilegium-vid-ihoria-kachurovskoho-i-olhy-smolnytskoi> (дата розміщення: 22.02.2021)).

Шотландська народна балада

Зі збірника Френсіса Джеймса Чайлда
(Francis James Child, «English and Scottish Popular Ballads»,
1882–1898), т. 1

ТРИ КРУКИ

(«Three Rauens», № 26)

Три круки на дерево сіли собі,
Чорні-чорнющі вони, далєбі.

Один з них і каже товаришам:
– Де б оце поснідати нам?

– Онде, серед зелених угідь,
Під щитом забитий Лицар лежить,

В ногах повлягались його хорти –
Господаря вміють вони стерегти,

Його соколи так шугають, що страх, –
Не сміє наблизитись жоден птах.

Туди Олениця прийшла молода,
Вона в тяжі – тож важка хода,

Підійма йому голову, всю в крові,
І рани цілує на голові,

Тоді на спину його завдала
І до ями глибокої перенесла,

Поховала його до заутрені там,
До вечерні й сама попрощалась з життям.

Дай Боже кожному вояку
Таких соколів, псів і Кохану таку!

*З мови скотс переклала
Олена О'Лір*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Антипович Ганна Іванівна**, поетка, громадська діячка, заслужена журналістка України (м. Полтава).
2. **Баров Володимир Володимирович**, аспірант катедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
3. **Брецько Одарка Максимівна**, директорка української Братської Рідної школи імені Святого Андрія (Австралія).
4. **Гайденко Олексій Васильович**, аспірант катедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
5. **Генералюк Леся Станіславівна**, докторка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу зарубіжних і слов'янських літератур Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.
6. **Григорук Аделя Григорівна**, членкиня НСПУ та НСЖУ, заслужена працівниця освіти України.
7. **Дубровіна Ірина Володимирівна**, кандидатка педагогічних наук, наукова співробітниця Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
8. **Єржиківська Наталія Олексіївна**, кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця відділу зарубіжних і слов'янських літератур Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.
9. **Кланчук Валерія Миколаївна**, аспірантка катедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
10. **О'Лір Олена**, кандидатка філологічних наук, поетка, літературознавиця, перекладачка видавництва «Астролябія» (м. Львів).
11. **Онищенко Надія Петрівна**, директорка Центру гуманітарної співпраці з українською діаспорою, членкиня НСЖУ.
12. **Ролік Анатолій Васильович**, кандидат філологічних наук, доцент катедри німецької мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
13. **Смольницька Ольга Олександрівна**, кандидатка філософських наук, провідна наукова співробітниця Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського.
14. **Терамає Наталя**, журналістка (Фінляндія).
15. **Тимошик Микола Степанович**, доктор філологічних наук, академік Академії наук вищої школи України, професор катедри видавничої справи та мережеских видань факультету журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури й мистецтв.
16. **Щур Юрій Ігорьович**, кандидат історичних наук, старший викладач катедри новітньої історії України Запорізького національного університету.

**Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори
«Наш український дім»
№ 2, 2021 рік**

Періодичність – 2 рази на рік.

Матеріали для друку можна надсилати за адресою:

Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
вул. Графська, 2, кімн. 210
м. Ніжин, Чернігівська обл.
16600, Україна
e-mail: ukr_diaspora@ukr.net
Тел. 7–19–59

Підписано до друку 03.12.2021
Гарнітура Computer Modern
Замовлення № 467

Формат 60x84/8
Ум. друк. арк. 13,83
Обл.-вид. арк. 8,40

Папір офсетний
Електронне видання

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3^А
8(04631) 7–19–72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.